

RESPONS

RECENSIONSTIDSKRIFT FÖR HUMANIORA & SAMHÄLLSVETENSKAP

NUMMER 2 · MAJ 2013 · PRIS 79 SEK

TEMA

Dagboken som historisk källa

Inom historievetenskapen har dagböckerna hamnat i fokus. Utan politiska aktörers anteckningar skulle det vara svårare att rekonstruera förloppen. Respons recenserar Tage Erlanders och högerledaren Gösta Bagges dagböcker.

RESPONS NR 2 2013

Ska marknadens osynliga hand avlösas av statens synliga hand?

Av Kay Glans

DET KAN VARA svårt att erinra sig vilket genomreglerat samhälle Sverige en gång var. När jag växte upp på 60-talet fick man bara ha en telefon per abonnemang. Men pappa var kompis med en man som jobbade på televerket och han installerade illegalt ytterligare en telefon i huset. Det skapade en aura av tung, organiserad kriminalitet över vår familj, litet som Sopranos.

Det finns förstås värre exempel på hur människor kom i kläm när livet skulle läggas tillräta. Och vi har försökt lära oss våra läxor från 1900-talet. Vårt politiska och kulturella klimat bestäms i hög grad av de negativa erfarenheterna från nationalsocialismen och kommunismen, som kastat djupa skuggor över hela åsiktsspektrat. När den tyske pedagogen Bernhard Bueb för några år sedan hävdade att vi sviker unga människor genom att inte lära dem disciplin fick han föga överraskande höra: disciplin, det var väl just vad nationalsocialisterna ville? På ett liknande sätt har inte bara kommunismens diktatur utan också den reformistiska arbetarrörelsens traditionella uppfostrande ideal hamnat i skamvrån som en suspekt "disciplinering".

Kanske har vi varit alltför duktiga plugghästar när det gäller att lära oss historiens läxor. Paternalismen tycks i alla fall vara på väg tillbaka. I detta nummer intervjuar *Respons* den amerikanska filosofen Sarah Conly, som väckt uppmärksamhet med sin bok *Against Autonomy*. Hon pläderar för att staten måste använda tvång för att styra medborgarnas beteenden, eftersom vi som individer är för irrationella för att kunna bemästra det moderna livets överflöd. Själva problembeskrivningen vilar på gediget underlag.

Se bara hur dåliga vi är på att handskas med överflödet av mat och dryck. Världens befolkning blir allt fetare och de hälsomässiga konsekvenserna är enorma. Borde inte staten gripa in med lagar och åtgärder, till exempel en särskild skatt på socker? Borde man inte reglera livsmedelsin-

dustrin hårdare och intervensera kraftfullare mot barnfetma, som sannolikt kommer att prägla individen för resten av livet.

Men har staten verkligen rätt att lägga sig i den enskildes val? En nyliberal svarar väl att människor själva måste få bestämma över sina liv. Vill de äta ihjäl sig får de göra det, blir de sjuka av fetma får de betala vården själva. Tycker man däremot att vi har ett gemensamt ansvar för att alla människor får en grundläggande sjukvård kommer saken i ett annat ljus; då är vanskötsel av hälsan inte lika självklart en privatsak. Den tär på gemensamma, begränsade resurser. Till saken hör förstås att staten inte ens i demokratier med fri debatt alltid agerar rationellt. Den ensidiga fokuseringen på fett i kostrådgivningen de senaste decennierna har sannolikt varit kontraproduktiv; det tycks framför allt vara sockret som orsakat viktökningen. Åtgärder fungerar heller inte alltid som man tänkt sig. Om socker blir dyrare kanske folk byter ut läsk mot öl.

Det finns verkligen en risk för förmynderi här, som dessutom kan utnyttja modern teknik till en grundlig genomlysning av individens liv. Men man blir inte kvitt problem bara därför att hitillsvarande lösningsförslag inte är övertygande. Framför allt två faktorer talar för paternalismens återkomst. Vi har nu erfarenhet av en historiskt sett unik valfrihet och kan se att den också har negativa konsekvenser och kan utgöra ett stressmoment i sig. Vidare har avregleringen som patentlösning förlorat sin trovärdighet efter den finansiella härdsmlåtan 2008. Tivlet på marknadens osynliga hand har i alla fall något ökat presten för statens synliga hand.

Kay Glans

Chefredaktör och ansvarig utgivare

Innehåll

Ledare	s. 3
Noterat	s. 6
Analys	s. 6
<i>Orka läsa långt</i>	
Reportage	s. 8
<i>Premiär för Lunds Universitets Skrifter</i>	
Analys	s. 9
<i>Konfliktundvikande versioner</i>	
Debatt	s. 11

TEMA: DAGBOKEN

Dagboken som historisk källa

AV ALF W. JOHANSSON	s. 14
AV URBAN LUNDBERG	s. 18
· <i>Dagböcker 1963–1964</i> Tage Erlander	
AV TORBJÖRN NILSSON	s. 20
· <i>Gösta Bagges minnesanteckningar</i> <i>Del 1 1939–1941, Del 2 1942–1944</i> Kersti Blidberg & Alf W. Johansson (utgivare)	

HISTORIA

AV JOHAN ÖSTLING	s. 22
· <i>Herbert Tingstens sista dagar</i> – <i>Berättelsen om ett liv</i> Per Wirtén	
AV CHARLOTTA SEILER BRYLLA	s. 24
· <i>Operation Norrsken</i> – <i>Om Stasi och Sverige under kalla kriget</i> Christoph Andersson	
AV KAY GLANS	s. 26
· <i>Goebbels – En biografi</i> Peter Longerich	
AV BO G. HALL	s. 28
· <i>Drottning Victoria – Ur ett inre liv.</i> <i>En existentiell biografi</i> Anders Jarlert	

POLITIK & SAMHÄLLE

AV KJELL-OLOF FELDT	s. 30
· <i>En marsch mot avgrunden</i> – <i>Socialdemokraternas svarta år</i> Tommy Möller & Margit Silberstein	
AV MAGNUS VAHLQUIST	s. 32
· <i>Härlig är Norden</i> – <i>En reporters uppenbarelse</i> Bengt Lindroth	
AV STEN WIDMALM	s. 34
· <i>Pakistan vid avgrundens rand</i> Ahmed Rashid	
AV GUDRUN PERSSON	s. 36
· <i>Oligarken mot presidenten – Tvekampen</i> <i>mellan Chodorkovskij och Putin</i> Stig Fredrikson	
AV PETRA ÖSTERGREN	s. 38
· <i>Hatet – En bok om antifeminism</i> Maria Sveland	

AV JANNETE HENTATI	s. 40
· <i>Den arabiska våren – Folkets uppror i</i> <i>Mellanöstern och Nordafrika</i> Mohammad Fazlhashemi	

EKONOMI

AV LARS MAGNUSSON	s. 42
· <i>Bankrutt? – Den stora vanföreställningen</i> <i>om krisens orsaker och hur den ska lösas</i> Paul Krugman	

AV HENRIK BJÖRCK	s. 44
· <i>Bilden av ingenjören</i> Yvonne Eriksson & Ildiko Asztalos Morell (red.)	
AV ORSI HUSZ	s. 46
· <i>Att skapa en konsument – Råd & Rön och</i> <i>den statliga konsumentupplysningen</i> Sophie Elsässer	

UTBLICK

Antisemitismen har djupa rötter i vänsterns tradition

AV LENNART BERNTSON	s. 48
· <i>Israel and the European Left</i> <i>Between Solidarity and Delegitimization</i> Colin Shindler	
· <i>From Ambivalence to Betrayal</i> <i>The Left, the Jews and Israel</i> Robert S. Wistrich	
· <i>Trials of the Diaspora</i> <i>A History of Anti-Semitism in England</i> Anthony Julius	

TEMA I DETTA NR: DAGBOKEN SOM HISTORISK KÄLLA

FOTO JONNY GRAN/XP/SCANPIX

”Det är mycket pust, stänk och stön i hans dagböcker; ibland får man intrycket att den värsta olycka som kan drabba en människa är att bli statsminister i Sverige.” Alf W. Johansson om Tage Erlanders dagböcker

KONSTARTERNA & MEDIER

AV ESTER POLLACK ..... S. 52
· *Makten och lögnen*
– *Ett liv i televisionens Sverige*
Åke Ortmark

AV STINA OTTERBERG ..... S. 54
· *Krokodilen som bjöd på te*
Torsten Ekbohm

AV ULRIK VOLGSTEN ..... S. 56
· *Musikens politiska ekonomi*
– *Lagstiftningen, ljudmedierna och försvaret av den levande musiken 1925–2000*
Rasmus Fleischer

AV OLA HOLMGREN ..... S. 58
· *Per Anders Fogelström – Ett liv för litteraturen, freden och miljön*
Karl-Olof Andersson

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Intervju med Sarah Conly

AV FREDRIK MEITON ..... S. 61

AV ANNA-LENA RENQVIST ..... S. 64
· *Inledning till filosofin*
F.W.J. Schelling

AV INGA SANNER ..... S. 66
· *Det själviska samhället*
Sue Gerhardt

NATURVETENSKAP

AV MARIA SUNDIN ..... S. 68
· *Ett universum ur ingenting*
– *Varför det finns någonting snarare än ingenting*
Lawrence M. Krauss

KORTRECENSIONER

AV HEIKO DROSTE ..... S. 70
· *Brev från Johan Adler Salvius*
(Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Avd. 2, Bd 14)
Per-Gunnar Ottosson & Helmut Backhaus (red.)

AV ALF W. JOHANSSON ..... S. 71
· *Dagboken som konst – Svenska konstnärsgästböcker under hundra år*
Tomas Lidman

AV SVANTE NYCANDER ..... S. 71
· *Manufacturing Consensus*
The Making of the Swedish Reformist Working Class
Jenny Jansson

AV LARS GRAHN ..... S. 72
· *Politiska skandaler! Behandlas kvinnor och män olika i massmedia?*
Tobias Bromander

AV HUGO LAGERCRANTZ ..... S. 73
· *Filosofi och medicin*
– *Från Platon till Foucault*
Lennart Nordenfelt (red.)

ERIK WALLRUP ..... S. 74
· *Judendomen i musiken*
Richard Wagner

Respons ges ut av Tidskriften Respons AB, som ägs av Kay Glans, Lars Grahn och Alf W. Johansson.

FAS, Riksbankens Jubileumsfond, Svenska Akademien, Vitterhetsakademien, Vetenskapsrådet, samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse stödjer verksamheten.

Redaktionsråd: Li Bennich-Björkman, professor i statskunskap, Uppsala; Karin M. Ekström, professor i företagsekonomi, Borås; Lotten Gustafsson, docent i etnologi, Stockholm; Sverker Gustavson, professor i statskunskap, Uppsala; Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi, IFN; Caroline Holmqvist Jonsäter, Försvarshögskolan och London School of Economics; Hans Ruin, professor i filosofi, Södertörn; Inga Sanner, professor i idéhistoria, Stockholm; Ola Sigurdson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg; Johan Östling, docent i historia vid Lunds universitet/Swedish Collegium for Advanced Study.

Red.
TIDSKRIFTENRESPONS.SE

Tidskriften Respons

Chefredaktör & ansvarig utgivare:
Kay Glans, 08-120 205 20
kay.glans@tidskriftenrespons.se

Senior editor & styrelseordförande:
Lars Grahn
lars.grahn@tidskriftenrespons.se

Senior editor:

Alf W. Johansson
alf.w.johansson@tidskriftenrespons.se

Annonser: Lars Grahn, 070-588 34 50

Utgivare: Tidskriften Respons AB
ISSN 2001-2292
ISBN 978-91-87175-07-7

Grafisk form:

Calle Ljungström & Jens Pihl
info@calleochemma.se

Tryck:

Norra Skåne Offset, Hässelholm

Prenumerationer: tel 031-743 99 05
ekonomitjanst@natverkstan.net

Kontakt:

Tidskriften Respons
Kungsgatan 37, 8 tr
111 56 Stockholm
tel 08-120 205 20
info@tidskriftenrespons.se

Noterat

Det har blivit populärt att karaktärisera opinionen i Sverige under andra världskriget som pronazistisk eller i alla fall starkt protysk. Ett av de mest uppseendeväckande exemplen på detta kunde man hitta i *Dagens Nyheter* den 7 april där August-pristagaren Elisabeth Åsbrink om den svenske fascisterna Per Engdahl skriver följande:

”Engdahl samverkade först med blivande nazistledaren Sven Olov Lindholm men skapade sedan den fascistiska nysvenska rörelsen som attraherade en stor del av svensk elit: företagsledare, militärer, läkare, jurister och författare.”

Var har Åsbrink fått detta ifrån? Engdahls rörelse var ju en obetydlig sekt, som sannolikt var helt förbisedd av den svenska elit Åsbrink talar om.

De tyskvänliga stämningar som fanns inom sektorer av svensk opinion på trettioalet försvagades först av Ribbentrop-Molotovpakten i augusti 1939 och sedan – ännu kraftigare – av det tyska anfallet mot Danmark och Norge i april 1940. Såväl det

nazistiska Svensk Socialistisk Samling som det tyskvänliga Sveriges Nationella förbund vågade inte ställa upp i valet 1940 i insikt om sin svaga ställning i opinionen. Högerpartiet hade redan 1934 uteslutet sitt tyskfraterniserande ungdomsförbund (det som senare blev Sverige Nationella förbund). Högerledaren från 1935 Gösta Bagge tog klart avstånd från nazismen.

I 1936 års val vann de två grälande nazistpartierna ca 20 000 röster och det starkt protyska Sveriges Nationella Förbund (SNF) ytterligare 30 000.

När man skriver om denna känsliga period gäller det att hålla sig till det vi vet. Svepande och obestyrkta påståenden borde vara bannlysta.

Åsbrinks artikel illustreras med en stor bild av Per Engdahl. Efter en kontroll i Wikipedia kan man se att det inte kan vara Engdahl, utan sannolikt Rütger Essén, en ledande man i SNF. Även om detta inte skulle vara Åsbrinks fel, är det inte imponerande.

► **Mats Bergquist**

– Annonser –

En rik skildring av kvinnors företagande sedan 1600-talet i Sverige.

www.dialogosforlag.se

* Det lilla förlaget med de stora böckerna *

Analys

Orka läsa långt

– Intresse finns för långa reportage men ännu ingen ny affärsmodell

► Tidskrifter som satsar på långa reportage.

”Ofta har jag stapplat ut från ett redaktionsmöte genomdränkt av kallsvett, yrt undrandes hur Gud klarade sig i så många år utan *The New Republic* och *The Manchester Guardian*. I andra stunder har jag förundrats över att mänskligheten inte har rest sig mot hela bedrägeriet, grävt upp Johann Gutenbergs kadaver och vräkt ut det till gamarna och hyenorna på något lägligt zoo.”

Så skrev H.L. Mencken i sin självbiografi från 1941. I dag kan det tyckas som mänskligheten tagit fasta på Menckens ord och vräkt hela det journalistiska åbäket i diket, till förmån för Facebook, Twitter och Metro.

Nyligen samlades några av Amerikas mest namnkunniga journalister på CUNY:s Graduate

Center på Manhattan för att diskutera framtiden för det långa reportaget, *long-form journalism*, som man litet pretentiöst ofta kallar det. Det är en litterär form med långa anor i Amerika, påminde David Samuels, frilansskribent för bland annat *The New Yorker* och *The Atlantic*, som kallade den ”Amerikas enda inhemska litterära tradition”. Samuels fortsatte med att beklaga den ”ekologiska katastrof” som har drabbat journalistiken de senaste decennierna. Botten har formligen gått ur en näring som tidigare var värd tiotal miljoner. Det skedde vid tiden för internets genombrott, då medierna vände sina kunder vid att deras produkter borde vara gratis. Det kommer gå till historien som en av de mest korkade saker

som någonsin gjorts, spådde Samuels.

Kvällen kom att kretsa kring två problem som särskilt har drabbat långformen. Det första är att bristen på pengar har undergrävt möjligheterna att producera kvalitetsjournalistik. Det andra att vi, i takt med att vi läser alltmer online, har kommit att föredra kortare texter. När det gäller våra läsvanor anades en viss optimism. Både Alana Newhouse, chefredaktör för onlinetidskriften *Tablet* och Evan Ratliff, grundare av långformsidan *Atavist.com*, ansåg att folk har blivit allt villigare att läsa långt på nätet.

När det gäller verksamhetens katastrofala finanser tedde det sig dystrare. David Grann, mångårig medarbetare på *the New Yorker*, menade att människors sug efter goda historier är lika starkt som alltid. Men branschen saknar numera de ekonomiska förutsättningar som krävs för att tillgodose det behovet. Det handlar om ett strukturellt missförhållande. I och med att pengarna har dränerats från branschen har det blivit svårare att satsa de stora summor som krävs för research. Dessutom har den dåliga ekonomin lett till att många av de medelstora tidningarna, som tidigare fungerade som journalistiska plantskolor, gått i graven.

Samuels sade att det förstörda mångmiljardvärdet har försvunnit från verksamheten för tillfället, men ligger kvar latent i form av människors intresse för god journalistik. Det gäller alltså att hitta nya modeller som kan omsätta det intresset i pengar. En möjlig väg är sajter som *the Atavist*, som låter oberoende journalister lägga upp sina alster på sin hemsida mot en blygsam ersättning, i hopp om att tjäna de riktiga pengarna då läsare betalar per artikel. Detta överför dock det ekonomiska risktagandet från redaktionerna till de individuella journalisterna, och riskerar att rationalisera bort det ovärderliga jobb som en begåvad redaktör tillför en god text.

En man ur publiken föreslog att långformens framtid låg i lyxiga reportagemagasin. *Newhouse* fnös åt förslaget som hon jäm-

förde med en restaurang som bara serverar hinkar med gåslever. Ensam utgör långformen inte en balanserad kost, menade hon. Hennes poäng känns tveklaktig med tanke på att vi numera blivit experter på att sätta ihop vår egen balanserade kost genom det urval vi gör på nätet. Dessutom är textmediets sanna motsvarighet till en bunke gåslever sedan länge etablerad: boken. Den tycks ju alltjämt stå sig ganska bra. Förmodligen är gamla tiders morgontidning, den som serverade ett färdigt paket enligt tallriksmodellen, oåterkal-ligen på väg mot graven.

Kvällens mest intressanta tanke kom från Samuels. Han spekulerade kring möjligheterna att radikalt förändra långformen. Man skulle kunna tänka sig att det långa reportaget tar formen av ett slags icke-linjärt multimedialt arkiv, med multipla ingångar – med video, audio och interaktiva kartor som komplement till grundtexten. Men Samuels drog tillbaka sitt förslag i detsamma han framlagt det. Att läsa långt kräver en viss sinnesstämning och fokus, invände han mot sig själv. Således belystes spänningen hos en anrik litterär form på jakt efter en mer säljande skepnad.

► **Fredrik Meiton är doktorand i historia vid New York University.**

”Det skedde vid tiden för internets genombrott, då medierna vände sina kunder vid att deras produkter borde vara gratis. Det kommer gå till historien som en av de mest kor-kade saker som någonsin gjorts.”

► *Bland Respons läsare finns många med specialintressen och särskild nyfikenhet. De hittar texterna och tankarna vi andra missat eller kanske inte visste fanns. Här tipsar de om böckerna och webbsidorna som fascinerar, överraskar eller utmanar.*

Vad jag läser

Julius Hjort läser kriminologi på Stockholms universitet och är intresserad av historia och samhällsfrågor.

SEGRAREN SKRIVER HISTORIEN

Aapo Roselius: *I bödlarnas fotspår: massavrättningar och terror i finska inbördeskriget 1918*. Leopard 2007.

Det finska inbördeskriget, eller Frihetskriget som det länge kallades i Finland, har i svensk historieundervisning ofta hamnat i skuggan av den ryska revolutionen – kanske rentav betraktats som en småskalig variant av den. En haltande liknelse, då inbördeskriget aldrig inbegrep någon revolt; massakrerna och laglösheten i 1918 års Finland utlöstes i ett hastigt tillkommet maktvakuum där något statligt våldsmonopol inte längre existerade.

Historikern Aapo Roselius *I bödlarnas fotspår* (2007) är en av tre avhandlingar från 2000-talet som behandlar den vita sidans terror. Tidigare har detta nämligen inte varit okontroversiellt i Finland och skildringarna har traditionellt präglats av den segrande vita sidans perspektivdominans. Terrorn har tillskrivits de röda, vars verksamhet och representanter kriminaliserats, medan de vitas massakrer klätts i förmildrande termer och där åtskilliga vita deltagare blev ledande inom Finlands politiska elit.

Slagen var inledningsvis amatörmässiga, det var i råhet, terror och massavrättningar som aktörerna verkligen utmärkte sig. Roselius exemplifierar med mängder av såväl personliga öden som lagföringar och bilden som träder fram är tydlig: vit terror inte bara förekom utan var även våldsamt och omfattande. Därtill, och detta är avhandlingens kärna, kännetecknades de rättsliga efterspelen av fundamentala och rättsvidriga övergrepp. Även om många, även vänsteranhängare, i dag är tacksamma över den vita segern (historiebokens kapitel om Östeuropa vittnar om hur det kunde ha gått) har det finska samhället i generationer präglats av splittringar och oläkta sår efter krigsrättegångarna, vilket i viss mån underminerat rättstatens legitimitet. Roselius gräver djupt i inbördeskrigets smutsiga detaljer, men skildrar samtidigt något som är applicerbart på ett universellt plan: auktoritetens och segrarens tendens att efter monopol på våldet, också skaffa sig monopol på sanningen. ■

Reportage

Premiär för Lunds Universitets Skrifter

– Humanistisk-teologiska fakulteterna tar täten för att samordna presentation och lansering av forskarnas utgivning

I Lund förnyas universitetets förlagsverksamhet. Snart skall det gå att via en omgjord hemsida låna-läsa-köpa all ny och äldre utgivning inom skriftserierna på HT-området. I framtiden hägrar ett självständigt universitetsförlag.

Humanistisk-teologiska fakulteterna i Lund har tagit ett steg framåt för att skapa tillgänglighet och synlighet för de verk som utges av forskarna där. En ny publik hemsida har öppnats på basis av omarbetad, smidig logistik.

För närvarande visar hemsidan bara de publikationer som humanisterna och teologerna i Lund står för. Tillsvare är det mycket nog men det må vara tillåtet att med en förhoppningsfull benämning se det som början till hela "Lunds universitets skrifter". Det som nu sker går tillbaka på den utredning, *Ny strategi för vetenskaplig bokpublicering vid Lunds universitet* (december 2011), som Katarina Bernhardsson utarbetade på initiativ av HT-fakulteternas prodekan för forskning, Marianne Thormählen, med stöd av dekanen Lynn Åkeson. Utredningen ledde till beslut om att utveckla utgivningsverksamheten.

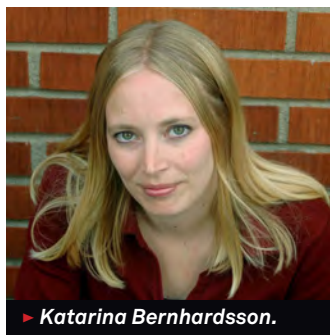
Bernhardsson har tillsammans med Louice Cardell Löfving lett projektet med samordning och marknadsföring av de många skriftserierna inom HT-området. Deras sammanlagda arbetstid

är en trekvartstjänst. Viktigt för projektet är det arbete därutöver som utförs inom fakultetens IT-enhet.

Samordning går trögt

Lanseringen av den nya hemsidan skall, hoppas man, dessutom locka flera fakulteter inom Lunds universitet att ansluta sig. Närmast till hands ligger ekonomi, juridik och samhällsvetenskap. När dessa möter vad som nu åstadkommit bör de kunna inse fördelarna med en samlad tillgänglighet, menar Katarina Bernhardsson. "Decentraliseringen av beslutsfattandet inom universitetet är inte enbart av godo", reflekterar hon. "All samordning går trögt, det finns så många viljor." Det är svårt att övertyga om att stora saker bara kan göras tillsammans.

Hur mycket mer komplicerat kommer det inte att vara att åstadkomma det som en iakttagare kan tillåta sig hoppas blir Lundaprojektets stora vision – möjligen utopi – att skapa samordnad presentation och lansering av all universitets-

► Katarina Bernhardsson.

utgivning i landet? Det är ju ett sådant "Sveriges universitets skrifter" man som forskningsintresserad önskar sig mer än något annat.

Vad man får i Lund just nu är dock av stort intresse, och mer skall det bli under året. Gå in på <http://www.ht.lu.se/skriftserier> och se. Redan har all utgivning i de existerande skriftserierna inom HT-området samlats på ett överskådligt och lätt sökbart sätt. Även äldre utgivning inom serierna har lagts in, liksom de böcker lundaforskare givit ut på andra förlag. Man arbetar vidare med att samla in uppgifter om tidigare tryckta titlar för att också kunna lagerhålla dem för försäljning.

När en sådan webbshop är klar skall varje titel vara försedd med tre knappar som leder till olika slags tillgänglighet: *låna*, *läsa* och *köpa*. *Låna*-knappen leder till Libris bibliotekskatalog, *läsa* gör man, när det är möjligt, i en digital open access-fil och *köpa* skall man kunna göra när lager- och försäljningsfunktionen blivit utbyggd efter sommaren. Upplägget är redan lättbegripligt och överskådligt, om än alltså inte helt färdigställt. Under våren kommer en sökfunktion att skapas där man inte behöver gå vägen över någon av de många skriftserierna utan kan söka på författarnamn, ord i titel och ämnesord. Det är välkommet.

Först tryckt, sedan digitalt
I Lund för man ett något annat

resonemang kring open access än vid Stockholms universitets förlag i vardande, som Respons rapporterade om i nr 1/2013. I Stockholm avser man att tillhandahålla varje ny titel endast digitalt i open access, alltså utan fysiskt lager. Först *därefter* skall beställning kunna ske av beställningstryckta exemplar (print-on-demand), om det efterfrågas. Man har redan gjort sig av med det tidigare existerande fysiska lagret. Katarina Bernhardsson vill inte se vare sig den tryckta eller den digitala boken som den "riktiga" eller ursprungliga. Forskarna har fortfarande en benägenhet att anse den tryckta som den mest riktiga. De kan heller inte ännu leva upp till kravet på open access för den första publiceringen. Långt ifrån alla forskningsstiftelser kräver för övrigt sådan publicering för att ge anslag. Det är också fortfarande oklart, menar Katarina Bernhardsson, hur väl open access kan föra ut en titel i det viktiga intellektuella kretsloppet. Att ett verk står som bok på en bibliotekshylla är fortfarande den tydligaste bekräftelsen på dess existens.

"Vi publicerar först", är grundtanken i Lund. Och med publicera menar man alltså att kunna visa upp en tryckt skrift. Man skall till en början trycka mindre upplagor och sedan hålla boken tillgänglig som print-on-demand, på sikt även digitalt. I Stockholm tänker man sig som sagt den omvända ordningen.

Även i Lund är det förstås viktigt att inte bygga upp stora osålda lager av tryckta böcker. Universitetets eget tryckeri Media-Tryck kan framställa mycket små upplagor till rimlig kostnad och även åstadkomma beställningstryck av enstaka exemplar inom ett dygn.

Avsikten är att ge de tryckta böckerna en ny och relativt enhetlig form med lite mer snits än som är brukligt inom universitetsutgivningen. Redan har tre titlar formgivits med den nya ambitionen.

Kulturell vinst

Det är nödvändigt att den nya, tydliga logistiken finns på plats när försäljningen sätter i gång fullt ut efter sommaren. Man måste vara säker på att fakturering, bokföring och lagerhantering kan ske med precision. Samtidigt med att de tre knapparna låna-läsa-köpa får sin fulla funktionalitet avser man också att gå ut med marknadsföring även utanför universitetsvärlden. Genom att också visa och sälja äldre böcker hoppas man kunna ge den intellektuella produktionen i Lund ett längre liv än den hittills varit förunnad, inom och utanför universitetets murar.

"Lunds universitets skrifter" finansieras av de humanistiska och teologiska fakulteterna och kommer inte att täcka sina kostnader genom försäljning. Syftet är att göra universitetets forskningsresultat synliga och tillgängliga för allmän information och diskussion, det vill säga att bidra till högskolans tredje uppgift. Vinsten skall vara kulturell, inte ekonomisk. Att det sedan kan bli fråga om mindre intäkter som måste bokföras förändrar inte detta grundläggande faktum.

Mer kan vara att vänta från Lund. I utredningen 2011 föreslogs en satsning i två steg, där samordningen av skriftserierna beskrevs som ett första. I nästa steg skisserades ett mer självständigt universitetsförlag. Tankarna på ett sådant lever fortfarande. ■

► **Lars Grahn är senior editor på Respons och har varit vd för Natur & Kultur.**

Analys

Konfliktundvikande visioner

– Respons har låtit Olof Petersson läsa slutbetänkandet från regeringens Framtidskommission.

Ambitionen att undvika problem och i stället se möjligheterna har fått kommissionen att avstå från komplikationerna och motsättningarna.

slutet av mars 2013 kom slutrapporten från den av regeringen tillsatta Framtidskommissionen, författad av huvudsekreteraren, medieprofessorn Jesper Strömbäck, *Svenska framtidsutmaningar* (Ds 2013:19). För säkerhets skull försäkras de fyra partiledarna i förordet att de "står bakom" rapporten. Så skriften bör läsas som en mer eller mindre officiell röntgenbild av den svenska regeringens tankegångar.

Det är inte svårt att formulera

en rad vänliga omdömen efter att ha läst de drygt 300 sidorna. Så bra att regeringen försöker sätta in sin politik i ett längre tidsperspektiv och att detta äger rum inför offentligheten, med underlagsrapporter, webbplats, seminarier och uppmaningar till fortsatt debatt. Så bra att olika forskningsprojekt och expertrapporter sammanfattas och åskådliggörs på ett lättillgängligt sätt och att välkända resonerang kompletteras med en del nya faktauppgifter.

Så nu kan vi inte längre säga att vi inte visste. Att globaliseringen och teknikutvecklingen innebär stora utmaningar. Att den hållbara tillväxten innebär stora utmaningar. Att den

demografiska utvecklingen innebär stora utmaningar. Att migrationen och integrationen innebär stora utmaningar. Att demokratin och jämställdheten innebär stora utmaningar. Att den sociala sammanhållningen innebär stora utmaningar. Kort sagt: att Sverige står inför en rad viktiga framtidsutmaningar. Så var det sagt.

Ordet "utmaning" är centralt hos Framtidskommissionen. I debatten tolkas utmaningar ofta som problem, skriver man och fortsätter: "Perspektivet i den här rapporten är ett annat." Framtidskommissionen vill inte prata dagspolitik eller ens konkreta förslag utan rikta uppmärksamheten på "konsekvenser av olika samhällsprocesser i samhället". Adressaten är inte bara "svensk politik" utan också "svenska företag, ideella organisationer samt alla medborgare". Vi uppmanas inte bara tänka på problem utan också förstå att utmaningarna kan "öppna upp möjligheter".

Återigen kan man sympatisera med Framtidskommissionen. Det finns i nyhetsrapportering och offentlig debatt en slagsida åt de negativa budskapen. Det kan därför förtjänas att särskilt lyfta fram möjligheter och andra positiva aspekter. Negativa budskap kan vara självförstärkande – om man inte tror att man kan påverka så avstår man från att ens försöka. Men maktens cirkel kan också vara självförstärkande. Framtidskommissio-

nen kan läsas som ett försök till *empowerment*. Om vi bara förstår de förändringar som pågår och inser att vi ingår i en globaliserad värld, har vi goda förutsättningar att påverka vår egen framtid.

Men Framtidskommissionen hamnar här i en pedagogisk uppförsbacke. Det är lättare att skriva om problem i betydelsen dåliga nyheter. Sådana kan göras konkreta, hotfulla och dramatiska. Utmaningar blir däremot lätt diffusa, banala, trovissa och allmänt ointressanta. "Det kan låta självklart", konstaterar Framtidskommissionen på ett par ställen och man är böjd att hålla med. Slutrapportens utmaningar är ofta vagt formulerade. Två exempel: "Tillsammans innebär globaliseringen och teknikutvecklingen att efterfrågan på arbetskraft och kompetens förändras." "Att hitta bättre sätt att bidra till en snabbare integration på både den nutida och den framtida arbetsmarknaden är därför en mycket viktig utmaning." Frågan är om sådana allmänt hållna sentenser kan provocera fram den debatt som kommissionen efterlyser.

Framtidskommissionen skriver att vi bör anta framtidens utmaningar. Men man kan kritisera Framtidskommissionen för att inte riktigt ha tagit sig an sina egna utmaningar. Man kunde ha drivit analysen ett steg längre och gjort den betydligt mer spännande. De olika trenderna beskrivs var för sig men inte samlat. Vilka inbördes samband finns mellan de olika områdena? Bidrar utvecklingen inom ett visst område till att förbättra eller försämra utvecklingen inom ett annat område?

Med sex olika teman finns det teoretiskt sett femton olika konfliktytor. Några samband är uppenbara. Att migration och demografi hänger ihop ligger i sakens natur, liksom klimatpolitik och teknikutveckling. Men andra samband har inte uppmärksamats i samma utsträckning. Hur är det med teknikutvecklingens samband med den demografiska prognosen om en åldrande befolkning? Och hade det inte varit intressant att höra Framtidskommissionens mening om vad en stärkt social sammanhåll-

ning kan få för konsekvenser för demokrati och jämställdhet?

Jaha, nu börjar recensenten tänka i termer av problem, skulle Framtidskommissionen förmana. Det var ju det vi kom överens om att inte göra, i stället för problem skulle vi se till utmaningarna. Mitt omedelbara genmäle är att man inte har antagit utmaningen att reflektera över begreppet problem. Det verkar som om "problem" av Framtidskommissionen bara uppfattas som negativa nyheter. Men ordet problem kan också betyda något annat, något utmanande. Problem är detsamma som obesvarade frågor, något som pockar på en lösning, något ännu okänt. Problemlösning är livsluft för alla nyfikna, inte minst forskare, kanske till och med politiker.

”Regeringen anser att demokratin skulle bli bättre om vi medborgare skärpte oss.”

I en missriktad ambition av att undvika "problem" har Framtidskommissionen avstått från komplikationerna, konflikterna, motsättningarna och skärningspunkterna. I kommissionens stora material finns det ju ändå så många observationer som väcker frågor och som borde intresserat regeringens fyra partiledare med omgivande rådgivare.

En rapport om arbetslösheten bland somaliska flyktingar jämför med några andra länder där etniska organisationer fungerar som dörröppnare för invandrare. I Sverige är den produktiva jorden däremot inhägnad av myndigheter, skriver forskarna Benny Carlsson, Karin Magnusson och Sofia Rönnqvist. "Den svenska politiken går närmast ut på att stödja invandrarföreningar som ägnar sig åt kultur medan övriga frågor ska hanteras av myndigheter."

De allmänna resonemangen om kreativitetens betydelse kunde också fått skärpa om man hade vidareutvecklat Eva Bergquists resonemang i en rapport om kulturbaserad kreativitet och den nya deltagarkulturen.

Hur många intressanta observationer man än kan hitta i Framtidskommissionens rapporter så handlar det ändå om ett snävt urval. Slutrapporten ger själv exempel på områden som man inte tar upp, såsom företagande, arbetsmarknad, forskning, hälsa och säkerhetspolitik. "Ingen utredning kan emellertid behandla alla dessa frågor", tillfogar kommissionen och det är i och för sig riktigt.

Framtidskommissionen har haft syftet "att identifiera de samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt". Men redan när arbetet sattes igång var svaret delvis givet. Urvalet av huvudområden speglar alliansregeringens politiska prioriteringar och de fyra partiledarnas specialintressen: Reinfeldt den åldrande befolkningen, Löf grön tillväxt, Hägglund social gemenskap och Björklund jämställdhet, demokrati och integration.

Det kan vara av intresse att reflektera över om Framtidskommissionens urval har en viss genomgående tendens. Vad är det som förenar ämnen som globalisering, teknikutveckling, klimatfrågor, demografi, demokrati, migration och social sammanhållning? En gemensam nämnare är att det rör sig om utmaningar som i allt väsentligt ligger utanför politikens sfär.

Den svenska regeringen är inte ensam om detta speciella perspektiv. När regeringen i Norge tillsatte en maktutredning för ett drygt årtionde sedan fanns samma syn på framtidsutmaningarna. Då pekade man ut ett antal områden som särskilt viktiga att uppmärksamma, exempelvis globalisering, teknologisk utveckling, miljöutmaningar och migration. Det är kanske så regeringar ser på sin omvärld. Externa krafter är i rörelse och regeringsmakten riskerar att hamna på undantag.

Men det är någonting som fattas i denna uppräknings av politikernas konkurrenter.

Demokratiens problem har inte bara externa utan också interna orsaker. Den svenska maktutredningen utmynnade i slutsatsen att institutionell tröghet och en oförmåga att kritiskt analysera sig själv var en viktig orsak till det politiska systemets problem. Framtidskommissionen har däremot föga att säga om politikens systeminterna orsaker och processer.

Slutrapporten innehåller förvisso ett avsnitt om demokrati och jämställdhet. Här förtecknas ett antal utmaningar. De politiska partierna tappar medlemmar. Tidningsläsningen minskar och allt fler undviker att ta del av den kvalificerade nyhetsrapporteringen. Beslutsprocesserna blir alltmer komplexa, framför allt genom medlemskapet i EU. Valdeltagandet i resursvaga grupper stagnerar. Våldsbejakande extremism har blivit en stor utmaning. Det finns viss risk för ökad korruption i det offentliga systemet. Det finns kvarstående löneskillnader mellan män och kvinnor. Kvinnor blir sällan entreprenörer och företagare.

Slutsatsen ger sig själv. Regeringen anser att demokratin skulle bli bättre om vi medborgare skärpte oss. Vi borde vara med i något politiskt parti, vi borde prenumerera på morgontidningar, bli mer toleranta, inte lockas ta emot mutor och arbetsgivarna borde bli mer rättvisa mot kvinnorna. Beslutsprocesserna komplexitet kanske vanligt folk inte kan göra så mycket åt, men det är hur som helst inte regeringens fel utan orsakerna ligger också här hos någon annan.

Framtidskommissionen kan läggas till ytterligare ett i raden av dokument som illustrerar maktens blinda fläck. Makthavare ser andras makt men inte sin egen. Framtidskommissionen ger bilden av att yttre faktorer leder till utmaningar och att folket lämnar politiken. En minst lika rimlig tolkning är att politikens utmaningar också har självgenererade orsaker och att det är politiken som lämnar folket. ■

► **Olof Petersson är statsvetare.**

Debatt

För kommentarer, inlägg, eller synpunkter på recensioner eller recenserat material, maila till: info@tidskriftenrespons.se

Vikinger som världsarv

Riksantikvarie Lars Amréus svarar på Lars Lönnroths debattinsändare från förra numret av *Respons*

Inte politiska skäl bakom beslutet

I *Respons* nr 1 2013 presenterar Lars Lönnroth en rad lika häpnadsväckande som felaktiga påståenden om varför Sverige genom Riksantikvarieämbetet valt att dra sig ur serienomineringen *Viking Age Monuments and Sites*.

Riksantikvarieämbetet har sedan 2009 deltagit i ett samarbete för att undersöka förutsättningarna för att nominera *Viking Age Monuments and Sites* med världsarvet Birka och Hovgården till Unescos världsarvslista. Serienomineringen har varit ett samarbete mellan institutioner i Island, Danmark, Norge, Schleswig-Holstein, Lettland och Sverige. Den har innefattat platserna Thingvellir, Birka/Hovgården, Jelling, Trelleborgarna, Danevirke/Hedeby, Grobina samt Vestfolds skeppsgravar. I september 2012 beslöt Riksantikvarieämbetet efter noga övervägande att inte längre delta i arbetet med serienomineringen.

I sin artikel spekulerar Lönnroth vilt om skälen till beslutet, bland annat genom att hänvisa till en artikel i *Süddeutsche Zeitung* (författad av honom själv, vilket han dock glömmer att nämna) av vilken det framgår att det numera framstår som att svenskarna tvivlar på att det alls funnits några vikingar och att detta skulle vara skälet till att man inte vill medverka i nomineringen.

Tvärsäkert fortsätter sedan Lönnroth med att påstå att skälet till att Riksantikvarieämbetet inte valt att gå vidare med nomineringen är "politiskt". Låt mig på den punkten lugna Lönnroth. Skälen är sakliga och rationellt grundade. De har inte det minsta att göra med vare sig politiska påtryckningar (några sådana har inte förekommit) eller rädsla för "nationalistiska Sverigedemokrater, nynazister, skinnhuvuden, vikingavurmande fotbollshuliganer eller andra mörka krafter". Det framstår som väl magstarkt av

Lönnroth att påstå att jag skulle lida av någon sorts beröringsskräck till ämnet vikingar. Rimligen känner han väl till att jag var ytterst ansvarig för den stora internationella vandringsutställning om vikingar som Historiska museet nu visar runt om i världen?

De platser som diskuterats i anslutning till serienomineringen *Viking Age Monuments and Sites* är alla var för sig högt skyddsvärda och viktiga för förståelsen av vikingatiden och dess kultur. Påståendet att ett skäl att inte medverka i nomineringen skulle vara att det inte alls funnits några vikingar är därför lika märkligt som grundlöst. Vikingavärldsarvet Birka/Hovgården är redan i dag ett av Sveriges 15 världsarv och något tvivel om dess existens torde ju knappast råda.

Det finns dock avgörande problem med att nominera en kultur eller en epok till världsarvslistan. Platserna är unika och tillsammans ger de inte en representativ bild av vikingatiden. Ett avgörande problem uppstår alltså om Birka/Hovgården tillsammans med andra unika platser skulle ingå i en serie som kan uppfattas som ett representativt och heltäckande urval platser för ett folk som delade en homogen vikingakultur. Berättelsen ger då inte uttryck för den sociala, kulturella och ekonomiska mångfald som existerade under vikingatiden utan ger en alltför snäv bild.

Jag delar Lönnroths syn att det är viktigt att arbeta för en internationell samverkan för att uppmärksamma och sprida kännedom om vikingatiden, men vill bestämt hävda att det finns bättre former för det än genom en serienominering till världsarvslistan. Det bör framhållas att arbetet med en nominering, liksom förvaltningen av världsarv, är förenat med betydande administrativa kostnader.

Slutligen beskyller Lönnroth Riksantikvarieämbetet för att i den politiska korrekthetens tecken "föra fram den ideologi som stöds av regering och riksdag". Här ska jag utan omsvep erkänna att vi är skyldiga. Riksantikvarieämbetet är en statlig myndighet i medborgarnas tjänst. Som sådan verkar vi för att uppfylla de övergripande mål som de folkvalda i riksdag och regering ställer upp för vår verksamhet. Vi gör det med integritet och utifrån grundläggande värderingar som mänskliga rättigheter, demokrati, objektivitet och saklighet. Vi värnar om att kulturarvet ska vara en tillgång för alla människor oavsett vem de är eller varifrån de kommer. Om det är att vara politiskt korrekt, då är jag stolt över att vara det. ■

► **Lars Amréus är riksantikvarie**

Svar till Lars Amréus

Riksantikvarie Amréus förnekar att han skulle lida av beröringsskräck när det gäller vikingarna, men han har svårt att förklara

varför han har dragit sig ur det internationella samarbetet kring UNESCO:s serienominering *Viking Age Monuments and Sites* – en åtgärd som väckt förvåning och förstämning i de länder som Sverige tidigare samarbetat med om detta projekt. Här är några enkla fakta.

1. I *Süddeutsche Zeitung* den 13/12 2012 uttryckte landsantikvarien i Schleswig-Holstein, professor Claus von Carnap-Bornheim (ansvarig för bl.a. vikingastaden Hedeby), sin förundran över Amréus agerande och kommenterade (något ironiskt) att svenskarna tydligen inte längre tror att det fanns några vikingar. Det var den artikeln jag hänvisade till i mitt debattinlägg i *Respons* (givetvis inte till min egen artikel i *Süddeutsche Zeitung* den 21/12).

2. När jag själv hävdade att Amréus agerande snarare var politiskt betingat byggde jag på ett flertal protokoll från den internationella samarbetskommittén för UNESCO-projektet. Av dessa protokoll och andra offentliga handlingar framgår att Amréus bytt ut den svenske representanten, den mycket kompetente arkeologen Gert Magnusson (som dithills haft ett utmärkt samarbete med resten av kommittén), mot andra svenska representanter med långt mindre kompetens men med en starkt negativ inställning till hela projektet. Dessa har bland annat hävdad att projektet är "nationalromantiskt" och "exkluderande" samt att "alla skandinaviska medborgare inte kan anknyta till ett arv av vikingatidskultur" (se speciellt Riksantikvarieämbetets PM från 2012-05-21). Rimligen var denna kritik huvudorsaken till att Amréus beslöt att Sverige skulle dra sig ur projektet.

3. Uppenbarligen vill Amréus nu inte längre stå för de åsikter som framfördes av de medarbetare han själv utsett att ersätta Magnusson. Som skäl till att dra sig ur projektet hänvisar han i stället på ett diffust sätt till "administrativa kostnader" samt till att projektet skulle ge "en alltför snäv bild" av vikingatiden. Exakt på vad sätt bilden skulle vara alltför snäv säger han dock inte.

4. Det har länge varit känt inom forskarvärlden att Amréus som riksantikvarie varit styrd av vissa politiserande medarbetare som betraktat politiken som viktigare än samarbete med det internationella forskarsamhället. Hans inlägg tyder på att han nu börjat inse att dessa medarbetare utgör en belastning, inte minst i internationella sammanhang.

Till slut vill jag gärna säga att jag uppskattar att Amréus nu tydligen vill reparera de skadade relationerna till forskarvärlden och till den internationella samarbetskommittén. Enklart gör han detta genom att återuppta samarbetet kring UNESCO-projektet. ■

► **Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap.**

Debatt om Herbert Tingsten

Medierna politiserar forskningen

Historikern Mikael Nilssons påståenden om Herbert Tingstens samröre med den CIA-finansierade organisationen CCF har väckt upprörda reaktioner i dagspressen. Här svarar Nilsson sina kritiker.

Min forskning kring den tidigare chefredaktörens för *Dagens Nyheter*, Herbert Tingsten, samröre med den CIA-finansierade organisationen Congress for Cultural Freedom (CCF) har orsakat rubriker i flera av Sveriges största tidningar. Men i stället för en saklig diskussion vidtog en politisk kampanj med syfte att tysta ned forskningsresultaten då dessa ansågs vara del i en vänsterkonspiration ämnad att svärta ned den liberala ikonen Tingstens rykte. Dessa resultat presenterades i radioprogrammet "CIA:s hemliga propagandakrig i Sverige" producerat av *P3 Dokumentär* och sändes den 31 mars och byggde på en artikel jag publicerat i den ansedda peer-review-tidskriften *European Review of History* 2011. Det skulle dock egentligen ha sänts den 3 mars men det flyttades fram på grund av kritik från statsvetaren Olof Petersson (OP), som attackerade mig i direktsändning i P1:s *Studio Ett* den 1 mars. Han sade bland annat att det var ett av de sämsta forskningsarbeten han sett samt att han inte visste om det rörde sig om dålig forskning eller forskningsfusik. Själv anser jag att de reaktioner jag fått är ett exempel på ett mycket allvarligt problem – politiseringen av den fria forskningen i media.

I *Upsala Nya Tidning* (2013-03-03), *Expressen* (2013-03-06), *Dagens Nyheter* (2013-03-10) och *Sydsvenskan* (2013-03-10) sågade skribenter min forskning och ibland min person fullständigt. Gemensamt för alla dessa var att ingen läst vad jag skrivit; de byggde helt okritiskt på OP:s åsikter om min forskning. Jag erbjöds inte heller genmäle på den ytterst personliga kritiken innan den publicerades (*Expressen* och *Sydsvenskan* tog in genmäle efter krav från mig).

DN:s chefredaktör Peter Wolodarski (PW)

gick längst av alla. Han nöjde sig inte med att säga något han inte läst. Han citerade även OP:s grövsta påhopp där jag i princip sägs vara en förfalskare och propagandist. *DN* vägrade dessutom att ta in mitt genmäle.

Att dessa journalister inte tvekade att ta heder och ära av en forskare vars arbete de aldrig läst är oroväckande. Ingen brydde sig om att kolla om OP:s kritik var rimlig eller ens riktig. OP påvisade några få sakfel som dock inte hade några konsekvenser för mina övergripande resultat. Min artikel har 135 noter som innehåller 85 primärkällor. OP:s invändningar gällde två sekundärkällor samt två primärkällor. På denna grund ville alltså han och de övriga hävda att hela min forskning var bankrutt. Det är fullständigt orimligt. OP förteg också konsekvent allt material som stödde min tes vilket förstärkte intrycket av dålig forskning ytterligare. Genom att göra det lyckades han även hävda att jag inte presenterar några nya fakta i ämnet – ett huvudlöst påstående.

OP gör bland annat ett stort nummer av att jag förväxlat CCF:s internationella sekretariat med dess internationella kommitté. Tingsten var medlem i den senare från slutet av 1950. OP misslyckas dock totalt med att visa hur, eller ens om, detta påverkar mina

lektuella kalla kriget, ty dessa intellektuella hade knappast på egen hand publicerat på temat på det sätt som de nu gjorde. Att bortse från detta, särskilt den internationella kontexten, när vi utvärderar Tingstens opinionsbildande verksamhet vore inte bara djupt ohistoriskt utan även ett uttryck för bristande analytisk förmåga.

En mer utförligt beskriven punkt får här illustrera att OP gör exakt det han anklagar mig för – undanhåller fakta och vanställer källmaterialet för att passa hans argumentation. Jag spekulerar i min artikel om att Tingsten kände till att CIA låg bakom CCF redan under tidigt 50-tal och kommer fram till att det är ett rimligt antagande med tanke på vad tidigare forskning visat. Jag stödjer mig på boken *The Cultural Cold War* av Frances Stonor Saunders. Så här skriver OP i utdraget ur sin kommande bok:

"Den källa som Nilsson hänvisar till, en bok av Frances Stonor [sic] Saunders, uppger i själva verket att de innersta kretsarna i CCF började ana CIA-anknytningen först under 1964 och att rykten började komma i allmänt svang under 1966. Det är orimligt att anklaga Tingsten för att dessförinnan ha känt till CIA-kopplingen. Nilsson har därför ingen som helst grund för sin antydning att Tingsten

”Men i stället för en saklig diskussion vidtog en politisk kampanj med syfte att tysta ned forskningsresultaten då dessa ansågs vara del i en vänsterkonspiration ämnad att svärta ned den liberala ikonen Tingstens rykte.”

slutsatser menligt. Tingsten var inblandad i etableringen av den svenska CCF-kommittén under tidigt 50-tal och beskrevs som en av CCF:s "main contacts" i Skandinavien vid denna tid. Jag belägger vidare hans kontakter med nätverket genom hela 50-talet. Tingsten såg till att både CCF och den svenska kommittén kunde använda *DN* som propagandaplattform. Han publicerade även själv artiklar i nätverkets tidskrifter. Tingstens propagerande av idén om ideologiernas död måste ses mot bakgrund av hans CCF-kontakter. Tesen att ideologierna var döda torgfördes ju av CCF samtidigt och blev till en av den tidens mest diskuterade och inflytelserika idéer; samtliga intellektuella som propagerade för idén var medlemmar i CCF (inklusive Tingsten). CIA inympade inte idén i dessa intellektuella men CCF-nätverket fungerade som en katalysator som dels sammanförde dessa intellektuella, dels gav dem ett viktigt forum för diskussioner samt rikligt med likvida medel för att sprida tesen.

Utän CCF hade "ideologiernas död" aldrig blivit en sådan vida spridd ideologi i det intel-

skulle vara något slags bulvan eller agent för CIA."

För det första: jag har aldrig påstått, eller ens antytt, att Tingsten var en "bulvan" eller en agent för CIA. Jag har heller aldrig "anklagat" Tingsten för något eftersom jag inte anser att Tingsten har gjort något fel. Jag anser inte min roll som historiker vara att moralisera över historiska aktörers agerande. Det är OP och de andra kritikerna som stått för politiseringen av denna historievetenskapliga fråga.

I min artikel hänvisar jag till sammanlagt fyra sidor angående denna sak och på sidorna 394–5 i Saunders bok står att läsa:

[I]t was simply inadequate to say that Josselson [CIA:s huvudansvarige i CCF i Paris, m.a.] had accepted CIA aid 'without the knowledge of any of his colleagues'. 'I can tell you that several of the most important Congress people knew the truth because their governments had told them,' [John] Hunt [en annan CIA-man i Paris, m.a.] later revealed. 'Aron was told. Malraux obviously knew. And

so did Muggeridge and Warburg, who were told by MI6 after the two agencies reached an agreement regarding *Encounter*. 'Who didn't know, I'd like to know? It was a pretty open secret,' said Lawrence de Neufville. The list of those who knew – or thought they knew – is long enough:

Sedan följer en lång lista på personer som inkluderar många av Tingstens kontakter inom CCF. Mer liknande information finns på dessa och andra sidor i boken. OP bryter dock ut året 1964 ur en passage som behandlar vad redaktören för *Encounter*, Stephen Spender, visste och när. När han gör detta vanställer han inte bara innehållet på så sätt att han gör Spender till representant för "de innersta kretsarna" i CCF, utan han undanhåller även att Saunders visar att Spender kände till ryktena om CIA-finansieringen även tidigare. Jag visar också i min artikel att Jan Myrdal redan 1957 påstod att en av Svenska kommitténs konferenser betalats av CIA. Att Ture Nerman kan ha känt till kopplingen får man en aning om då arkivmaterialet visar att han ordnade det så att pengarna från Paris initialt inte betalades ut till Svenska kommittén direkt utan till CCF:s kontaktman i Stockholm,

László Hámóri. Nerman var konsekvent motståndare till att öppet redovisa kommitténs beroende av Paris. Saunders visar även att CCF hade stora problem redan i Berlin 1950 (där Nerman deltog) med rykten om att den amerikanska staten stod bakom CCF på något sätt. Den före detta CIA-agenten Tom Braden menade långt senare att allt som behövdes redan tidigt 50-tal för att förstå vem som stod bakom CCF var vanligt sunt förnuft (Saunders, s. 81–82).

Kritikerna menar att min forskning är ett politiskt försök att svartmåla Tingsten. *DN* skrev att min forskning ingick i en kampanj mot Tingstens ideologiska ställningstaganden; *Sydsvenskan* menade att det var ett utslag av historierevisionism (ett ord som annars brukar reserveras för Förintelse-förnekare); *Expressen* avfärdade det hela som konspirationsteorier och DDR-snack. Samtidigt var man noga med att påpeka att det inte var något principiellt fel i att ha kopplingar till CIA. Men reaktionerna antyder ändå att kritikerna inte menade vad de sade. Varför vara arg över något gott? De förnekanden som följde på avslöjandena om CIA:s inblandning 1967 visar också att detta inte var oproblemiskt. Detsamma gäller förstås

CIA:s beslut att hålla sitt stöd hemligt – det undergrävde verksamhetens trovärdighet. Därför försökte man också aktivt motverka all ryktesspridning.

Historievetenskapen bör kritiskt granska de monument som byggts upp och försvarats inte minst av de historiska aktörerna själva (Tingsten har ju i allra högsta grad bidragit till mytbyggningen om sig själv). Politiserandet av den fria forskningen riskerar på sikt att få till effekt att oönskad forskning tystas ned. En situation kan uppstå där forskare drar sig för att presentera resultat de tror kan vara kontroversiella – en självpåtagen censur. Detta borde vara något som alla skulle vilja undvika. OP må ha svårt att svälja att hans hjälte (en av den svenska statsvetenskapens allra mest lysande förgrundsgestalter) varit föremål för kritisk forskning, men det får inte föranleda politiskt motiverade påhopp på, och smutskastning av, den fria forskningen i medierna. Detta om något är DDR-fasoner och hör inte hemma i en demokrati. ■

► Mikael Nilsson är fil. dr i historia vid Stockholms universitet.

— Annonser —

KINA MED TIO ORD AV YU HUA

Efter att ha utgivit en rad prisbelönta romaner har Yu Hua skrivit en personlig bok om sitt hemland och dess transformation under hans livstid.

Kina med tio ord ger en unik inblick i den kinesiska erfarenheten och belyser genom personliga berättelser och skarpsinnig analys landets blixtsnabba ekonomiska och sociala omvandling.

Utifrån tio begrepp – folket, ledaren, revolution med flera – fångar han världens folkrikaste, men också mest missförstådda, nation.

Kina med tio ord är en smart, underhållande skildring av det "kinesiska undret", från Mao till idag.

"Den som ger sig på den grannliga uppgiften att förklara Kinas moderna utveckling måste mäta med att foga samman ett gäng parametrar som inte låter sig ställas upp i tabeller. I Yu Huas personligt berättade bok får läsaren en utmärkt inblick i dagens Kina, och varför det blev som det blev."

– Fokus

Dagböcker ger inblickar i beslutshierarkiernas toppar

av Alf W. Johansson

INOM HISTORIEVETENSKAPEN HAR dagböckerna hamnat i fokus på ett annat sätt än tidigare. Det beror bland annat på vändningen från det strukturella till upplevelser av världen. Till det kommer att ju högre upp i beslutshierarkierna man söker sig desto glesare blir de formella kvarlevorna och utan aktörernas egna anteckningar skulle det bli svårare att rekonstruera förloppen. Men det är inte lätt att fastställa vad slags källor dagböcker egentligen är.

BEGREPPET DAGBOK RYMMER allt från noteringar om väder och vind till en plågad själs utgjuter. Det enda som binder samman de olika formerna är en viss regelbundenhet och kronologi.

Kanske kan man skilja mellan introverta och extroverta dagböcker. De förstnämnda speglar ett reflekterande medvetandes dialog med sig självt, tyngdpunkten ligger på dagboksskrivarens egna reaktioner inför det upplevda. Den andra typen, den extroverta, har en mera sakligt konstaterande karaktär, inriktad på den "yttre världen", de egna reaktionerna träder i bakgrunden.

Dagboksskrivandet har sitt ursprung i klostrens annaler och krönikor. De utgjorde ett slags minnes- eller uppslagsböcker där betydelsefulla händelser noterades. Den moderna dagboken måste emellertid ses mot bakgrund av individualismens framväxt – det vill säga upplevelsen av att ha ett eget jag skilt från kollektivets. För denna utveckling spelade givetvis boktryckarkonsten en ofantlig roll, men också protestantismen. Särskilt pietismen med dess betonande av frälsningens personliga karaktär framtvängde reflexioner över det egna jaget, som ibland tog sig skriftliga uttryck. Många dagböcker från 1700- och 1800-talet är främst religiösa dokument där Gud och försynen spelar en central roll. De ökade möjlighe-

terna att resa genom vägnätets utbyggnad bidrog också till dagboksskrivandet. Resedagboken som litterär genre växte fram på 1700-talet.

Två märkliga dagböcker är Samuel Pepys från 1600-talet och James Boswells från senare delen av 1700-talet. Pepys var ämbetsman i brittiska Admiralty. Dagboken var hans privata nöje som han förde i chiffrerad text. Hans anteckningar dechiffrerades på 1820-talet och har sedan dess utkommit i ständigt nya utgåvor. De faktum att de skrevs med chiffer är förmodligen en viktig orsak till att han vågade skriva med den öppenhet som han gjorde. Pepys framträder nästan som en modern människa. Det är en ovärderlig källa till kunskap om vardagslivet under 1600-talet.

Skotten James Boswell vann sin berömmelse med sin biografi över Samuel Johnson, en milstolpe i biografins historia. Boswell betraktades länge som en narr och löjlig typ som hade haft turen att snubbla över ett intressant ämne. Numera överträffar hans rykte vida Johnsons. Boswellforskningen har blivit en industri som försörjt många forskare alltsedan hans dagböcker upptäcktes av en slump på 1920-talet. De har utkommit i flera editioner; den senaste omfattar 12 band. Liksom Pepys får hans anteckningar sin charm genom hans ständiga nyfikenhet och oförblommerade

uppriktighet, varken supandet eller horandet döljs. Hans namn har blivit ett substantiv som står för en person som nyfiket antecknar.

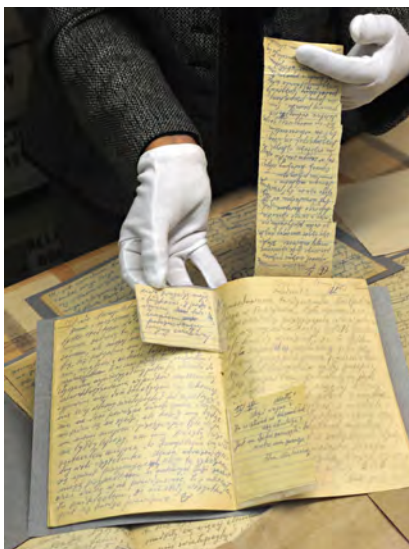
DEN FÖRSKJUTNING I kunskapsintresset som skett inom historievetenskapen från "det strukturella" mot vad man i vid mening kan kalla "upplevelser av världen", det vill säga mentaliteter, världsbilder och tidsstämningar, har gjort att dagböcker och personliga anteckningar på ett annat sätt än tidigare hamnat i fokus. Dagböcker har länge varit en central källtyp i den politiska historien, men även inom socialhistorien har dagböcker visat sig vara värdefulla källor. I Tyskland talar man om *Alltagsgeschichte*, vardagshistoria, som inte i första hand är inriktad på det unika och aparta utan mera på rekonstruktion av sedvänjor, attityder och medvetandehorisonter. Så kallade bondedagböcker har visat sig vara värdefulla källor i agrarhistorien för studiet av till exempel odlingsformer, kreatursskötsel och löneförhållanden.

Inom *high politics* är dagboken ofta kungen bland källor. Särskilt i England tycks var och varannan politiker ha fört dagbok. Churchill förde inte någon dagbok. Det behövde han inte. Det var så många andra i hans omgivning som gjorde det åt honom. En var hans stabschef, fältmarskalken (från 1944) Lord Alanbrooke som i sina dagböcker fick tillfälle att något ge igen för all den nervösa oro som som hans infallsrike men nyckfulle chef förorsakat.

Ju högre upp i beslutshierarkierna man söker sig, desto glesare tenderar de formella kvarlevorna att bli. I Sverige fördes exempelvis under andra världskriget inte några protokoll från de så kallade allmänna beredningarna där de centrala policy-frågorna avgjordes. Utan de anteckningar som statsråden gjorde skulle våra möjligheter att rekonstruera samlingsregeringens politik ha varit begränsade. Det var säkert medvetenhet om detta som fick såväl statsminister Per Albin Hansson, som justitieminister K.G. Westman och högerledaren, ecklesiastikministern Gösta Bagge att göra anteckningar. Samtliga dessa minnesanteckningar finns utgivna av Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.

Flera andra statsråd förde periodvis dagböcker,

men de här nämnda är de viktigaste för förståelsen av den svenska regeringens agerande under andra världskriget. De har högst olikartad karaktär. Statsministerns anteckningar har närmast notiskaraktär och fördes i en årsmånadsmanacka. K.G. Westmans anteckningar är stilistiskt välformade och ger pregnanta bilder av olika beslutsituationer, ibland med en lätt ironisk biton. Gösta Bagges anteckningar överstiger i omfång vida statsrådskollegernas. Han utvecklade en vana att efter regeringssammanträdena omedelbart diktera för sin sekreterare (som också råkade vara hans dotter) vad som förevarit. Hans dagbok omfattar i original över 1000 maskinskrivna sidor. De utgör en ovärderlig källa för studiet av samlingsregeringen som beslutsorgan. Utgåvan av Bagges dagböcker anmäls i detta nummer av Torbjörn Nilsson.

Det ärevärdiga Kungl. Samfundet, som har anor från 1815, har under de senaste decennierna publicerat en rad viktiga politiska och militära dagböcker. Till dem hör överbefälhavaren Lennart Ljungstjänstedagböcker för åren 1978–1986, som innehåller mycket intressant material om "ubåtskrisen" på 80-talet. Diplomaten Sven Grafströms (1902–1955) dagboksanteckningar (2 bd, 1989, utgivna av Stig Ekman) från åren 1938–1954, erbjuder fascinerande läsning och ger inblickar i UD:s verksamhet under kriget, men också i utrikespo-

litiken under Östen Undéns första år som utrikesminister. En höjdpunkt är skildringen av Sveriges agerande i FN under Koreakrigets inledningsskede där Grafström spelade en aktiv roll. Grafström är en lysande berättare med skarp iakttagelseförmåga. Han var också glödande antinazist (och antikommunist) och dolde inte sin sympati och antipati; hans skildringar av sina upplevelser som 1:e legationssekreterare i Warszawa hösten 1939 är skakande läsning. Genom samfundets försorg har även Östen Undéns dagboksanteckningar 1918–1966 publicerats i två band (red. Karl Molin, 2002) och utgör självklart en central källa för alla som vill studera efterkrigstidens svenska säkerhetspolitik.

DET MÄRKLIGASTE SVENSKA dagboksprojektet under efterkrigstiden är dock utgivandet av Tage Erlanders dagböcker som inleddes år 2001 och som

fortfarande pågår med sonen Sven Erlander som redaktör. Den senaste utkomna volymen presenteras i detta nummer av Urban Lundberg. Erlanders anteckningar kan ses som ett typexempel på den introverta självvranssakande dagboken. Man skulle kanske till och med kunna kalla den för en recensionsdagbok. Den som recenserar är inte bara Tage Erlander själv utan högt och lågt i hans omgivning. Det är mycket pust, stön och stånk i hans dagböcker; ibland får man intrycket att den värsta olycka som kan drabba en människa är att bli statsminister i Sverige. Erlanders ofta drastiska personkaraktäristiker ställer historikerna inför källkritiska problem, men de har samtidigt svårt att avstå från att citera honom. Dagboksskrivandet hade uppenbarligen en terapeutisk funktion för Erlander; anteckningarna övertygar genom sin direkthet och spontanitet. I fråga om uppriktighet kan de tävla med både Pepys och Boswells dagböcker, men det erotiska elementet som är så tydligt framträdande i deras dagböcker finns inte hos den svenske statsministern. Erlanders dagböcker saknar motstycke under efterkrigstiden även i ett internationellt perspektiv. Hans memoarer ansågs vara ganska blodfattiga, men genom dagböckerna återtar han den centrala platsen i efterkrigstidens politiska liv.

DET ÄR INTE helt lätt att fastställa vad dagböcker är för slags källor. De kan både ses som kvarlevor och som berättande källor. Ibland är draget av kvarleva framträdande. Statsrådet och högermannen Fritiof Domös sporadiska anteckningar från andra världskriget tycks nedskrivna under själva sammanträdena. Även Gösta Bagges anteckningar från beredningarna kommer kvarlevan nära; de kan ses som ett slags informella diskussionsprotokoll från de allmänna beredningarna, men interfolieras av mera subjektiva kommentarer och känsloutbrott. Varje dagbok måste underkastas en källkritisk analys utifrån sin tillkomsthistoria. K.G. Westmans och Sven Grafströms dagböcker är renskrifter gjorda av författarna själva. Westmans är handskrivna, Grafströms maskinskrivna. Förlagorna till renskrifterna är inte bevarade. Innebär detta att de också skall betraktas som redigerade? Det behöver inte vara fallet, men vi har ingen möjlighet att säkert veta. Westman kan ha renskrivit sina anteckningar efter det att han lämnat samlingsregeringen 1943. Om han då gjorde en redigering av texten, frågar man sig varför han inte strök bort vissa antisemitiska gliringar som allvarligt skadat hans historiska rykte.

Jättelika dagböcker som Tage Erlanders ställer historikerna inför stora problem. Det är nästan omöjligt att överblicka hela kunskapsmassan och risken finns att historikern blir så fångad av

materialet att han/hon förlorar sin källkritiska distans. Detta har varit uppe till diskussion i Tyskland när det gäller propagandaminister Joseph Goebbels dagböcker som efter många öden nu finns utgivna i 29 band av Elke Fröhlich. Hur skall man se på denna väldiga källa? Är den egentligen främst att se som ett noggrant planerat propagandastycke avsett för eftervärlden eller är det en "äkta" dagbok som återger Goebbels spontana reaktioner inför skeendet. Det har påpekats att Goebbels i förväg sålt sina dagböcker till det nazistiska förlaget Eher och för detta fick 100 000 mark per år. Om det är så att dagböckerna endast är att se som ett propagandanummer kan man ifrågasätta publiceringen av dem. Påståenden av detta slag har gått en av redaktörerna till dagboken till sinnes och hon har i ett omsorgsfullt akademiskt arbete genom en detaljanalys av dagboken under åren 1938/39 försökt tillbakavisa påståendena. (Angela Hermann, *Der Weg in den Krieg. Quellenkritische Studien zu den Tagebüchern von Joseph Goebbels*, München, 2011) Hennes resultat är att dagboken måste betraktas som en "äkta" dagbok, hon försöker visa att det i de flesta fall finns naturliga förklaringar till de luckor som finns. De innehåller också uppgifter av privat karaktär som knappast kommit med om de planerades som ren propaganda. Det naturliga blir att tänka att Goebbels själv såg dagboken som ett råmaterial, som skulle redigeras när slutsegern var vunnit: då skulle den bli ett renodlat stycke propaganda, men i den form den har nu, är den det inte.

DAGBÖCKER KAN PÅ ett avgörande sätt forma historieuppfattningen om en händelse, ja till och med av en hel historisk period. De kan ge klargörande inblickar i motiven till ledande politikers handlande. Det kanske mest uppmärksammade exemplet på detta är den diskussion som förts om Kurt Riezlers dagboksanteckningar från julkrisen 1914. Kurt Riezler (1882–1955) fungerade som den tyske rikskanslern Bethmann Hollwegs rådgivare och sekreterare och förde under julkrisen 1914 noggranna anteckningar. Det var länge känt att Riezlers anteckningar innehöll politiskt sprängstoff; han brukade till och med ibland läsa högt ur dem för sina vänner.

I samband med den förnyade debatt om Tysklands skuld till första världskriget, som utlöstes av Hamburghistorikern Fritz Fischers bok *Griff nach der Weltmacht* (Gripandet efter världsmakt, 1961) trodde konservativa historiker att Riezlers anteckningar innehöll uppgifter som kunde underminera Fischers teser om den tyska politikens expansionistiska karaktär. Effekten blev snarare den motsatta. Riezlers anteckningar kom att uppfattas som det slutliga belägget för den tyska skulden till världskrigets utbrott. De ansågs visa

att Bethmann Hollweg under julikrisen var inriktad på att söka spränga ententen och driva fram ett krig mot Ryssland. En känd historiker (Hans Rothfels) som fått läsa de ursprungliga anteckningarna betecknade Bethman Hollwegs hållning under julikrisen som "kriegslustig" det vill säga krigslysten. Problemet är att Riezlers ursprungliga anteckningar, som bevisligen existerade vid hans död, just för julikrisen har försvunnit. Vad som finns kvar är utdrag som Riezler uppenbarligen själv gjorde ur sin dagbok. Den enorma debatten om första världskrigets utbrott – förmodligen den kris i världshistorien som avsatt mest källmaterial och litteratur – har således reducerats till en diskussion om några svårlästa handskrivna dagboksanteckningar. (Se Bernd Schulte, *Was Deutsche wissen dürfen – und was nicht, 1914-2009*, www.forumfilm.de/link.php?dir=riezler.)

I TYSKLAND FINNS det ett arkiv som enbart ägnar sig åt insamling och registrering av dagböcker (Deutsches Tagebuchsarchiv, Emmendingen). Det gäller främst dagböcker som skrivits av "vanligt" folk. På senare år har två dagböcker som ger bilder av hur vardagen kunde gestalta sig i det nazistiska Tyskland väckt stor uppmärksamhet. Den första är språkprofessorn Viktor Klemperers dagböcker från 1933–1945 som blev en världssensation när de publicerades i mitten på 1990-talet. (De finns översatta till svenska i två band under titeln *Intill slutet vill jag vittna*, Norstedts 1999.)

Klemperer var jude, men hade konverterat till protestantismen och var gift med en icke-judisk tyska. Detta och det faktum att han deltagit i första världskriget gav honom ett visst skydd. Men dagboken skildrar hur snaran stegvis dras åt. Han och hans hustru tvingas 1940 flytta till ett speciellt "judehus". I början av 1945 var de på väg till ett koncentrationsläger, men "räddas" av det allierade bombanfallet mot Dresden i februari 1945. Som språkman förde han anteckningar om den nazistiska vulgariseringen av det tyska språket, som han utgav efter kriget. (Också de har översatts till svenska, *LTI. Tredje rikets språk [lingua Tertii imperii] – En filologs anteckningsbok*, Glänta, 2006).

Klemperers dagböcker har blivit en klassiker inom dagbokslitteraturen. Nyligen har en annan stor dagbok kommit i dagen, som också skildrar vardagen i det nazistiska Tyskland, Friedrich Kellners "*Vernebelt, verdunkelt sind alle Hirne*" – *Tagebücher 1939–1945* (2011). Den är förd av en tysk ämbetsman (Justizinspektor) i Laubach, Hessen och utgiven i två band med sammanlagt över 900 sidor anteckningar. Friedrich Kellner (1885–1970) var övertygad socialdemokrat och gick efter det nazistiska maktovertagandet i ett slags inre exil. Han skötte pliktroget sitt arbete, men vägrade

trots påtryckningar att gå med i nazistpartiet (han gick för syns skull med i en nationalsocialistisk "välfärdsorganisation").

År 1940 övervägde nazisterna att skicka honom till ett koncentrationsläger, men han lyckades undkomma då den lokala partiorganisationen inte kunde finna någon verklig grund för ett gripande. Kellner hatade nazisterna, men visste att varje försök till öppet motstånd var lönlöst. I stället förde han från 1938/39 en "motståndsdagbok" där han systematiskt förde in uppgifter om krigsutvecklingen, som han snappat upp genom tidningar och samtal. Dagboken får konkretion genom att han klistrade in utdrag ur tidningsartiklar och dekret, som han kommenterade.

Dagboken präglas av en intensiv vrede över att tyska folket så fullständigt låtit sig förföras av Hitler och hans hejdukar. I en av de första anteckningarna vid krigsutbrottet 1939 skriver han: "Det är i dag så att livet över huvud taget inte längre är värt att leva, Ett förtryckt, plågat, skrämt och framför allt ofritt folk skall för en tyranns skull skjutas till döds. Terror utan like! Partinoddar som angivare. Den anständige tysken har förlorat modet att över huvud taget tänka, än mindre säga något". Dagboken formar sig till en enda lång straffpredikan över det tyska folket. Den 28 oktober 1941 antecknar han efter att han fått höra av en soldat på permission om dödsjutningar i Polen av nakna judar och judinnor: "Det finns inget straff tillräckligt hårt att använda mot dessa nazi-odjur. När vedergällningen kommer, kommer även oskyldiga att drabbas. 99 procent av det tyska folket bär medelbar eller omedelbar skuld till det rådande tillståndet. Därför kan det endast heta: gått med, dragits in /mitgegangen-mitgefangen/. Den 9 juli 1944: "Den blinda tron på Hitler står över förnuft och förstånd." Inför krigsslutet, 6 maj 1945, skriver han: "I dag kommer det naturligtvis inte att finnas en enda äkta nazist, alla duckar för ansvaret". 1933, fortsätter han, hade det varit tvärtom "då ville de flesta påstå ...att de alltid varit nazister." (Övers. artikel-författaren.)

Kellners dagbok visar vilka möjligheter det trots alla dimridåer och propaganda fanns att skaffa sig en uppfattning om den nazistiska regimens mordiskhet och barbari. Även om dagboken har en viss repetitiv prägel utgör den ett drabbande dokument, som onekligen väcker frågor om tyska folkets kollektivskuld. Men Kellners hemort Laubach var tydligen ett starkt nazistiskt fäste. Nazisterna skall ha fått 70 procent av rösterna 1932.

► Alf W. Johansson är professor emeritus i historia och senior editor på *Respons*.

Tage Erlander

Dagböcker 1963–1964

GIDLUNDS | 347 S. | ISBN 9789178448517

DAGBOKEN VAR ETT SÄTT FÖR ERLANDER ATT HÄRDA UT

Recensent *Urban Lundberg*

TAGE ERLANDERS DAGBÖCKER saknar motstycke och skulle förmodligen ha tillhört världslitteraturen om han skrivit på något av de stora språken. Det beror framför allt på att de framstår som så i grunden trovärdiga. Dagboken var inte en plats där Erlander blottade sina egna eller statens hemligheter. Han använder den för att bepansra sig inför politikens hårda villkor.

TEMA DAGBOKEN SOM HISTORISK KÄLLA

TAGE ERLANDERS SEMESTER på arbetsrörelsens egen semesteranläggning i italienska Riva del Sole över midsommar 1963 visade alla tecken på att bli en succé. Familjen var samlad, förutom Barbro och Bosse vilka väntade hans andra barnbarn. Födelsedagen den 13 juni, hans sextioandra, blev en av de "bästa någonsin". Barnbarnet Gunnel gjorde nya framsteg varje dag, "med ständigt nya ord och varianter". Hustru Aina

såg ung och frisk ut efter de senaste årens sjukdomar.

Vädret kunde inte ha varit bättre – en perfekt avvägning mellan sol och moln som tillät i medeltal tre bad om dagen. Det enda som krånglade var telefonerna, men även denna olägenhet kunde fördras eftersom han av allt att döma ändå inte behövdes i Stockholm.

En dramatisk omkastning inträffade på kvällen den 22 juni. Under en glad middag på hotellet lyckades utrikesminister Torsten Nilsson nå fram med ett samtal. En enorm spionskandal var på väg att brisera. Den tidigare militärattachén Stig Wennerström hade anhållits och börjat erkänna. Konsekvenserna var överblickbara, meddelade en panikslagen Torsten Nilsson.

Tage Erlander var inledningsvis helt desorienterad. Först under en mellanlandning i Köpenhamn den 25 juni, när han fick tillgång till ytterligare underlag från UD, började "affärens fruktansvärda räckvidd" gå upp för honom. Den 26 juni blev en "hård och dyster dag", natten mot den 28 juni den "otrevligaste" i hans liv. Hur kunde det komma sig att han inget visste? Redan 1952 hade säkerhetstjänsten informerat försvarsstaben om sina misstankar. Våren 1961 fick försvarsminister Sven Andersson kännedom om Wennerströms farlighet. Men kunskapen stannade hos honom. Erlander fick inget veta.

Han rannsokade sig själv. Informationen måste ha funnits där, också för honom. En trösterik tolkning var att den på något vis skulle ha förflyktigats i inställda föredragningar, bristande uppmärksamhet i samband med de allt frekventare utlandsresorna och Sven Anderssons självsvåldiga ministerstil, som gick ut på att inte störa sin statsminister i onödan. Eller? Självtyvlet grävde sig djupare.

Har krisen blivit mig övermäktig, frågar han sig den 17 juli. Dagen efter på Harpsund tror han sig veta svaret:

Jag kommer inte klara Wennerströms affären. Den blir för mig en så stor belastning att jag inte kan utöva mitt ledarbete.

Det är möjligt att jag överdriver här ute med, men nog förefaller det mig helt obegripligt att man från de berörda kollegornas sida inte ansett sig behöva vid något tillfälle inhämta min mening.

Hade Sven Andersson lag upp sitt försvar på denna punkt enligt min beskyddarteori skulle läget vara annorlunda. Men inte med ett ord antyder han att han sett på saken så att det varit viktigt för honom att befria partiordföranden från ett ansvar som kunde ha blivit svårt att bära.

Trots Svens otaliga försäkringar får jag

ibland intrycket att han inte talar sanning, när han säger att han aldrig diskuterat W-affären med mej.

Skulle jag inte veta det själv?

Nej, jag litar inte på mitt minne.

Jag har i dessa dagar kritiskt observerat mina minnesbilder på olika områden. De är som regel värdelösa. Jag kan ha helt felaktiga minnesintryck även av ting som hänt alldeles nyligen.

Men många gånger är minnesintrycken inte ens felaktiga. De är suddiga och t.o.m. rent borta, även när det gäller ting som jag bevisligen varit med om.

Så får inte en ledarens minne fungera.

WENNERSTRÖMAFFÄREN DOMINERAR TAGE

Erlanders dagböcker från 1963–1964. Det var skandalernas skandal – sovjetspionen i välfärdsidyllen, hemligheter som stilla flöt upp till ytan. Årtionden av säkerhetspolitik gick om intet. Och det nästan onämnbara, som berörs på några få rader i dagboken: "förbindelserna västerut". Under förhören drev Wennerström linjen att hans spionage motiverats av att Sverige i hemlighet anslutit sig till Nato.

Med förfäran tar Erlander del av förhörs materialet: "En så klar och sammanhängande redogörelse för ryssarnas motiv för att betrakta Sverige som oneutralt. [...] Kommer ryssarna att gå till anfall för att visa våra oneutrala avsikter?" Självtyvlet dröjer sig kvar, trycker på ömma punkter. Samtidigt måste han på något sätt rida ut stormen: "Jag kan aldrig gå under omständigheter som skulle antyda, att jag blivit bortblåst av Wennerström." En återkommande tanke var annars att han skulle avgå vid partikongressen 1964.

Till slut blir även Wennerström vardag. Affären lever vidare, men självgisslet övergår i leda över journalisternas tyglighet, oppositionens tarvlighet, kollegornas omdömeslöshet, i frustration över att viktigare saker försummas. När granskningskommissionen, som tillsätts efter avslöjandet, släpper sin rapport försommaren 1964 har han fått nog: "Men nu måste vi få slut på Wennerströms-eländet. Annars går vi mot en partikongress helt utan innehåll. Det måste bli möjligt för Palme och mej att koncentrera oss på de stora frågorna. Om det nu finns några. Jag har nästan glömt bort politiken för allt sysslande med Wennerströmskiten."

Den sista noteringen om Wennerström görs i en kommentar till andrakammarvalet i september 1964. Socialdemokraterna gick tillbaka 0,5 procentenheter från valet 1960 – från 47,8 procent till 47,3 procent. I slutänden tycks affärens politiska betydelse ha varit marginell.

VAD SKALL MAN göra med Tage Erlanders

dagböcker, som nu är inne på trettionde bandet? De saknar helt enkelt motstycke. En inte orimlig förmodan är att de hade tillhört världslitteraturen om han verkat i ett mera betydelsefullt land och skrivit på något av de stora språken; inte främst på grund av hans centrala placering eller ens för den stilistiska nivån, som är påfallande hög, utan därför att de trots sin häpnadsväckande fyllighet framstår som så i grunden trovärdiga. Effekten är sällsam, som att närma sig historien i stark motvind.

Stort och smått blåser förbi utan inre ordning. Vietnamkriget bryter ut, nattsömnens störs av en alltför intensiv "räksupé". Man anar avkoloniseringsens spridningseffekter och europasamarbetets gryning; på plats i Paris bevittnas hur Charles de Gaulle avfärdar Storbritanniens ansökan om medlemskap i EEC. Kalla krigets förskjutningar kan följas i realtid. Presstöd och partistöd planeras. En ny författning förbereds under intensivt partikäbbel. Politiken professionaliseras, socialdemokratin byråkratiseras, vilket föranleder ständigt grubbel över dess förlorade vitalitet. Nikita Chrusjtjov besöker Harpsund liksom många andra av tidens ledande politiker, bland annat Frankrikes premiärminister Georges Pompidou.

Personkemin var inte självklar: "Vågar jag anförtro mina anteckningar att jag trivdes bättre med Nikita och Nina än med Pompidou och Pompidouan."

Teaterpjäser diskuteras, oftast kritiskt. Böcker recenseras, som regel kort och kärnfullt: "Äcklet utläst. Varför skriver våra svenska författare böcker, när allt redan är skrivet." Dag Hammarskjölds postumt utgivna *Vägmärken* (1963) avfärdas i ordalag som bekräftar att Erlander skrev för sig själv och ingen annan, att han inte sneglade på sin publik:

Skulle Hammarskjöld efter några år haft sin Jesus-identifikation så utbyggd att han blivit en verkligt farlig människa? Övermänniskan är farlig. Inte minst den som låter sina övermänniskodrömmar utkristalliseras till en Gud, för vilken man ödmjukt knäböjer. Man skänker åt sina egna funderingar en auktoritet långt mera oåtkomlig än Hitler kunde göra sin åskådning med koncentrationsläger och terror.

Ibland är Erlander åskådare, som när han motvilligt åker i väg på Kennedys begravning och irriterar sig på den katolska inramningen: "Allt som kan förstöra en stämning fanns där, men det kanske var meningen." Ibland ställs han inför knivskarpa dilemman, som när Statens biografbyrå genom ett censurbeslut gjorde Vilgot Sjömans film *491* till ett regeringsärende.

Hur kan man spela in något så idiotiskt som 491? [...]

Censur eller vägledning?

Släpper vi filmen, har vi släppt loss reaktionen.

Släpper vi den inte blir det förstås ett helvetes liv i hela vår press de närmaste veckorna.

Det är ett kontinuerligt flöde som på sätt och vis verifierar historikern Bo Stråths påstående att den svenska modellen skapades i efterhand i backspegeln snarare än i förväg på ritbordet.

Till läsoplevelsen hör att detaljrikedomerna som utmärker tidigare band börjar gå förlorad. Åldern tar ut sin rätt, och tidsbristen. Anmärkningarna är kortare, mera skissartade, ofta oavslutade eller oläsliga. I viss mån blir detta en fördel. Fokus skiftar från det yttre till det inre skeendet, från frågan om vad som hände, ett slags historieskrivning, till vådan av att ha politik som yrke, för att tala med Max Weber i dennes föredrag om den politiska kallelsen.

Webers tematik är för övrigt ständigt levande i Erlanders dagboksanteckningar: Hur hantera medlemmarnas krav på både yttre belöningar och inre tillfredsställelse? Hur balansera lidelsen för en sak med sinne för proportioner? Hur hantera besvikelsen över att det sällan blir som man tänkt sig. Enligt Weber måste varje person som vill genomdriva sin tro med politik "beväpna sig med en hjärtats hårdhet som kan tåla att alla förhoppningar slås i spillror." Som läsare är man ensam med Erlander, ser världen med hans ögon. Så här måste det ha varit, tänker man: förvirrat, plågsamt, ensamt, otacksamt, hopplöst, undantagsvis berusande.

Man bjuds in i maktens centrum och får en tydlig bild av att detta centrum egentligen inte existerar, men att fiktionen om dess existens, om samhällets styrbarhet, likväl måste upprättållas. Det var förmodligen därför som Wennerströmaffären tog hårdare än andra liknande affärer: Keijne-affären, baltutlämningen etcetera. För ett ögonblick blottades för alla och envar att det saknas en arkimedisk punkt från vilken det politiska systemet framstår i all sin klarhet.

HUR ORKADE HAN? Det gäller tempot. År 1963–1964 reser han med flygplan i stället för med tåg och båt. Det gäller också erfarenheterna av en omvärld befolkad av människor med låga motiv. På en punkt behåller han skärpan från ungdomsåren, närmare bestämt förmågan till elak personkarakteristik: "Men Helén! En typisk folkpartist i varje ansiktsrynka. När han ler, markerar han ännu mer tristessen i

vad han säger." Den nyvalde högerledaren Gunnar Heckscher väcker nästan munterhet: "Han har på kort tid lyckats göra sej alltför känd." För att inte tala om hans ständige följeslagare, "den idisslande Ohlin som bara ser författningsrevisionen som ett medel att få bort den socialdemokratiska regeringen." Eller för den delen, "alla dessa underliga varelser, som inom vår rörelse talar om att debatten är död utan att själva tillföra debatten en enda ny tanke." Det är mycket, inte bara de återkommande skandalerna, som väcker seriösa tvivel på meningen med det hela.

I slutänden är det svårt att se hur han skulle ha klarat det utan sin dagbok. Den ger knappast en hel bild av människan Tage Erlander, knappast heller av politikern. Hur skulle en så knarrig person ha kunnat återfå medborgarnas förtroende i val efter val? 1963–1964 pendlar opinions-siffrorna länge mellan 51 och 50 procent. Men den ger förmodligen svaret på frågan hur han hårdade ut i sina olika roller i över två decennier. Dagboken var inte självklart en plats där han var sig själv, blottade sina innersta tankar eller avslöjade statens hemligheter, utan en plats där han kunde återskapa och bepansra sig själv inför nästa dag, och nästa.

Som Max Weber konstaterade i sitt föredrag är det inte de goda idéerna eller den överlägsna expertisen som utmärker en framgångsrik politiker. Snarast tvärt om:

Endast den som är säker på att han inte kommer att bryta samman när världen ur hans synvinkel blir alltför dum och gemen för det han vill erbjuda, endast den som är säker på att han kan säga "trots allt!", vad som än sker – endast han har den politiska kallelsen.

MEN DETTA VISSTE förstås Erlander redan. Var världen gemen fick man förädla sina färdigheter i småaktighetens konst: "Som Fabian Månsson sa en gång till mej på en järnvägsresa, när jag sa att han kanske demagogiserat i överkant när han i polemik mot några borgerliga sagt något om att hans motståndare bar utländska trälarnamn. Fabian svarade: 'När borgerligheten försöker leka demagoger så skall vi lära dem att på det området är vi dem överlägsna'".

► Urban Lundberg är fil. dr i historia vid Stockholms universitet.

Kersti Blidberg &
Alf W. Johansson (utgivare)
Gösta Bagges minnesanteckningar
Del 1 1939–1941, Del 2 1942–1944

KUNGL. SAMFUNDET FÖR UTGIVANDE AV
HANDSKRIFTER RÖRANDE SKANDINAVIENS
HISTORIA. HANDLINGAR DEL 35–36 | 719 S.
ISBN 9789163726330 & 9789163726347

FÖR HÖGERN STOD STÖDET TILL FINLAND I CENTRUM

Recensent *Torbjörn Nilsson*

GÖSTA BAGGE VAR ledare för Högerpartiet och ecklesiastikminister i samlingsregeringen under andra världskriget.

Hans minnesanteckningar kastar nytt ljus över Högerens agerande. För Bagge var stödet till Finland avgörande medan Socialdemokraterna prioriterade Norge.

TEMA DAGBOKEN SOM HISTORISK KÄLLA

Gösta Bagges
minnesanteckningar 1939–1941

Del 1

GÖSTA BAGGE VAR till synes en av landets mest inflytelserika politiker under andra världskriget. Han var ecklesiastikminister i den samlingsregering dit makten koncentrerades som en följd av krigshotet. Han var ledare för Höger, riksdagens näst största parti. Ändå är det en ensam politiker som

träder fram i hans nu utgivna minnesanteckningar från 1939 till hans avgång i december 1944. "Jag fick emellertid inte stöd från något håll inte ens från Ewerlöf och Domö" [Högerens övriga statsråd], skriver han exempelvis 29/10 1942. Svårigheten att påverka den regeringspolitik han fick ta ansvar för var en bidragande orsak till avgången.

Kanske just behovet av att påverka andra statsråd gjorde att hans minnesanteckningar försågs med utförliga referat. Utgivarna framhåller med rätta att just anteckningarna från samlingsregeringens så kallade allmänna beredningar är av stort värde. Inga protokoll fördes vid dessa viktiga sammankomster. Bagges anteckningar kan därmed med sin systematik och kontinuitet tjäna som informella diskussionsprotokoll för de centrala inrikes- och utrikespolitiska frågorna under perioden. Bagges minnesanteckningar är inte de första i sitt slag som utgivits. Justitieminister K.G. Westmans och helt nyligen också statsminister Per Albin Hanssons är ett par exempel. Men utöver anteckningarnas utförlighet ger de också insikt i Bagges egna reflektioner och kan därmed kasta nytt ljus över Högerens agerande, något som 1960- och 1970-talets stora forskningsprojekt *Sverige under andra världskriget*, SUAV, inte riktigt gjorde. Även om regeringens beredningar dominerar finns också intressanta anteckningar från utrikesnämnden, möten inom Höger och Bagges samtal med enskilda politiker eller ämbetsmän, inte minst från Finland.

Materialet som nu utgetts tillkom genom att Bagge, under eller omedelbart efter, möten eller samtal med blyerts skrev ned stenografiska anteckningar. Dessa dikterades senare för dottern Ingrid, som tjänstgjorde som hans privatsekreterare i departementet. Hon skrev ut dem på maskin. Innan de överlämnades till Riksrådet gjorde Gösta Bagge vissa ändringar, som av utgivarna setts som tillhöriga originalet. Bilagor till minnesanteckningarna har däremot inte medtagits i de två volymerna.

GÖSTA BAGGE FÖDDES 1882 i en välbeställd borgerlig Stockholmsfamilj. Han utbildade sig till nationalekonom och disputerade 1917 på en teoretiskt hållen avhandling, *Arbetslönens reglering genom sammanslutningar*. Redan 1921 utnämndes han till professor i nationalekonomi och socialpolitik vid Stockholms högskola. Bagge var också initiativtagare och mångårig ledare för Socialinstitutet. Utan tvivel hade han gedigen sakkunskap i frågor som låg utanför det blivande departementsrådet – kyrka och skola. Det samhällsekonomiska intresset manifesterades också

genom redaktörskapet för den frihandelsvänliga och moderatkonserverativa *Svensk Tidskrift*. Bagges konservatism vilade på kristen och anglosaxisk grund. Han var en varm anhängare av marknadsekonomi och motsatte sig tidens totalitära läror. Finlands öde var vid sidan av Sveriges oberoende en hörnsten i hans utrikespolitiska förkunnelse. Bagge engagerade sig tidigt i Stockholms kommunalpolitik där han bekämpade partiernas ökade makt och pläderade för expertinflytande. Efter fyra år i Första kammaren invaldes Bagge i Andra kammaren från 1937. Då hade han redan efterträtt Arvid Lindman som Högerens ledare.

Naturligt nog tilltalades Höger av parollen nationell samling. Ändå var det inte helt självklart för partiet att träda in i den samlingsregering som bildades i december 1939 efter Sovjets anfall på Finland. Socialdemokraterna dominerade politiken. När väl Bondeförbundets krav på jordbruksstöd tillgodosattes kunde man i hög grad styra politiken i den rödgröna koalition som verkade 1936–1939. Vid valet 1940 gjorde Socialdemokraterna sitt bästa val någonsin (53,8 procent). Höger backade, och tillbakagången fortsatte 1944. De tunga posterna i samlingsregeringen som stats-, försvar-, social-, finans- och folkhushållningsminister gick till Socialdemokraterna. Utifrån Bagges kulturkonservatism var rollen som ecklesiastikminister inte onaturlig. Men under brinnande krig var hans frågor perifera. Beslut av vikt för landets utrikesrelationer, försvar och ekonomiska förhållanden förbereddes av andra, ofta mot honom fientliga statsråd. Bagges försök att etablera någon typ av vicestatsministerpost för sig själv lyckades inte heller. Ensamheten var inbyggd i regeringens struktur och det rådande opinionsläget.

EN HUVUDLINJE I Bagges agerande inom samlingsregeringen var stödet till Finland. Därmed följde också en acceptans för eftergifter till Tyskland. Grunden var de historiska och kulturella banden mellan Sverige och Finland, inte någon sympati för de nazistiska läroerna som han avskydde. Volymerna ger en ökad förståelse för hur kontinuerlig Finlandsfrågan var för regeringen, och inte minst för Bagge. Det gällde inte bara försöken att medla under vinterkriget, eller fortsättningskrigets avslutande fas 1944 med dess komplikationer. Efter vinterkriget fanns tanken om ett försvarsförbund mellan de båda länderna. Och både i krigs- och fredstid gällde frågan ofta stöd till Finland med vapen, livsmedel, diplomatiska framstötter eller mottagande av flyktingar. Den svenska politiken gentemot Finland har ägnats en hel del forskning, men vad minnesanteck-

► Gösta Bagge. Målning av Axel Wallert 1932.

ningarna bidrar till är vad som kan kallas ”de små bataljernas kontinuitet”. Gång på gång hamnar Bagge i konflikt med främst finansminister Ernst Wigforss. Den 5 juni 1942 diskuterade regeringen om man skulle tillåta ett sovjetiskt plan att hämta medborgare tillbaka till hemlandet. Bagge hävdade med eftertryck att det skulle vålla stark misstämning i Finland. ”Här på svarade Wigforss ordagrant att vårt förhållande till Ryssland var viktigare än vårt förhållande till Finland.” Bagges linje hamnade i minoritet även denna gång.

Socialdemokrater och folkpartister prioriterade Norge före stöd till Finland. Bagge var å sin sida ofta kritisk till de norskvänliga kretsarna i Sverige, med sin ”Norgehets”. Norsk Hydro, som delvis förstörts av engelska och norska kommandosoldater, borde byggas upp igen med svenskt kapital. Fabriken var av avgörande betydelse för tillförsel av gödningsämne till det svenska jordbruket. Bagge skriver upprört den 21 april 1943: ”Skulle man här också falla undan för Jössingarna [norska motståndsmän] och låta dem diktera svensk politik?”

BAGGE VAR ÄNDÅ inte helt isolerad. Han hade relativt goda kontakter med Per Albin Hansson, även om han ibland angrep denne för att ha uppträtt maktfullkomligt. Att statsministern tog för stor hänsyn till Wigforss irriterade också Bagge. Med utrikesministern, den partipolitiskt obundna

diplomaten Christian Günther, var förbindelserna länge goda. Båda hade Finlands väl som ledande princip. Günther förklarade enligt Bagges referat i september 1940 att Högern hade en avgörande roll i arbetet för Finland. Bagge å sin sida skriver den 8 juli 1941 att Günthers position var avgörande för hans deltagande i regeringen. Ju längre kriget gick desto sämre blev emellertid relationen dem emellan. Bagge ansåg att utrikesministern uppträdde alltmer osjälvständigt gentemot socialdemokraterna i regeringen. Vid sidan av Wigforss drabbades också folkhushållningsminister Herman Eriksson av Bagges kritik. Socialminister Gustav Möller ansågs lat och oförmögen att sköta sitt departement. Försvarsminister Per Edvin Sköld uppträdde ibland på Bagges sida, men någon fast allians var det inte fråga om.

En sådan fanns inte heller mellan de borgerliga, om ens det begreppet ska användas. Däri ingick ett intressebaserat Bondeförbund, sedan 1933 i allians med Socialdemokraterna och med svalt intresse för Finland, Folkpartiet som med kommunikationsministern Gustaf Anderson i Rasjön i spetsen motsatte sig nästan all hjälp till Finland samt försvars- och Finlandsvännerna i Högern. Inte ens Bagges partivänner får entydigt goda betyg. Fritiof Domö värnade främst om jordbrukarnas intressen och Ivar Anderson, ej i regeringen men däremot i Högerns partiråd och i utrikesnämnden, kritiserades för att som

chefredaktör i *Svenska Dagbladet* ha låtit Otto Järte driva sin tyskkritiska linje alltför långt. Bagge var ytterst kritisk till den del av pressen som ansågs gå de allierades ärenden.

Att Bagge sällan fick sin vilja igenom innebär inte att besluten behöver ha varit helt oacceptabla för honom. Relativt ofta handlade det om att statsråden utifrån gemensamma mål kom till skilda åsikter om hur regeringen skulle agera, i en tid då ständigt nya svårhanterliga frågor dök upp. Beslutssprocessen som kännetecknade samlingsregeringen var därför främst reaktiv. Och Gösta Bagge fick inrikta sig på att i sin tur reagera på hur de bestämmande krafterna reagerade.

UTIFRÅN BAGGES PERSPEKTIV har det varit rimligt att här lyfta fram Finlandsfrågan. Men det hindrar inte att minnesanteckningarna också kan ge nya perspektiv på andra stora frågor som debatten om samlingsregeringens politik traditionellt rört – permittenttrafiken, transiteringen av division Engelbrecht 1941, presspolitiken, frågan om förbudet mot kommunisterna samt handelspolitiken. Samtidigt ska inte uppsjön av mindre frågor tappas bort. Det är fascinerande läsning att också få ta del av fräna personkaraktistiker eller Bagges engagemang i frågan om tidningsskatt som fick den för honom orimliga konsekvensen att nöjestidningar beskattades mindre än psalmböcker.

Moralfrågor i samband med hovet var då som nu också aktuella. Prins Karl Johan Bernadotte hade enligt en minnesanteckning den 8 maj 1942 utan att underrätta kungen eller kronprinsen ”delgivit sin förlovning med en suspekt figur [Kerstin Wijkmark] åt företrädare för middagstidningarna”. Bagge var starkt kritisk till de unga prinsarnas agerande som hotade att undergräva kungahusets ställning. Slapp uppfostran angavs som trolig orsak. Också prins Bertil utsattes för kritik i anteckningarna, eller snarare den skyddande behandlingen av honom. Prinsen hade tjänstgjort som militärattaché i London och skulle i mars 1943 få förlängd tjänstgöring. Lönen skulle enligt Bagge uppgå till 5 000 kronor i månaden. Bagge skriver syrligt att det vore dyrt att betala 60 000 kronor om året eftersom syftet främst är att hålla prinsen ”borta från någon av hans många kärleksförbindelser här hemma”.

Bagges konservativa moralsyn går helt klart före underdånighet inför kungahuset. I vilken grad han var ensam i den frågan går knappast att avgöra.

► Torbjörn Nilsson är professor i historia vid Södertörns högskola.

ATT PUBLICERA SINA memoarer eller dagböcker är ett våghalsigt spel med osäker utgång. Om du lyckas väl kan du föregripa nekrologen och ge eftervärlden ett urval av de bästa bilderna ur ditt album. Om din självframställning är tillräckligt fyllig och fängslande riskerar du samtidigt att ingen ägnar dig en riktig biografi. Under socialdemokratins århundrade var det ett öde som drabbade både Ernst Wigforss och Tage Erlander, men också Herbert Tingsten föll på eget grepp. Hans memoarer, *Mitt liv*, gavs ut i fyra volymer 1961–1964 och blev en sensation. Det var en storartad svit, på en gång bikt, självstilisering, tidsskildring, hämndakt och skvalterkrönika. Men den har också stått i vägen för ett friskt och självständigt helhetsomdöme om honom. De som har uttalat sig har gjort det i relation till Tingstens egna utsagor: för eller emot. När han avled 1973 skrev Olof Lagercrantz, en gång hans förtrogne vän och kollega, en runa där han förklarade att Tingstens arv var ointressant och inte hade något att ge en ung generation. Under lång tid var den tolkningen förhärskande. I början av nittioalet, i ett annat ideologiskt klimat, gjorde Per Ahlmark ett försök att rehabilitera Tingsten som då hamnade i centrum för en debatt om vänsterns skuld. Bilden polariserades ytterligare.

INTE HELLER PER Wirtén har skrivit den definitiva biografien över Herbert Tingsten och det var aldrig hans avsikt. Han har skrivit en levande berättelse om kulturradikalen Tingsten, om hans kamp mot fascism, kommunism och rasism, om hans kamp för upplysning, demokrati och rationalism, om hans tid som den liberala pressens demonregissör, om hans sista år i avskildhet och mörker. Det är ett mänskligt porträtt, ett förmänskligande av den koleriske kallakrigaren med den pipiga rösten.

Det kan vara svårt att få grepp om bokens disposition och karaktär. Den tar sin början under Tingstens sista dagar hösten

1973 och läsaren förs sedan fram och tillbaka över en tidsaxel. Visserligen går det att följa en kronologisk huvudlinje, men den avbryts av omtagningar och emellanåt interfolieras författarens personliga betraktelser över Tingsten och vår samtid. Somliga partier är fulla av inlevelse och inspiration; det gäller inte minst skildringarna av trettiotalet och den åldrande Ting-

medger också utan omsvep i en källkommentar att boken innehåller fiktiva partier, vilket inte skall förstås som att "det som står där är taget ur luften, utan är ett försök att gestalta det jag lärt mig om Tingsten under arbetet med boken". I andra avsnitt är han mån om att komma åt vad som egentligen hände och väger olika vittnesbörd mot varandra. Är denna klyvnad produktiv eller bara lättjefull?

Boken utger sig för att vara berättelsen om ett liv men är det bara styckevis och delt. Tingstens studieår, akademiska karriär och pionjärtade insatser inom svensk samhällsvetenskap intresserar inte Wirtén nämnvärt. På sätt och vis är det märkligt eftersom Tingsten hämtade så mycket av sin publicistiska auktoritet ur sitt vetenskapliga etos. Olof Peterssens aviserade bok om statsvetaren Tingsten kan förhoppningsvis fylla ut. Wirtén glider dessutom snabbt över barndomen och ungdomen. Det är ännu mer besynnerligt eftersom han har ett välutvecklat sinne för det sammansatta i Tingstens intellekt och psyke – skuld-känslorna och kroppsföraktet, arbetsdisciplinen och hävdelsebehovet, spritbegäret och dödsskräcken. Ändå anstränger han sig inte för att undersöka vilka miljöer och betingelser som formade huvudpersonen.

Framställningen vilar i stället på ett antal stödjepunkter. Under trettiotalet ställs fascismen och demokratins kris i centrum. Tidigare och mer förbehållslöst än de flesta varnade Tingsten för vad utvecklingen på den europeiska kontinenten kunde leda till. Fyrtiotalet präglades av spänningen mellan frihet, demokrati

och socialism. I mitten av decenniet avföll Tingsten från socialdemokratin och kom ut som bekännande liberal. Femtiotalet handlade om alla kampanjer och polemiska utfall som utgick från den stora morgontidningens sambandscentral. I hundratalens ledare och kulturartiklar varierade Tingsten tre teman i det oändliga: kalla krigets världsordning, kritiken av socialdemokratin och kulturradikala angrepp på

HISTORIA

Per Wirtén

Herbert Tingstens sista dagar
– Berättelsen om ett liv

BONNIERS | 351 S. | ISBN 9789100131951

WIRTÉN VILL GÖRA TINGSTEN TILL KULTUR- RADIKALISMENS BUNDSFÖRVANT

Recensent *Johan Östling*

PER WIRTÉN HAR inte föresatt sig att skriva den definitiva biografien över Herbert Tingsten och han tillför heller inget nytt om dennes idévärld. I stället försöker han göra Tingsten till en bundsförvant i kampen för att vitalisera kulturradikalismen. Men Tingstens värld är inte vår.

sten efter det att han hade lämnat *Dagens Nyheter*. I andra kapitel, främst om kalla krigets femtiotal, tappar framställningen fart och blir mer pliktskyldigt redovisande av ett yttre händelseförlopp.

Wirtén har, likt många andra i dag, ett tvetydigt förhållande till den historiska verklighet som låter sig rekonstrueras. Han förtecknar böcker, artiklar och korrespondens som han har läst, men han

monarkin, ordensväsendet och allsköns traditionalism.

När han lämnade chefredaktörposten på *Dagens Nyheter* nyåret 1960 förlorade han sin offentliga scen, men den verkliga brytpunkten inföll med Kubakrisen, vilken en vettskrämd Tingsten upplevde på nära håll på den amerikanska östkusten. Efter det blev han gammal. Det var som om "de stora sammanhangen långsamt gled isär", skriver Wirtén. Den värld han hade behärskat så oinskränkt, antitotalitarismens och kalla krigets, upplöstes och han blev alltmer desorienterad när socialistiska utopier åter lockade ungdomen. Parallellt bröt en ögonsjukdom ned hans förmåga att se, läsa och skriva. De sista åren, i den självvalda exilen i Sydfrankrike med hustrun Gerd, levdes i ett töcken.

ÄVEN OM DET saknas en stor, regelrätt levnadsteckning av Tingsten är vi inte helt renons på studier. I partierna om Tingstens idévärld, särskilt för kalla krigets år, har jag svårt att se att Wirtén egentligen kommer med så många nya insikter. De forskare han tar upp i sin litteraturförteckning – Alf W. Johansson, Bernt Skovdahl, Johan Lundborg, Andrus Ers – har redan sagt det väsentliga. Han är mer originell när han närmar sig människan Tingsten och den utpräglad manliga värld som han levde i. Han tecknar bilden av ett symbiotiskt förhållande mellan tidens intellektuella ideal och en oförsonlig, maskulin våldskultur. Om dagarna förde män med akademiska betyg en aggressiv debatt i tidningarnas spalter; om kvällarna röjde och groggade de på kulturmiddagar som inte sällan urartade i fylleslagsmål. I båda fallen gällde det att nedlägga fienden.

Per Wirtén har gett oss en läsvärd och personligt färgad bok om Herbert Tingsten. Hans överordnade ärende har emellertid varit ett annat. Under arbetets gång upptäckte Wirtén till sin förvåning att han

genom Tingsten kunde skriva en historia om sina egna kulturradikala värderingars väg genom 1900-talet. Den bullrige publicisten blev en förbindelseänk mellan Strindberg, Branting och Staaff i början av seklet och senare generationer. Men mer än det fann han hos Tingsten en kämpande kulturradikalism. I Sverige av i dag har dess laddning gått förlorad, menar Wirtén; när den uppträder är det som eko från en förgången tid. I ett Europa fyllt av nationalism, rasism och konservatism – Wirténs bild av samtiden är becksvalt, helt utan nyanser – är det dags att åter väcka kulturradikalismen till liv och mobilisera den.

Tingsten blir oväntat en ideologisk bundsförvant.

KULTURRADIKALISMEN ÄR DEN intellektuella tradition som mest grundläggande har präglat det moderna Sverige. Sedan 1880-talet har den genomgått flera meta-

morfoser men det finns en familjelikhet som förenar olika uppenbarelseformer. Antropologin går tillbaka på en föreställning om att människan till sin natur är fri och harmonisk, varken snärjd av kollektivet eller tyngd av sederna. Kulturradikalerna har i stället omfattat en universalistisk norm om vad som är naturligt och förnuftigt, en uppfattning som har gått hand i hand med kritik av traditionella auktoriteter och föreställningar, särskilt kristendomens dogmer och det borgerliga samhällets ceremonier. I sin politiska uppfattning har den varit socialistisk eller liberal och förordat samhällsengagemang och folkstyre. Ytterst har kulturradikalismen vilat på en värdenihilistisk grund i så måtto att värderingar har setts som subjektiva uttryck. Detta har inte hindrat kulturradikalerna från att förbehållslöst sluta upp bakom vissa värden (äkthet, samhällsnytta, frigörelse, jämlikhet, demokrati etcetera), men dessa ideal har ofta omformulerats som argument för det som har varit vetenskapligt, rationellt eller naturligt. Ytterst har kulturradikalerna hämtat sin kraft ur det faktum att de har ansett sig företräda framsteget, upplysningen och själva moderniteten.

Här finns också en förklaring till att kulturradikalismen intar samma dominerande position som den en gång gjorde. Den var ett uttryck för ett förhärskande modernitetsideal. Tingstens form av kulturradikalism var utpräglad rationalistisk och upplysningsorienterad. Den såg sig som en utlöpare av åttio-talismen, den var materialistisk och utilitaristisk, den förfäktade natur- och samhällsvetenskapernas ideal, den hävdade rättsstatens och den liberala demokratins princip gentemot de totalitära maktsystemen. I andra världskrigets kölvatten växte den sig stark i Sverige och mönstrade ut alla alternativ.

I takt med att hela det moderna projektet har ställts under debatt de senaste de-

”I ett Europa fyllt av nationalism, rasism och konservatism – Wirténs bild av samtiden är becksvalt, helt utan nyanser – är det dags att åter väcka kulturradikalismen till liv och mobilisera den. Tingsten blir oväntat en ideologisk bundsförvant.”

cennierna har en vag men stigande misstro mot rationalitet, framsteg och upplysning också brett ut sig. Ändå är det inte svårt att spåra kulturradikala ståndpunkter i dagens offentliga debatt, vare sig den handlar om religion, jämställdhet eller nationalism. De är sällan artikulerade som just kulturradikala, och här kan Wirtén säkert bidra till att stegra traditionsmedvetenheten. Men i många meningsbrytningar går det att se ett underliggande kulturradikalt reaktionsmönster. Det är som att kulturradikalismen under efterkrigstiden var så segerrik att den har kommit att förväxlas med normaltillståndet.

DET FINNS DÄRFÖR något till lika delar oförväget och fäfängt i Per Wirténs försök att vitalisera kulturradikalismen. Och frågan är vad den verkliga kan ge oss en bit in på 2010-talet. Wirtén säger att han, efter ett långt besök i Tingstens rike, först och främst hemför den envist återkommande uppmaningen att ta ställning i de stora frågorna. Det är gott och väl så, men det är knappast en exklusivt kulturradikal hållning. Han övertygar inte mig, med en mer ambivalent grundhållning till den kulturradikala traditionen, att kulturradikalismen är framtidens lösen. Och även om han hade gjort det ligger många hinder i vägen. Förvandlingen och upplösningen av det moderna projektet gör det mycket svårt att på allvar aktualisera en materialistisk, rationalistisk och positivistisk åskådning. Ett annat problem är hur kulturradikalerna skall försona spänningarna mellan skenbar värderelativism och reell värdeobjektivism i ett mindre auktoritärt och mer individualistiskt samhälle. Sist och slutligen måste man fråga sig om kulturradikalismens glansdagar inte hade som förutsättning den offentlighet som hörde 1900-talet till men som nu snabbt ersätts av något annat. På drakarnas kultur- och ledarsidor kunde de stora männen uppträda till försvar för en skandinavisk upplysningslinje. Herbert Tingstens värld är på gott och ont inte vår.

► Johan Östling är docent i historia och Pro Futura-forskare vid Lunds universitet och Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS) i Uppsala.

Christoph Andersson
*Operation Norrskén – Om Stasi
och Sverige under kalla kriget*

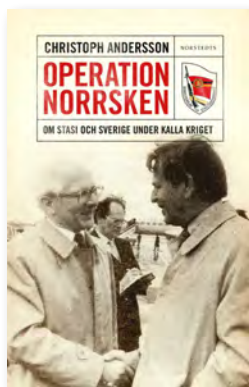
NORSTEDTS | 324 S. | ISBN 9789113044354

SVERIGES ALLA OUPPKLARADE AFFÄRER MED DDR

Recensent *Charlotta Seiler Brylla*

DENNA BOK BEKRÄFTAR bilden att Sverige på 70- och 80-talet var okritiskt eller välvilligt till DDR. Men intresset gällde mindre socialismen och mer möjligheten att göra affärer. Att svenska regeringar inte velat utreda Bofors eller Aseas affärer med DDR väcker onekligen misstankar.

HISTORIA

FÖRHÅLLET MELLAN SVERIGE och DDR under kalla kriget har under de senaste åren blivit tämligen genomlyst. Särskilt är det den östtyska säkerhetstjänstens – Stasis – förehanden i Sverige som fortsätter att engagera. Forskning har visat att Sverige var ett tyngdpunktsland för DDR i egenskap av alliansfri buffertstat mellan Öst och Väst. Det neutrala Sverige fick tjäna som mötesplats för spioner och som transitland för inlussning av agenter till tredje land. Germanisten Birgitta Almgren har i sina böcker om DDR och Stasi (2009 och 2011) kunnat dokumentera att Sverige var det mest betydande operativa målet

i Norden och det land varifrån flest Stasi-rapporter skrevs. Källmaterial både i tyska och svenska arkiv avslöjar hur det östtyska utlandsspionaget sköt in sig på strategiskt viktiga mål och nyckelpersoner i det svenska samhället.

I *Operation Norrskén. Om Stasi och Sverige under kalla kriget* bidrar Christoph Andersson, prisbelönt journalist och lärare i journalistik vid Södertörns högskola, med ännu en pusselbit till den svensk-tyska historieskrivningen. Andersson har ägnat sig åt DDR och Stasi i mer än två decennier, gått igenom otaliga dokument i Stasiarkivet i Berlin och sammanfattar nu en rad fall som han tidigare rapporterat om i form av bland annat radioreportage. Ett av fallen är dock inte dokumenterat tidigare och har också fått ge titel åt boken.

Boken är en berättelse om en av det östtyska utlandsspionagets enheter, avdelning X, vars specialitet är desinformation. Men det är också en av många berättelser om hur den östtyska säkerhetstjänsten helt utan skrupler demonterade och instrumentaliserade medborgare som av någon orsak inte ansågs lojala mot systemet. Kurt Vieweg var professor i lantbruksvetenskap och partifunktionär, men begick misstaget att kritisera den östtyska kollektiviseringen av jordbruket. Under sin tid som exilkommunist i Sverige under kriget hade han inspirerats av den socialdemokratiska svenska modellen som förespråkade både Kooperation och självägande inom jordbruket. På Stasi-tyska beskylldes Vieweg för "kontrarevolutionär verksamhet" och "revisionism". Hans kontakter med exilkommunister i väst och ett försök att lämna DDR 1957 ledde till att han dömdes för spionage och republikflykt med tolv års tukthusvistelse som straff.

När Vieweg så småningom benådades var det med villkoret att han i hemlighet skulle skriva en bok åt Stasis desinformationsavdelning för att avslöja hur den svenska staten och kungahuset samarbetade med Nazityskland såväl före som efter kriget. Syftet med boken var att krossa myten om det "neutrala" Sverige: på samma sätt som man under kriget under förespeglad neutralitet gått nazismens ärenden, understödde Sverige nu den västliga försvarsalliansen Nato. Planen var att dessa avslöjanden om det svenska dubbelspelet skulle diskreditera Sverige inom ramen för den förestående Helsingforskonferensen (1973–75). Emellertid kom Viewegs bok med arbetstiteln *Den okända hästen från Troja* aldrig till användning. DDR-regimen bestämde sig för att den svenske statsministern Olof Palme trots allt tycktes vara en pålitlig och viktig samarbetspartner, varför propagandakampanjen lades på is. Helsingforsavtalet kom att betraktas som

en framgång för DDR, eftersom under-tecknarna erkände de rådande gränserna i Europa, alltså även Berlinmuren. Palme var en av dem som mest energiskt drivit på avtalet för att skapa avspänning i Europa, vilket gjorde honom lojal i DDR-regimens ögon. Förhållandet mellan Erich Honecker och Palme förblev gott fram till den senares död, och deras inofficiella möte i Stralsund 1984 (avporträtterat på bokens omslag) avlöpte utan svensk kritik och bokfördes som en stor propagandatriumf av den östtyska partipressen.

ANDERSSONS BOK BEKRÄFTAR att Sverige under 1970- och 1980-talet intog en ganska okritisk, i vissa kretsar välvillig, hållning till DDR. Öppenheten gentemot det "andra" Tyskland gällde dock ofta mindre en socialistisk livsstil än ekonomiska intressen. Hur ska man annars förklara att den socialdemokratiska regeringen under 1980-talet gav Asea tillstånd att exportera så kallade isostatpressar till DDR? De skulle användas för att tillverka tonhuvuden för bandspelare, men kunde också brukas för framställning av kärnvapen. Industri-departementet under ledning av Thage G. Peterson fick i uppdrag att utreda frågan och kom fram till att "DDR:s regering kommer ta erforderlig hänsyn" med avseende på nukleär användning eller vidareexport. Varför sanktionerade Palmeregeringen export av kärnvapentechnologi till DDR? Litade man på Honeckers betydanden att Sverige och DDR tillsammans skulle gå i bräschen för en kärnvapenfri zon? Eller föranledde vissheten om att DDR redan var rustat till tänderna med ryska kärnvapen (SS-20) antagandet att de knappast hade behov av att tillverka fler?

Oavsett vilket visar *Operation Norrsken* att den svenska regeringen borde ha gjort vissa efterforskningar om vem Asea gjorde affärer med. Företaget som köpte högtryckspressarna och sedan sålde dem vidare till ett folkägt företag i södra DDR bar namnet AHB-Elektronik Export-Import. Det var ett utrikeshandelsföretag i det Stasikontrollerade nätverket Kommersiell Koordinering (KoKo), vars uppgift var att skaffa hårdvaluta åt det bankrutta DDR. KoKo leddes av Stasiöversten och statssekreteraren Alexander Schalck-Golodkowski. Att den västtyska underrättelsetjänsten ett par år tidigare gripit AHB-Elektroniks chef Gerhard Ronneberger med brottsmisstanke om embargoaffärer verkade inte bekymra vare sig Asea eller den svenska regeringen. Dessutom förekom AHB-Elektronik i en svensk polisutredning om smuggling av datorer till Sovjetunionen via ett litet företag i Täby. En svensk journalist fattade dock misstankar och letade bevis för att kunna avslöja illegal verksamhet. Hen-

nes namn var Cats Falck och hennes öde är bekant. Tillsammans med en väninna försvann hon spårlöst 1984, och påträffades död i en bil i Hammarbykanalen några månader senare. Polisen fastställde att de båda kvinnorna omkommit i en olycka, men både i tyska och svenska medier lanserades teorier om att Stasi skulle ha varit inblandat i deras död.

HUR EKONOMISKA ASPEKTER kunde få både svenska företagare och östtyska funktionärer att åsidosätta såväl lagar som ideologi visar Anderssons genomlysning av Boforsaffären. Bofors illegala vapenaffärer och inte minst de mystiska omständigheterna kring krigsmaterielinspektör Carl Algernons död 1987 har varit föremål för flera utredningar och rättegångar. Också när det gäller Algernon finns misstankar om den östtyska säkerhetstjänstens inblandning, men polisutredningen lades ner även i detta fall. Bofors handel med DDR är ett mörkt kapitel för Sverige under kalla kriget. Den oheliga krutalliansen, som Andersson kallar den, kom till stånd för att DDR var i akut behov av västvaluta, och för att Bofors Nobelkrut sökte ett sätt att kringgå de svenska bestämmelserna att inte leverera vapen och ammunition till krisområden. Därför levererades svenskt krut till Iran via företaget IMES, som också sorterade under Stasinätverket KoKo. Samtidigt exporterade det fredspropagerande DDR via ett annat företag – ITA – även egen krigsmateriel till Irak, så att det lukrativa kriget hölls vid liv.

Även om Mats Lundberg, den dåvarande försäljningschefen för Bofors Nobelkrut, i rättegångarna förnekade vetskapen om att DDR sålde krutet vidare till Iran, borde enbart leveransen av krigsutrustning till ett socialistiskt land under kalla kriget ha framkallat förbehåll. Detta problem löste Bofors dock med falsk rubricering av varorna. Originalkvitton från Stasiarkivet visar att Bofors levererade militärt krut, specialblandat för kalasjnikov M43, som dock omdeklarerats till civilt krut. Lundberg frikändes i åtalet om grov varusmuggling, eftersom lagstiftningen från Krigsmaterielinspektionen skulle ha tillämpats felaktigt. Ansvaret för att Bofors salufört militärt krut under civilbeteckning lades i stället på Carl Algernon som sedan länge var avliden och alltså inte kunde höras. Anderssons skildringar av rättegångarna, det faktum att den svenska regeringen (även Bildregeringen som tog vid 1991) inte intresserat sig för att utreda vare sig Bofors eller Aseas affärer med DDR, där Stasi bevisligen var inblandat, liksom Birgitta Almgrens konstaterande att det helt saknas akter i Säpo-arkivet om dessa affärer, väcker obehagliga misstankar.

ANDERSSONS FALLSTUDIER SKILDRAR ett brett spektrum av Stasis aktiviteter i Sverige. En nästan tragikomisk historia är Stasis desinformationskampanj om aids. Avdelning X iscensatte en kampanj att aidsviruset i själva verket skulle ha tillverkats i hemliga amerikanska laboratorier för att användas som biologiskt vapen. I Sverige tilltalades filmaren Roy Anderson av denna antiamerikanska teori och försökte implementera den i en informationsfilm om aids på uppdrag av Socialstyrelsen. Nu var Socialstyrelsen och deras sakkunniga betydligt mer skeptiska gentemot laborieteorin och projektet lades ner trots att det kostat miljoner.

Christoph Anderssons populärvetenskapliga bok kännetecknas av en imponerande detaljskärpa som bottnar i det gigantiska arkivmaterial han gått igenom. Att framställningen delvis bygger på tidigare radioreportage präglar stilen. Anderson berättar medryckande i högt tempo, de detaljerade faktablocken varvas med intervjuer, där tidsvittnen gör skildringen levande. Trots detta finns vissa kännetecken från radioreportaget som en noggrann förlagsredaktör kunde ha rensat bort. Stilfiguren "då vet x ännu inte att vad som ska hända y år senare..." återkommer väl ofta och ger känslan av upprepning och en förnumstig berättare.

Detta ska dock ses som en randanmärkning, för sammantaget är *Operation Norrsken* välskriven och dessutom angelägen. Syftet med boken är nämligen att ge en bild av hur en säkerhetstjänst arbetar, men också hur desinformation och smuggling av krigsmateriel egentligen går till. Det är historiska kunskaper som borde få oss att ta Sveriges vapenaffärer med Saudiarabien på största allvar. Den som fortfarande har minsta tro på att den östtyska säkerhetstjänsten trots allt agerade utifrån en ideologi som skulle säkra freden och skapa ett rättvist samhälle torde vid läsningen av Anderssons bok förlora alla illusioner. Krigsleksaker var visserligen förbjudna, men det insolventa DDR levererade vapen och ammunition till vem som helst som kunde betala med västvaluta. Men studierna av Stasis operationer i Sverige vidgar också perspektivet till generella frågor om svenska kontakter och förhållningssätt till diktaturer. Illegala embargoaffärer blev grundförutsättning för att Honeckerregimen skulle kunna behålla makten i DDR, och centrala svenska aktörer såg till att detta blev möjligt.

► Charlotta Seiler Brylla är docent i tyska vid Stockholms universitet.

Peter Longerich

Joseph Goebbels – En biografi

(Joseph Goebbels – Biographie)

ÖVERS. JOHAN FLEMBERG

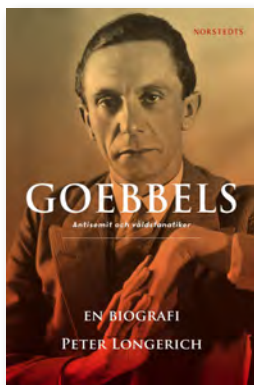
NORSTEDTS | 824 S. | ISBN 9789113024448

DAGBOKEN SOM PROPAGANDA RIKTAD TILL DET EGNA JAGET

Recensent *Kay Glans*

ATT PETER LONGERICH haft tillgång till den stora utgåvan av Joseph Goebbels dagböcker när han skrev denna biografi har inte enbart varit en fördel. Boken tenderar att bli en kommenterad sammanfattning av dagboken och på flera punkter har Longerich svårt att genomskåda Goebbels självstilisering.

HISTORIA

HUR TILLFÖRLITLIGA ÄR dagböcker som historiska källor? Hur påverkar de vår syn på en historisk gestalt? Dessa frågor belyses i temat i detta nummer av *Respons*, men de är också relevanta vid läsningen av Peter Longerichs *Joseph Goebbels – En biografi*. Goebbels förde dagbok från oktober 1923 till april 1945. Delar av den har varit kända länge men under de senaste decennierna har mycket mer material kommit i dagen. Dagboken föreligger sedan 2006 i en ut-

gåva i 29 band, utgiven av Elke Fröhlich. Kan man lita på en propagandaminister när han skriver dagbok, i synnerhet som de var tänkta att bli offentliga? Goebbels hade 1934 publicerat redigerade delar av sin dagbok och han tecknade ett lukrativt kontrakt med partiförlaget Eher om att hans dagböcker som helhet skulle publiceras 20 år efter hans död. Den dagbok vi nu kan läsa är emellertid inte direkt tillrättalagd för offentlig konsumtion; Goebbels avsåg säkert att redigera anteckningarna innan de publicerades.

När man kan kontrollera dagboken mot andra källor tycks dess redogörelser på ett plan vara tämligen korrekta. För att kritiskt bedöma den måste man reflektera över varför Goebbels förde dagbok. En del skriver dagbok främst om den person som de *inte* vill vara; de rannsakar sig, dömer sig, försöker bli bättre. Andra för dagböcker om den person de *vill* vara; den blir scen på vilken de dramatiserar sig själva som idealgestalter. Goebbels dagbok hör väsentligen till den senare kategorin. Det finns ingen självrannsakan, nederlag förtigs eller tonas ner; dagboken är ett slags propaganda riktad mot det egna jaget för att bevara övertygelser och kampvilja. Longerich är klar över detta och påpekar inledningsvis att Goebbels ville att hans dagbok skulle vara en framgångssaga om hur han skapade enigheten mellan det tyska folket och dess ledare, Adolf Hitler.

En dagbok med ett sådant omfång och sådan detaljrikedom kan vara svår för en biografiförfattare att värja sig mot. Den ställer i utsikt att kunna återskapa ett enskilt liv. Longerich är en betydande historiker med flera viktiga verk bakom sig, till exempel *"Davon haben wir nichts gewusst!" Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945* (2006) i vilket han visade att Goebbels såg till att tyskarna på ett generellt plan var medvetna om att judarna mördades, fastän mordprocessens konkreta förlopp hölls i dunkel. Avsikten var att svetsa samman tyskarna i en brotets gemenskap; regimen hade sett till att bränna alla broar också bakom folket, ingen nåd var att vänta. Longerich hade också stor framgång med sin biografi *Himmler* (svensk översättning 2009) som förtydligade mordpolitikens utveckling och NS-regimens dynamik. När Longerich nu tar sig an Goebbels har han till skillnad från tidigare biografiförfattare (undantaget är britten Toby Thacker med *Joseph Goebbels – Life and Death* 2009) haft tillgång till den fullständiga utgåvan av dagböckerna, men det har inte enbart visat sig vara en fördel. Boken tillför inte särskilt mycket nytt när det gäller regimen karaktär och den psykologiska analysen övertygar inte heller. En förklaring till detta är att Longerich har

drabbats av vad jag skulle vilja kalla materialutmattning. Termen syftar vanligtvis på att ett fysiskt material går sönder efter långvariga påfrestningar, men den skulle också kunna beteckna hur ett överväldigande material mattar ut en historiker i den meningen att han får svårt att upprätthålla distans och integrera vidare perspektiv i skildringen.

FÖRVISSO LÄGGER LONGERICH ett kritiskt raster över dagboken. Han vet att Goebbels ofta behandlade sina egna manipulationer som verklighet. Denne påstod sig i mars 1931 ha varit utsatt för ett bombattentat och det slogs upp stort i tidningen *Der Angriff*. En utredning visade emellertid att attentatet hade fingerats av Goebbels själv. Men i dagboken berättade han om det som om det var ett verkligt förlopp. Han njöt av pressekot på sina egna tal, trots att han själv hade orkestrerat det. Han slätade ihärdigt över sina egna misslyckanden och svårigheter.

Men det är långtifrån alltid som Longerich genomskådar självstileringen. Goebbels var en drivande kraft bakom den så kallade Kristallnatten 1938, men blev mycket hårt angripen för det av Heydrich och Himmler, som ansåg att pogromer av detta slag var kontraproduktiva. De krävde Goebbels avgång. Inget av detta framgår av dagboken, där Goebbels framställer det som om han på eget initiativ inställt aktionen och inte tvingats till det. Longerich noterar bara att Goebbels sedan i nära samarbete med Heydrich ägnade sig åt att dämpa och avsluta aktionerna.

Boken graviterar mot att bli en kommenterad sammanfattning av dagboken. Det som inte nämns där försvinner ur perspektivet. Goebbels diskuterar inte vad hans deformerade fot inneburit för honom i dagboken och därför ignorerar Longerich frågan om kompensatoriska motiv kan ha bidragit till formandet av hans karaktär. I ett självbiografiskt dokument som Goebbels författade på 20-talet säger han själv att hans uppväxt fördystrades av hans handikapp; det gjorde honom ensam. Något liknande gäller det faktum att Goebbels inte befanns duga till militärtjänstgöring under första världskriget. Det står inget i dagboken om att han plågades av det och alltså, menar Longerich, kan detta inte ha varit betydelsefullt för honom. Här har han glömt sin initiala insikt om att dagboken var anlagd som en framgångssaga. Att ha varit vid fronten var en mycket viktig legitimitetskälla för medlemmar av Goebbels generation, i synnerhet inom nationalsocialismen, och även socialdemokratiska veteraner pikade honom för det under riksdagsdebatter. Det ligger nära till hands att anta att Goebbels strävan till yt-

► Goebbels bevittnar skadorna efter en bombråd 1940.

terligheter och våldskult hängde samman med att han tyckte sig ha något att bevisa.

ATT LONGERICH FÄSTER så föga vikt vid dessa faktorer beror också på att han har en annan tolkning, utvecklad i samarbete med tyska psykoanalytiker, om vad som formade Goebbels. De har tillsammans kommit fram till att han präglades av en narcissistisk personlighetsstörning som hade sitt upphov i relationen till modern i 2-3-årsåldern. Om denna period i hans liv vet vi absolut ingenting, medger Long-erich, men han tycker heller inte att det är nödvändigt att kunna belägga tolkningen. Att utifrån den vuxnes problem dra slutsatser om de tidiga erfarenheterna är en problematisk metod, som lämnar stort utrymme för godtyckliga konstruktioner. Stora delar av psykoanalysens hypoteser om de tidiga erfarenheterna kollapsade ju när forskare faktiskt började studera små barn. Hur bräcklig en sådan konstruktion än kan tyckas vara, utesluter det inte att Goebbels hade något slags narcissistisk störning, som manifesterade sig i en extrem kombination av självcentrering och behov av bekräftelse.

Den centrala källan till bekräftelse var utan tvivel Hitler. I dagboken måste Goeb- bels oavbrutet bekräfta deras enighet och sprickorna slätas över. Ingenstans i dagbo- ken reflekterar Goebbels kritiskt över att han på det stora hela var utesluten från de avgörande besluten och väsentligen hänvisad till rollen som krönikör, påpekar Long-erich. När diktatorn var kylig blev propagandaministern förtvivlad. Relatio- nen till Hitler komplicerades av att Magda Goebbels och Hitler hade något slags för- hållande. Goebbels kommenterar det i

dagboken redan 1931: "Han älskar henne. Men är trofast mot mig. Och det är Magda också. [...] Hitler resignerar. Han är dock mycket ensam. Har ingen tur med kvin- nor. För att han är för vek." Long-erich an- ser att det ligger något i det gamla ryktet att äktenskapet mellan Magda och Joseph tillkom på initiativ av Hitler, som ansåg att det skulle fungera som täckmantel för hans och Magdas relation. Äktenska- pet var stormigt, båda makarna hade af- färer, men när Goebbels övervägde skils- mässa fick han klargjort för sig att denna triangelkonstruktion var central för hans ställning vid Hitlers hov. Det blev heller ingen skilsmässa.

Men man måste inte som Long-erich uteslutande tolka detta intensiva bero- ende som en följd av att Hitler för Goeb- bels fick rollen som omsorgsgivande, be- skyddande och bekräftande moder. Man kan lika gärna se det som en psykologisk belysning av hur det var att befinna sig i centrum för den intensiva maktkamp och rivalitet som kännetecknade Tredje rik- ket. Goebbels hade blivit ett lätt offer för rivaler om han hade förlorat Hitlers stöd och diktatorn förstod att hålla sin propa- gandaminister osäker så att denne aldrig glömde sitt beroende. Long-erich tonar också ner de meningsskiljaktigheter som fanns mellan Goebbels och Hitler och som skulle komplicera hans bild av ett infantilt psykiskt beroende. Goebbels försökte till exempel i februari 1943 övertala Hitler till en *Ostproklamation*, som skulle innebära en bättre behandling av folken i öst så att de slöt upp bakom Tyskland i kampen mot Stalin och kommunismen. Det förutsatte att man inte behandlade och betraktade dem som mindervärdiga. Hitler bara avfär-

dade Goebbels försök. I sin dagbok noterar Goebbels i februari 1944 att om man hade agerat annorlunda i öst och gjort klart för folken där att man inte kom som erövrare utan som befriare från bolsjevismen, så hade kanske angreppet på Sovjetunionen lyckats.

DET ÄR SYMPTOMATISKT att dessa motsätt- ningar inte får någon större uppmärksam- het i Long-erichs bok. Kanske är det hans fokus på ett infantilt beroende som gör att han bestrider att Goebbels egentligen hade några politiska övertygelser utan enbart styrdes av sitt behov av bekräftelse från Hitler. Även efter noggrann läsning av Goebbels omfattande skrifter får man inget svar på frågan om hans politiska målsättningar, säger Long-erich: Goeb- bels socialism var utan ekonomiska idéer, hans antisemitism var inte del av en kon- sekvent rasistisk världsbild och han hade ingen utrikespolitik, utan inskränkte sig till att beundra Hitlers alla steg. Detta är väsentligen en uppdatering av Hugh Tre- vor-Ropers tolkning av Goebbels som en posör utan övertygelser. Värt att notera är att Thacker i sin biografi från 2009, som bygger på samma underlag, kommer till helt motsatt slutsats: Goebbels styrdes av ett antal grundläggande övertygelser.

Long-erich visar en alltför en snäv syn på vad politiska övertygelser kan vara. Det må vara sant att Goebbels socialism inte innehöll specifika ekonomiska idéer, men den syftade till att övervinna den splittring och meningsförlust som sekulariseringen och liberalismen hade gett upphov till. Det kunde enligt Goebbels bara ske genom att folket underordnade sig ett historiskt geni, och han ansåg sig ha funnit detta i Hitler. En speciell mentalitet var minst lika viktig som specifika samhällsges- taltande idéer inom nationalsocialismen. Go- ebels överförde religiösa känslor till den politiska arenan genom utvecklandet av en kult kring de döda och kring offret. Han förstod att man kunde fånga människor genom att ställa prövningar och kanske också dramatisk undergång i sikte. Fried- rich Nietzsche skrev i sin kvarlåtenskap: "vi skulle nå makten och segern även utan sanningen. Den förtrollning som kämpar för oss [...] är det extremas magi, den förfö- relse som allt ytterligt utövar." (Min öv- ersättning.) Goebbels förstod det extremas magi. Ju sämre det gick i kriget, desto mer makt fick Goebbels. Det säger mycket om honom att han uppfattar detta som en tri- umf, fastän Tyskland låg i ruiner. Men det totala kriget som fördes i ruiner och med alla broar brända passade hans mentalitet.

► Kay Glans är chefredaktör för Respons.

Anders Jarlert
Drottning Victoria – Ur ett inre liv
 En existentiell biografi

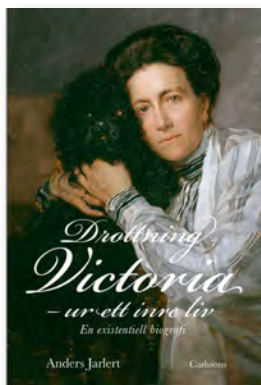
CARLSSON | 411 S. | ISBN 9789173314688

PÅ SPANING EFTER VAD GJORDE LIVET MENINGSFULLT FÖR EN DROTTNING

Recensent *Bo G. Hall*

I SIN IMPONERANDE studie försöker Anders Jarlert finna det som gjorde livet meningsfullt för Gustaf V:s drottning Victoria. Hon har betraktats som kungens onda genius som krävde hårdare politiska tag. Jarlert menar att man inte kan förstå henne utan att beakta hennes varma religiositet och starka familjekänsla.

HISTORIA

GUSTAF V:S DROTTNING Victoria (1862–1930) får en ny levnadsteckning i denna skrift av den lundensiske kyrkohistorikern Anders Jarlert. Hon har skildrats i en biografi av Stig Hadenius 2010. Ur ett sidoperspektiv finns hon också med i Gustaf von Platens verk om Gustafs och Victorias äktenskap (2002) och i Bengt Jangfeldts bok om Axel Munthe (2003). Till skillnad från dessa fäster Jarlert avgörande vikt vid hennes barn-dom och menar att den aldrig avslutades.

Likaså pekar han på det anmärkningsvärda i att föregångarna försummat hennes tyska släkt samt hennes musikaliska och teologiska intressen.

Schablonbilden av Victoria visar en kvinna präglad av högfurstlig bakgrund, politiskt starkt konservativ och anhängare av personlig kungamakt, men även intresserad av sociala frågor. Hon framstår som Gustaf V:s onda genius – ständigt redo att avkräva sin tvehågsne make hårdare tag – och stod under världskriget för en besvärande tyskvänlighet. Därtill mycket sjuklig hade hon en relation till läkaren Axel Munthe som lett till mycken spekulation. Vad återstår då av denna bild efter läsning av Jarlerts bok? Åtskilligt, men främst belyses sidor som tidigare negligerats: hennes varma religiositet och starka familjekänsla.

MEN LÅT MIG först kort rekapitulera Victorias historia. Namnet betyder seger, men hennes liv rymde mest nederlag. Politiskt utgjordes de av demokratins genombrott i Sverige och världskriget som ledde till Weimarrepubliken. På ett personligt plan upplevde hon flera svåra förluster och sjukdomar. Äktenskapet var heller inte en framgång. Detta hindrade henne från att utföra mycket av vad hon såg som sina plikter.

Uppväxt på slottet i Karlsruhe som enda dotter till storhertig Fredrik I av Baden och barnbarn till tyske kejsaren lämnade hon vid sin konfirmation en trosredovisning som Jarlert återkommer till flera gånger. I början av 1881 mötte hon kronprins Gustaf vid ett tyskt furstebrollop. Raskt uppstod tycke; i mars skedde trolovning och i september stod bröllopet. Den språkbevägrade bruden övade sig i svenska som hon snart behärskade helt. Hon hade även konstnärliga sidor, ritade och målade, var duktig fotograf och skicklig pianist – Wagner var favorit.

För att lära henne Sveriges politiska förhållanden anlätades storsvenske statsvetaren Oscar Alin. Kungen själv introducerade svensk konstitution. Victoria deltog aktivt i societetslivet, och anordnade balar, basarer och kulturfesterna, ofta i välgörenhetssyfte. Men hon hade svårt för hovets traditioner och sökte förgäves införa tyska och monarkiska, mera formella system. Vid världskrigets utbrott deltog hon och organiserade insamlingar för de mest nödställda.

Victoria hyllade kungadömets princip att monarken var kallad av Gud att personligen och med full handlingsfrihet leda sitt folk för dess eget bästa. Den politiska utvecklingen i Sverige engagerade henne mycket. Längre hade hon också informella kontakter med olika partier, särskilt Arvid

Lindman, statsminister 1906–11. År 1914 stödde hon kraven i borggårdstalet som hon själv renskrev. För övrigt var hennes själasörjare biskop Gustaf Billing, en tid första kammarens högerledare, vilket märkligt nog boken inte apostroferar.

Tidigt fick Victoria hälsoproblem med luftkatarr och ständiga hostningar samt svårigheter med det kalla svenska klimatet. Sonen Gustaf Adolf föddes på senhösten 1882. Efter förlösningen var hon klen och besökte specialister i Amsterdam. 1884 kom så Wilhelm, fem år senare yngste sonen Erik som dock avled i spanska sjukan 1918. Under 1880-talet tillbringade hon vintrarna hos släkten i Mainau eller vid Bodensjön. Senare gick hon tidvis med höger arm i band och fick också ögonproblem; hon miste synen på ena ögat. Lång vistelse i land med varm och torr luft ansågs göra henne bättre. Kronprinsparet reste därför 1890 till Egypten på ett halvår. Nästa sommar var dock ovanligt regnigt och hon ordinerades ytterligare en vinter i Egypten. I memoarerna klagar Oscar II över att hon varje vinter for till Södern men aldrig blev bättre. Han tillät inte att Gustaf lämnade landet, varför makarna inte sågs vintertid.

Victoria blev svensk drottning 1907 och åren fylldes av statsbesök och andra officiella plikter. Kungaparet for till London, Paris, Berlin och Wien. Sommaren 1908 utnämnde kusinen, den tyske kejsaren Wilhelm II, henne till hedersöverste i ett Stettinregemente. Under världskriget besökte Victoria sin mor i Tyskland flera gånger. En månad efter Eriks begravning for hon återigen dit och upplevde under stor dramatik Wilhelm II:s abdikation och den tyska revolutionen. Först i juli 1919 återkom hon till Sverige. Trots ohälsa följde hon med kungen på officiella besök långt mot slutet av sitt liv.

EFTER ANDRA BESÖKET i Egypten stannade Victoria på Capri och träffade nervläkaren Axel Munthe. De förde långa samtal eftersom hon var missnöjd med sin egen läkare. I december 1892 åtog Munthe sig att bli Victorias läkare under en kommande vistelse i Italien. De möttes dagligen och förtroligheten tycks ha övergått till varmare känslor. Under resten av hennes liv var han viktig för henne fastän världskriget innebar ett avbrott i kontakterna. Munthe – anglofil och liberal – arbetade då som brittisk fältläkare. Först 1921 träffades de igen. När han rest skrev hon: "Den gamla vänskapen är stark & kommer att vara tills jag sluter mina ögon för den sista sömnen!" Frågan om deras förhållande fortsätter dock att vara olöst och Jarlert bringar ingen klarhet.

Under 1920-talet försämrades hälsan ytterligare och hon bosatte sig permanent i

ett hus i Rom, förmedlat av Munthe. I Sverige var hon sista gången 1928 när Gustaf V fyllde 70 år. Victoria, som i mer än trettio år varit bräcklig, blev allt svagare, fick återkommande andnöd och kärlekskramp och orkade till slut inte skriva brev själv. Hon drabbades av utdragna hostattacker och var sängliggande i långa perioder. Den 3 april 1930 avled hon i Rom i närvaro av Gustaf och Wilhelm.

BOKEN FÖDER ETT antal reflektioner om biografigenren som i forskarvärlden åkt i en berg- och dalbana av mera ovanligt slag. Lång tid efter andra världskriget ansåg svenska historiker det som föga seriöst att ägna sig åt levnadsskildringar. I antologin *Med livet som insats* (2005) har Alf W. Johansson gjort en värdefull genomgång av deras syn på genren. Desto intressantare är då att konstatera att den nu fått en klar renessans, på vilket Jarlerts bok är ett bra exempel. Vad är då den existentiella biografi, som undertiteln talar om? Jarlert menar

att den söker efter vad som gjort livet meningsfullt för den enskilde. Den vill identifiera centrum i personens existens liksom avgörande händelser som styrkt livet i viss riktning.

Just i det sammanhanget påpekar Jarlert vikten av inflytanden från Victorias ungdom. Hela livet var hon beroende av sin djupt religiösa moder. Kombinerat med sorgfylla dödsfall och en svår graviditet 1889 då hon gavs morfin, skapades enligt författaren ett trauma, som inledde hennes livslånga fysiska och psykiska sjukdomsperiod – och det är svårt att inte hålla med honom. Hon fann hjälp i Charles Kingsleys *Out of the Deep* (1885), särskilt i dennes tankar om "Active Resignation". För förståelse av Victoria är därmed religionen det givna temat och Jarlert den naturlige författaren. Hon hade ett ben i andaktslitteratur och tolkningen av rollen som rikets husmor enligt gammalluthersk treståndslära. Något överraskande stod det andra benet i Richard Wagners musik.

Den intog enligt Jarlert en spänningsfylld relation till den kyrkliga grundhållningen, vilket delvis påverkade hennes livsföring.

Victoria hade stora ordnings- och kontrollbehov men befann sig samtidigt i en position med starkt begränsad rörelsefrihet: hon ville fly men ändå behålla kontrollen. Jarlert nämner att perioden har kallats nervositetens epok och påpekar att många vittnat om att Victoria ena stunden kunde vara mycket aktiv och drivande för att kort därefter ligga helt utmattad till sängs. Även om ett visst skådespeleri inte kan avfärdas är det slående hur väl beteendet överensstämmer med diagnosen neurasteni. Även begreppet psykosomatisk sjukdom känns relevant.

Ett särskilt kapitel är Victorias relation till sönerna. Stora delar av deras uppväxt var hon borta vintertid. Ändå menar Jarlert att hon på flera sätt var närvarande. Lätt förbryllande talar han om förhållandet till dem som den frånvarande närvaron. Detta får sitt särskilda intresse då båda – på var sitt område – senare var framskjutna profiler i Sverige. Gustaf VI Adolf hade ju valspråket "Plikten framför allt" och prins Wilhelm en stark kulturell – mest litterär – framtoning. Hur påverkades de av henne? I båda fallen kan ett arv från modern lätt konstrueras. Temat hade uppenbart vunnit på att utvecklas.

För Victoria var sålunda religiöst engagemang av största vikt, både som konvention och äkta känsla. Boken speglar en dåtida diskurs, nu svår att förstå. Som exempel citeras hennes förut opublicerade trosbekännelse vid konfirmationen. Dess blandning av personlig form och kyrklig tradition behöll hon livet ut, kompletterad med inre och yttre erfarenheter. Jarlert hävdar, som jag menar klart övertygande, att man inte kommer drottning Victoria nära genom en enbart politisk-historisk framställning. Dels var politiken aldrig det huvudsakliga i hennes gärning, dels var även hennes politiska engagemang existentiellt grundat i den monarkiska principen, som var en del av hennes kristet motiverade samhällssyn.

Med notapparat, källförteckning, litteraturlista och personregister rymmer boken fyrahundraelva sidor – ett imponerande och väldokumenterat arbete. Utmärkta illustrationer bidrar ytterligare att förmedla bilden av en troende men mycket ensam person, född minst femtio år för sent.

► Drottning Victoria, Kronprins Gustaf (VI) Adolf, Prinsarna Gustaf Adolf, Sigvard, Bertil samt Prinsessan Ingrid. Fotograferade hos Atelier Jaeger, 1922.

► Bo G. Hall disputerade i Uppsala 2010 med avhandlingen *Perspektiv på Patron*, en biografi över statsmannen och industriledaren Christian Lundeberg (1842–1911.)

HÅKAN JUHOLT VAR ordförande för Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti från 25 mars 2011 till 21 januari 2012. Denna tid har kallats den mest kaotiska i partiets moderna historia. Och det som åstadkom kaoset var Juholts sätt att utöva sitt ledarskap.

Om detta har statsvetarprofessorn Tommy Möller och tv-reportern Margit Silberstein skrivit en bok, *En marsch mot avgrunden – Socialdemokratins svarta år*. Boken har väckt uppmärksamhet främst därför att förre socialdemokratiska riksdagsledamoten och finansministern Pär Nuder förklarar att den ljuger om den roll han påstås ha spelat i både till- och avsättningen av Juholt och sagt sig överväga att stämma författarna för förtal. Men det som i mitt tycke gör boken läsvärd är att den ger den första sammanhängande skildringen av personen Juholt, hans bakgrund och förhållande till både politik, andra människor och sig själv.

När Håkan Juholt valdes till partiordförande 2011 var han okänd för den breda allmänheten. Det är ett öde som delas av många av riksdagens ledamöter som saknar medieintressanta uppdrag eller av andra skäl inte hamnar i strålkastarljuset. Juholt hade varit ledamot av Sveriges riksdag i sexton år, på röster från Kalmar läns valkrets och inte gjort något större väsen av sig. Det enda uppdrag av betydelse hade han haft som ordförande i Försvarsberedningen 2004–2007. Men uppenbarligen ville han söka sig en annan karriär, eftersom han gick till Mona Sahlin och utbad sig platsen som första namn på socialdemokraternas lista vid valet till EU-parlamentet år 2009. Men Sahlin sa nej. Han var inte tillräckligt känd. Sedan skiljer sig uppgifterna åt. Juholt påstår att han i stället utlovades posten som partisekreterare efter Marita Ulfskog, något Sahlin bestämt förnekar. Efter Socialdemokraternas förlustval 2010 blev han ordförande i Försvarsutskottet, där han varit ledamot.

Vittnesmålen från hans kamrater i den socialdemokratiska riksdagsgruppen är inte särskilt upplysande om hans person

och politiska uppfattningar. De enda inlägg under gruppens överläggningar man minns att han gjorde gällde försvarsfrågor. Och i den mer kamratliga samvaron vid kaffe- eller middagsborden sa han ingenting som väckte uppmärksamhet. Avvek han på något sätt var det med sin ensamhet. Han höll sig för sig själv, borta från de nätverk och kottierier som fanns bland de

bifall till motionen som, till mångas häpnad, bifölls av kongressen. Enligt förre partisekreteraren Lars Stjernkvist var Juholt inte bara förvånad utan också förskräckt och undrade vad han skulle ta sig till. Men när han på kvällen kunde se sig själv i Aktuellt konstaterade han, tydligen förnöjt, att Allan Larsson fått sig en knäpp på näsan – och han själv en stund i rampljuset.

Kanske började han redan då känna att han tillhörde det riktiga partifolket, det som inte levde hela sitt liv i regerings- och riksdagskvarteren, inte heller i partihögkvarteret på Sveavägen 68 i Stockholm.

Det han tycks ha ägnat sin politiska tid åt, särskilt under Mona Sahlins partiledarskap, var att som biträdande partisekreterare åka landet runt och uppträda på möten i arbetarekommuner och S-föreningar. Vittnesmålen från dessa möten är få men Möller-Silberstein anser sig ändå kunna slå fast att han var populär bland de så kallade gräsrotterna. Han kom i tid, hjälpte till med de praktiska arrangemangen och stannade gärna kvar för enskilda samtal. En "partiveteran" beskrev Juholts budskap som att han hade en egen politisk linje: "vi som står för vad partiet egentligen tycker".

JAG GÅR FÖRBI bokens skildring av de intriger och maktkamper som påstås ha föregått nomineringen av Juholt som partiordförande. Efteråt har valberedningen kritiserats för sitt sätt att arbeta, utan insyn och till slut i uppenbar brist på bra kandidater. Men den kan inte kritiserats för att den föreslog en person vars politiska budskap inte gick hem hos den stora mängden partimedlemmar.

Håkan Juholts installationstal vid den extra partikongressen i mars 2011 fick de närvarande socialdemokraterna att jubla (dock med vissa undantag). Men inte bara där: runt om i landet hyllades han som Ledaren, vilken skulle återföra partiet till dess egentliga uppgift. Och den var att bekämpa den liberalism, det marknadstänkande och den ekonomism som fått breda ut sig i svensk politik. Medborgarna höll

POLITIK & SAMHÄLLE

Tommy Möller & Margit Silberstein

En marsch mot avgrunden – Socialdemokratins svarta år

BONNIERS | 215 S. | ISBN 9789100134051

JUHOLT EN GRÄSROT SOM SAKNADE MARKKONTAKT

Recensent *Kjell-Olof Feldt*

HÄR FINNS DEN första sammanhängande skildringen av Håkan Juholt. Bortsett från att boken bidrar till myten om att han som lantis blev utfrysad av Stockholmsgänget är den ett stycke nyttig samtidshistoria. Valberedningen borde ha tagit signalerna om Juholts störda förhållande till verkligheten på allvar.

socialdemokratiska ledamöterna. Jag får intrycket av en lite udda men lojal arbetare i den politiska örtagården.

Som ombud vid SAP:s kongress i Göteborg 1993 hade han emellertid gjort sig bemärkt på ett sätt som inte tilltalade partiledningen. Partidistriktet i Kalmar hade en motion som underkände den ekonomiska politik som förre finansministern Allan Larsson nu förde i opposition; den var alltför högervriden, ansåg man. Juholt yrkade

på att förvandlas till kunder på marknader, där allt och alla har ett pris. Återregleringar utlovades och vinster hörde inte hemma i välfärden. Politiken måste återta makten, utrota barnfattigdom och arbetslöshet, höja kvinnolönerna och ge pensionärerna bättre levnadsstandard. Många frågade sig naturligtvis hur allt detta skulle åstadkommas, men mycket få socialdemokrater ifrågasatte att den färdriktning den nye partiledaren pekade ut verkligen var den rätta.

Håkan Juholt kunde således börja sitt värv i förvissning om att partifolkets djupa led stod bakom honom. Men SAP hade bara drygt 100 000 medlemmar. Skulle partiet återta maktställningen från fornstora dar måste uppemot tre miljoner väljare gilla honom och hans politik. För att nå dem måste han, liksom alla andra partiledare, göra det via medierna, "tränga ut genom rutan". Och Juholt satsade hårt på att utnyttja journalisternas nyfikenhet på hans politik och person, bjöd på sig själv i stora sjok. Men redan i kongresstalet uppstod problem med hans förhållande till sanning och verklighet. Han sa sig ha bjudit in alla de stora fackliga organisationerna till överläggningar om hur det nya pensionssystemet borde reformeras för att ge högre pensioner. Han hade knappt hunnit avsluta talet förrän TCO och Saco meddelade att några sådana inbjudningar inte kommit och att de i så fall skulle tacka nej till förhandlingar enbart med Socialdemokraterna. Och dagen efter publicerades uppgifter om att hans sambo dömts för förskingring, något Juholt försummat att berätta för valberedningen.

DET SKULLE FORTSÄTTA. För varje tal under våren växte visionerna i antal och storlek. Alla frågor om hur de skulle genomföras och betalas hänvisade han till höstens budgetmotion. Då skulle de besvaras. Människorna runt omkring honom, främst de som ansvarade för partiets budgetpolitik, ville veta mer men Juholt lyssnade inte. Till saken hör att han på nästan alla viktiga poster bytt ut personer med någon erfarenhet av regeringsarbete. Mitt intryck är att han i sin närhet bara ville ha folk han själv valt, utan någon annan lojalitet. Ändå visade han dem föga förtroende, tog inga råd enligt dem själva. Han var en enmansshow.

I juni meddelade han således till riksdagsgruppens överraskning att överens-

kommelsen med regeringen om Sveriges medverkan i Libyenkriget med spaningsplan inte längre gällde. Operationen skulle upphöra vid månadens slut. Ingen förstod hans motiv. Efter några dagar ändrade han sig; operationen fick fortsätta. Det stora sammanbrottet i relationen mellan partiledaren och riksdagsgruppen kom emellertid med budgetmotionen i oktober. En orsak var att visionerna krympt eller bara försvunnit. Men det kunde förklaras med utgiftstak och överskottsmål, det regelverk Socialdemokraterna medverkat till.

Däremot fanns ingen sådan förklaring till att löftet om höjd A-kassa lyste med sin frånvaro. I den storm som bröt ut för-

att motionen skrevs om. När den nya versionen föredrogs sa Juholt att det var budgetkansliet som på eget bevåg slopat höjningen av A-kassan. Hans eget misstag var att inte reagera när han läste motionsutkastet men han hade sagt sig att det kunde rättas till vid gruppbehandlingen. Den lösmynste tjänstemannen fick sjukskriva sig men alla begrep att Juholt ljög. Detta slags förfarande – att skylla felaktiga sakuppgifter och andra missar i sina uttalanden på medarbetare – skulle han använda vid fler tillfällen. Det intryck boken förmedlar är att han till slut var lika mycket ensamvarg som han varit som menig riksdagsledamot.

Kaoset kring den nya partiledaren fortsatte under hösten. För många socialdemokrater, som trott på Juholt och hans nya färdriktning, var nog det värsta turerna kring hans bostadsbidrag. Att de blev så många berodde främst på honom själv. Först förklarade han det som ett misstag – han hade inte förstätt reglerna, nämligen att han inte kunde få bidrag även för sin sambos hyra. Sedan ansåg han sig veta att det inte fanns några sådana regler och att han egentligen inte begått något fel. Andra riksdagsledamöter hade gjort likadant. Den moraliska sidan av saken verkade han inte begripa.

I varje fall avgjordes Juholts öde av det fortsatta raset i opinions- och förtroendemätningarna. Socialdemokraterna sjönk långt under "katastrofvalets" siffror, förtroende för Juholt ännu mer. I januari samlades Verkställande Utskottet till ett två dagars krismöte, ibland i partiordförandens frånvaro. Alla var eniga. Juholt måste avgå.

Håkan Juholts sista lögn kom när han inför journalistuppbådet vid Sveavägen 68 förnekade att VU:s sammanträde gällde hans ställning som partiordförande. Ingalunda, det var partiet som var i kris, inte han. Sedan framtvingade han ännu en lögn, när han krävde att partisekreteraren skulle uttala VU:s fortsatta förtroende för honom innan han åkte hem till Oskarshamn för att självmant avgå.

BEROENDE PÅ VILKEN vikt man lägger vid politikens anseende i allmänhet och socialdemokraternas i synnerhet kan man se detta som en mer eller mindre tragisk historia. I alla händelser är den självförvållad. Hade Valberedningen gett sig tid att mera noggrant undersöka Juholts bakgrund och hans störda förhållande till verkligheten

sade sig en tjänsteman på budgetkansliet och berättade att det var Juholt själv som i sista stund gett order om att lyfta ut A-kassan och flytta pengarna, tre miljarder, till infrastruktur. Partiledaren ville få bort etiketten "bidragsparti" som Moderaterna klistrat på Socialdemokraterna. Riksdagsgruppens styrelse gjorde revolt och krävde

”Ändå visade han dem föga förtroende, tog inga råd enligt dem själva. Han var en enmansshow.”

► Håkan Juholt.

och oförmåga att samarbeta med andra, borde man ha upptäckt att de varningar som ändå utfärdats måste tas på allvar. Det är synd att bokens författare inte lagt ner möda på att få Valberedningens ledamöter (även om ordföranden Andnor inte ställde upp) att berätta vad man gjorde och tänkte när namnet Juholt flöt upp.

I sina slutord skriver Möller och Silberstein att Håkan Juholt som partiledare var tvungen att bli en del av den värld han så länge vänt ryggen och att den för honom snabbt blev ett land av fiender. Det är ju den myt Juholt själv vill ha spridd, nämligen att lantisen blev utfrysad och baktalad av Stockholmsgänget. Tyvärr bidrar boken till att hålla den myten vid liv genom att via raden av anonyma angivare göra några i detta gäng skyldiga till att först föra Juholt till toppen och sedan sänka honom till botten. Bortser man från detta är den ett stycke nyttigt nutidshistoria.

Juholts egen sammanfattning av sin partiledargärning lät så här, i januari 2012: "Andelen sakfel var inte större än hos min företrädare. Men toleransen för mina misstag var mycket lägre."

► Kjell-Olof Feldt var Sveriges finansminister 1983–1990.

Bengt Lindroth
Härlig är Norden
– En reporters uppenbarelse

CARLSSON | 218 S. | ISBN 9789173315357

SÅ IN I NORDEN NÄRSTÅENDE LÄNDER

Recensent *Magnus Vahlquist*

HÄR SAMMANFATTAR BENGT Lindroth sin nästan 50 år långa journalistiska bevakning av Norden. Omdömesgillt och lärt söker han fånga det särpräglade nordiska i politik och samhälls- liv, litteratur, musik, konst och mentalitet. Framställningen mynnar ut i en rad kloka råd om hur de nordiska länderna kan stärka sin röst i Europa.

POLITIK & SAMHÄLLE

VARFÖR HAR VI som känner starkt för nordiskt utbyte och nordisk samverkan så lätt att känna oss förfördelade över den bristande förståelse vi möter? Varför verkar vi ha ett behov att försvara det nordiska i en omvärld präglad av globalisering och anglosachsifiering? Varför klagar vi på bristande utrymme för det nordiska i politik, undervisning och medier?

Visst, planerna på en nordisk försvarsunion och en nordisk ekonomisk union kraschade brutalt. Det mellanstatliga samarbetsmaskineri som vi fått nöja oss

med kan te sig tandlöst även om det tidigt gav oss en gemensam arbetsmarknad och långtgående lagharmonisering. Och det är sant att verklig frihandel mellan de nordiska länderna uppnåddes först genom EFTA och våra olika anknäytningar till EG.

Men ändå: med inga andra länder har vi i vardagen så intensiva kontakter som med våra grannländer. Och de är intensivare i dag än någonsin förr, om nu någon trodde något annat. 4,5 miljoner norrmän tävlar med 80 miljoner tyskar om att vara vår största handelspartner, oräknat de norska inköpen i butiker på denna sida om Kölen, som redan de överträffar vår export till länder som Schweiz, Brasilien och Indien. Även Danmark och Finland är viktigare marknader för oss än Frankrike, Kina, Ryssland och Japan. Endast Spanien överträffar Danmark, Finland och Norge som mål för svensk turism i utlandet. Norrmännen ligger i topp bland utländska turister i Sverige. De flesta utlandssvenskarna bor i USA men därefter följer Norge, Finland och Danmark. Inbegripet gränspendlare är Norge det land där flest svenskar finner arbete, 68 000 år 2011. Man bävar inför tanken på hur vår arbetslöshet skulle se ut om inte de norska jobben fanns.

Örestadregionen håller på att bli en realitet, liksom regionerna Haparanda-Torneå och Värmland/Dalsland-Östfold/Hedmark. Eller se en intellektuell norsk ÖB uttryckte det: i den mån det finns naturliga gränser i Norden går de inte vertikalt utefter Torneälv, Kölen och Öresund; de gränserna är bara kvarlevor efter furstarnas krig. De naturliga skiljelinjerna går i stället horisontellt och består av de obygdier som skiljer skåningar och smålänningar, telemarkingar och trönder, nylänningar och lapplänningar. Jämtar och trönder har mer gemensamt, var hans budskap, än jämtar och stockholmare eller trönder och finnmarkingar.

Flera undersökningar visar också att svenskarna anser sig stå de nordiska grannfolken närmre än alla andra, långt närmre än till exempel engelsmän och amerikaner vilkas kultur svämmer över oss i tv och på nätet. Ingenstans läses svenska böcker, i original eller i översättning, som i de andra nordiska länderna. Många svenska musiker, konstnärer och skådespelare har där en andra hemmapublik. Alla som har erfarenhet av vidare internationellt samarbete, mellanstatligt eller icke-statligt, vet att i detta är nordisk gemenskap och nordisk samverkan en lika verkningsfull som angenäm realitet.

Varför nöjer sig då så många nordister inte med dessa övertygande fakta? Varför denna besvikelse över att det nordiska hamnat i skuggan av det europeiska och det globala? Är det inte bara så att hälsan

tiger still, att det endast är det problematiska som uppmärksammas i media?

JA, HÄROM OCH om allt upptänkligt annat nordiskt kan man hämta besked i Bengt Lindroths innehållsrika och tankeväckande *Härlig är Norden. En reporters uppenbarelsen*. Boken utgör ett gediget destillat av 50 års journalistiskt bevakande av Norden. Uppsaliensaren Lindroth har bland annat verkat som politisk redaktör i *Expressen* och är numera frilansande reporter för P1 och P2 i Sveriges radio. Hans erfarenheter och slutsatser vilar på en bred litterär, musikalisk, historisk och samhällsvetenskaplig beläsenhet och bildning. Lärdomsgiganten Sten Lindroths son har väl förvaltat sitt påbrå. Hans kultiverade svenska kan glädja vilken gammal språkvårdare som helst. Faktauppgifterna, med lätt hand befordrade, verkar väl underbyggda. Felsökaren har föga att hämta.

Lindroth skildrar med känsla och inte utan självironi hur hans egen nordiskhet vuxit fram genom åren. Det började med att hans morfar en vinterkväll 1956 smugglade in honom på Väinö Linnas barnförbudna *Okänd Soldat* på biografen Grand hemma i Uppsala. Då bibringades 14-åringen insikten att han tillhörde en större värld än pojklekarnas. Så småningom förde jazzmusiken honom ut i Europa och världen, men när studentupproren kom 1968 upptäckte han att han inte riktigt hängde med på världsrevolutionen. Och blev nordist. Något som förstärktes genom de många årens "blåddrande bland olika världsbilder". Han har nu hunnit "tröttna på både det nationella och det internationella. Men de två glider in i varandra i det nordiska".

Genremässigt rör sig Lindroths högst personliga framställning i gränstrakterna mellan essäsamling, memoar och debattbok. Huvudspåret utgör uppsökandet av det ofta svårfångat nordiska i konst, musik, litteratur, politik och mentalitet. Och han vill försöka övertyga, gärna yngre generationer, om hur missvisande det är när Norden beskrivs som en plats för kvar-sittare eller bakåtsträvare, som när Jonas Thente i *Dagens Nyheter* suckar över den "knarriga" företeelsen Norden, den "trista påtvingade gemenskap" som "luktar Skansen och 1800-tal".

Samtidigt påpekar han att definitionen av den nordiska särarten på olika områden i dag kan försvåras av att en mer ytlig etikett "nordisk" i marknadsföringssyfte ofta klistras på rent kommersiella satsningar. Han fördömer med rätta Stockholms stads oförskämda tilltag att utnämna sig till "The Capital of Scandinavia", likaså det svenska socialdemokratiska partiets besynnerliga bedrift att formellt ansöka om

– och få! – patent på begreppet "den nordiska modellen". Det kan intygas att det är just sådan storsvensk dumhet som många gånger lagt hinder för samarbetet med de andra nordiska länderna.

Lindroths stillsamma och reflekterade lovsång till det nordiska övertygar kanske främst genom sin måttfullhet. Han ger sällan några enkla eller självsäkra svar på alla frågor han ställer kring nordisk kulturell och politisk särart, nordisk samhörighet och nordisk samverkan. Därtill är han alltför erfaren och alltför klok. Bokens styrka är den mångsidiga, sakliga och balanserade belysningen.

”Man bävar inför tanken på hur vår arbetslöshet skulle se ut om inte de norska jobben fanns.”

MED BOKENS VÄLFUNNA undertitel, *En reporters uppenbarelsen*, tycks Lindroth ha velat förvarna om att han tänker ta ut svängarna ordentligt, både ämnesmässigt och åsiktsmässigt. Ibland kan man ändå tycka att han delar med sig alltför frikostigt av sin digra intellektuella packning, till förfång för bokens huvudbudskap. Det är inte utan att alla spänstiga sidosprång och fyndiga citat till slut bidrar till en viss snårighet i framställningen.

Är det verkligen i detta verk om det nordiska särskilt relevant att på flera sidor utförligt försöka utreda om Karl-Gustaf Hildebrand – god vän till föräldrarna och Lindroths egen beundrade lärare – i en uppsats 1940 om den holländske filosofen Huizinga gjort sig skyldig till skrivningar som möjligen kan tolkas som att han kanske då ansåg att demokratin kunde förbättras på något litet sätt för att bättre kunna föra kampen mot diktaturerna? Denna utvikning ter sig också i sak så mycket mer onödig som Lindroth själv framhåller att Hildebrand redan i det famösa Bollhusmötet 1939 modigt talat för flyktingarnas sak och i hela sin gärning stått fram som en humanismens och demokratins förkämpe.

Man kan först bli fundersam över Lindroths metod att låta granskningen av vart och ett av de nordiska ländernas särart ta sin utgångspunkt i fem portalfigurer och den roll de spelat för den nationella självbilden i sina länder: Finland får läsaren möta via Mannerheim, Norge via Nansen, Danmark via Grundtvig, Island via

Laxness och Sverige via Lindgren, ja, just det, Astrid Lindgren. Och visst är urvalet subjektivt. Men det är livfulla porträtt han tecknar och han får fram mycket tänkvärt ur de "ideliga obduktioner, omvärderingar och debatter" dessa fem nationella ikoner utsätts för. I förbifarten hinner han också rikta sitt sökarljus mot en rad andra betydande nordiska kulturpersonligheter. Det har blivit till fem uppfriskande essäer som mycket väl kan läsas fristående.

Övertygande utvecklar Lindroth sin tes att det bästa tillfället att förverkliga tanken på ett enat Norden erbjöds – och för-sattes – under perioden efter Napoleonkrigen och fram till slutet av 1800-talet, ett skede som utmärktes av betydande rörlighet och samhälleliga förändringar och av begynnande folkliga resningar. Det var ju också på den tiden som Italien och Tyskland enades. Han drar ur glömskan fram Carl Jonas Love Almqvists häpnadsväckande framsynta och konkreta vision från 1846 om ett enat Norden, som ett steg mot en europeisk enhetsstat.

Men som alltid är Lindroth snar med att nyansera och påminner om att förutsättningarna för politiska enhetsstävanden var så mycket bättre i det splittrade Italien än i Norden. Kampen mot österrikisk och fransk ockupation av italienska territorier samlade nationen över klassgränserna och ett ännu större mått av språklig samhörighet förelåg. I grunden tycks han dock beklaga att ingen nordisk Garibaldi dök upp för att på hästryggen rida i spetsen för en folklig enhetsrörelse – och inte heller någon Verdi som med musikens kraft enade befolkningen. Kanske vi kan trösta oss med att Norden inte heller fick sin Bismarck?

Hur som helst påminner oss Lindroth gång på gång om vad de nordiska enhetsfiaskona kostat. Han citerar Mannerheims ord efter andra världskriget: "Sammansvetsad skulle Norden haft alla utsikter att hävda den neutralitet, som dess utsatta länder icke vart för sig mäktade värna." Och han erinrar om att Erlander såg sammanbrottet i förhandlingarna om en nordisk försvarsunion 1949 som sitt största politiska misslyckande och om att Palme kallade Nordeks förlisning för det största bakslag han råkat ut för.

Lindroth tycks själv höra till de många av oss nordister som menar att ett genomfört Nordek skulle ha kunnat förhandla sig till en gemensam lösning gentemot EG/EU som bättre passat alla fem länderna och som gett oss en starkare röst i Europa. Och dessutom bättre tagit vara på synergimöjligheterna länderna emellan när det gäller ekonomi och forskning.

Därför är det förvånande att Lindroth är så försiktig i sitt ställningstagande till

Gunnar Wetterbergs djärva men väl genomarbetade "realistiska utopi" härom året om genomförandet, på 20–30 års sikt, av en nordisk förbundsstat. Han återkommer visserligen flera gånger, och i välviljiga ordalag, till Wetterbergs förslag och han vänder sig bestämt mot dem – bland annat *Dagens Nyheter*s ledarsida – som i svepande ordalag avfärdat dem som orealistiska. Lindroth hänvisar till att Wetterbergs idéer – liksom Thorvald Stoltenbergs tankar om närmare försvarspolitiskt samarbete i Norden – nu utreds i de nordiska samarbetsorganen och raljerar över att politikerna försöker stilla sitt dåliga samvete över bristande framsteg i det nordiska samarbetet med så mycket mer omfattande utredande. Ack ja, frestas man instämma, annat var det när drottning Margareta drev igenom Kalmarunionen! Då var det mer verkstad och mindre prat. Likaså när Danmark, Norge och Sverige på 1870-talet bildade den skandinaviska myntunionen med gemensam krona som ersättare för de tre ländernas dalrar. Den fungerade faktiskt väl ända till första världskrigets orostider.

ALLTNOG, LINDROTH TYCKS inte våga tro att de nu aktuella utredningarna skall lyckas "öppna den dörr som etthundrafemtio års nordisk historia inte förmått ta sig igenom". Här låter han, sagt med all respekt, mera som en luttrad diplomat än som en stridbar journalist. Och i denna anda tar han oss ner till vardagen med en rad konstruktiva förslag om hur de nordiska länderna trots allt ska kunna bli starkare i EU, samtidigt som han klokt nog varnar för att där inte finns något utrymme för ett nordiskt block.

En styrka i boken är att författaren så övertygande – och i Almqvists efterföljd – visar att det inte finns någon motsättning mellan det nordiska och det europeiska eller globala, eller för den delen det nationella. Det faktum att nationalhjältarna Mannerheim och Nansen också var övertygade nordister och internationalister lyfts fram som belägg för Lindroths sympatiska credo att den stora världen och den lilla möts i Norden.

Till slut en annan av Lindroths kärnfulla trossatser: Norden "existerar, som liv och löfte, saknad och fantomsmärta."

Det är lätt att förstå varför Föreningen Norden utsett Lindroths bok till sin Årsbok 2013. Man får hoppas att den finner många läsare också bland de icke redan frälsta.

► Magnus Vahlquist är före detta ambasadör.

Ahmed Rashid *Pakistan vid avgrundens rand*

(*Pakistan on the Brink*)

ÖVERS. EMELI ANDRÉ

LEOPARD | 250 S. | ISBN 9789173434379

NYA POLITISKA MÖNSTER VÄXER FRAM I PAKISTAN

Recensent *Sten Widmalm*

AHMED RASHID HÄVDAR att Pakistan är på väg mot kollaps men han blundar för de stora förändringarna i landets partipolitik på senare tid. De kan mycket väl leda till att landets demokrati förstärks.

POLITIK & SAMHÄLLE

UNDER ÅRETS FÖRSTA månader drabbades Pakistan av flera bombattentat som var så omfattande att de nådde även de svenska nyhetsidorna. Men ganska snart falnade intresset. Det var nästan omöjligt för våra journalister att skriva om händelserna på ett någorlunda begripligt sätt – givet att redaktörerna på till exempel *Dagens Nyheter* inte var villiga att släppa till mer utrymme än den här artikels inledande stycke.

Bakom rubrikerna dolde sig fem–sex rätt olika attacker. Ju mer man grävde i orsakerna till attentaten desto mer svart-

nade bilden likt ett överexponerat fotografi. Sunnimuslimer strider mot Hazara Shiamuslimer. Släktgrupper mot varandra i Balochistan (en provins i Pakistan). Det radikala Haqqaninätverket och talibaner mot regeringen. Och det var mitt i alla dessa konflikter som femtonåriga Malala Yousafzai, i oktober förra året, blev skjutten i huvudet och nacken av talibaner efter att hon bloggat om bland annat rätten för flickor att få gå i skola. Ovanpå allt detta utstår Pakistan drönarattacker i CIA:s regi, och landet har svårt att återhämta sig från de senaste årens omfattande naturkatastrofer i form av översvämningar och en större jordbävning.

Det är alltså ur denna svärta som Pakistan är tänkt att lyfta sig självt i håret och genomföra demokratiska val – troligtvis någon gång i maj eller juni i år. Genomförs valet så är det en historisk milstolpe. I så fall är det första gången en civil regering, åtminstone formellt, fullbordat en hel mandatperiod. Men när det inte tycks finnas kvar ens några nyanser av grått i bilden av Pakistan är det nödvändigt att fråga var denna milstolpe egentligen är placerad. Uppenbarligen befinner den sig inte på någon spikrak väg mot demokrati. Men kanske står den ändå inte heller på vägen mot den kollaps som Ahmed Rashid varnar för i sin senaste bok *Pakistan vid avgrundens rand*.

AHMED RASHID ÄR utan tvekan en av världens ledande skribenter både om Pakistan och Afghanistan. Flera av hans böcker har översatts till svenska. Som ung var han själv involverad i väpnade konflikter då han slogs för Balochistan och några år senare blev han journalist. Hans internationella genombrott kom med boken *Talibanerna* som gavs ut bara året före 11 september-attackerna 2001. Boken översattes och blev en internationell bästsäljare och en av de främsta källorna för amerikanska politiker, strateger och militärer som över en natt skulle utforma en helt ny strategi gentemot Afghanistan. Sedan dess har Rashid givit ut ett flertal böcker som behandlar den säkerhetspolitiska situationen i området Afghanistan-Pakistan-Indien.

Den nya bokens titel är korrekt översatt, men när den säljs i USA har den även en undertitel – *The Future of America, Pakistan and Afghanistan*. När den säljs från England har den undertiteln *The Future of Pakistan, Afghanistan and the West*. Syftet är såklart att anpassa försäljningen till olika marknader. Vad det svenska förlaget missar genom att inte ha någon undertitel alls är att en betydande del av boken handlar om Afghanistan. Samtidigt kan man hävda att de engelskspråkiga undertitlarna över-

betonar betydelsen av Pakistan och Afghanistan för Västerlandet och Amerika. I vilket fall som helst bidrar Rashid till att öka förståelsen kring några av de mest centrala konflikterna som plågar regionen.

Han berättar outröttligt om den korrumpierade politiken i båda länderna. Han går igenom amerikanernas olika politiska och militära strategier som prövats i både Pakistan och Afghanistan, blottlägger deras ytlighet och hur deras effektivitet hämmas av interna motsättningar och kort-siktigt politiskt tänkande. Det är oerhört viktigt att någon med Rashids renommé och tyngd i den internationella debatten påminner oss om att antalet civila dödsoffer i konflikterna i Pakistan på senare år varit högre än i Afghanistan. Medan våra västerländska medier enbart klarar av att rapportera om ett land i taget, visar Rashid hur flera av konflikterna i Pakistan fungerar som kommunicerande kärn med oroshårdar i Afghanistan. Han påminner också om hur ofta utlovade satsningar och biståndsmål för regionen aldrig förverkligas. Många av de löften som ges vid större internationella möten leder ofta till att enbart smulor delas ut.

Det är också viktigt att Rashid i varje fall i någon mån lyckas lyfta in Kina i bilden. Alltför ofta ses USA som enda extern aktör. EU betraktas mest som ett påhäng för vissa insatser i Afghanistan. Men när jag läser Rashid kan man inte låta bli att tänka att Afghanistan och Pakistan kan bli för Kina och USA vad Sydostasien var för USA och Sovjetunionen på sjuttio-talet. Kinas fruktas enligt Rashid att upproriska rörelser ska exporteras från Afghanistan och Pakistan till Kina. Men utöver sådana motiv kan man även se att Kina graviterar mot regionen av säkerhetspolitiska skäl. Det handlar om sådant som kontroll över handelsvägar och att bygga upp allianser mot USA.

RASHIDS MYCKET INNEHÅLLSRIKA och fascinerande redogörelser är emellertid behäftade med en del problem. Ibland framstår texten som väl spretig och oredigerad och man inser ungefär halvägs genom boken att den egentligen inte har någon enhetlig eller tydlig kurs. Rashid är nog egentligen mest intresserad av att bara få berätta det han själv för stunden tycker är viktigast att prata om angående dessa konflikter... och det räcker långt som säljande koncept. För han har verkligen varit här förut. Bokens innehåll överlappar i rätt betydande omfattning hans tidigare böcker. Ovanpå det innehåller boken också en hel del upprepningar. Och alltför ofta, liksom i hans tidigare böcker, saknas källhänvisningar till många rätt kontroversiella uttalanden. Därför glider boken från rollen som bidrag

i form av viktigt faktaunderlag till att mer anta formen av en krönika eller politisk essä över våldet i regionen.

Ytterligare en svaghet är att Rashid inte fångar upp flera stora pågående förändringar i den politiska normal- och undervegetationen i Pakistan. Även om förtrycket mot kvinnor är omfattande växer det upp nya rörelser som just värnar om kvinnors rättigheter. Även om flickskolor sprängs i luften av talibaner och pojkar alltför ofta hänvisas till koranskolorna för att få "utbildning" så finns de som bygger nya skolor baserade på mer moderna undervisningsideal. Och även om det tillkommit religiösa aktörer (senast Tahirul Qadri som i december förra året drog igång enorma protester mot korruptionen i Pakistan) på den politiska spelplanen så tycks även mer demokratiskt orienterade krafter kunna få luft under vingarna. Särskilt dessa bilder av det politiska landskapet är underexponerade i Rashids text.

”Det är oerhört viktigt att någon med Rashids renommé och tyngd i den internationella debatten påminner oss om att antalet civila dödsoffer i konflikterna i Pakistan på senare år varit högre än i Afghanistan.”

MAN FÅR LÄTT uppfattningen att det inte är mycket som förändrats i partipolitiken på senare tid i Pakistan. Utifrån Rashids bok får man snarare intrycket av att det mest kommer att stå mellan Pakistan Peoples Party (PPP) och Pakistan Muslim League (PML-N). PPP, som leds av den bortgångne Benazir Bhuttos man Asif Ali Zardari, betraktas just nu som helt korrumpierat och handlingsförlamat. PML-N är PPP:s främsta motståndare sedan åttiotalet och N:et står för Nawas Sharif, stålindustrimagnaten som tvingades i exil av general Musharraf i slutet av nittiotalet, men som nu hoppas på en comeback. PML-N och PPP fick turas om att ha makten under nittiotalet men hela tiden stod såklart militären i kulisserna och hade sista ordet i alla viktigare frågor. Men inför det kommande valet stämmer inte den bilden längre.

Att militären fortfarande är den starkaste maktfaktorn i landet råder det ingen tvekan om, men den är en alltmer internt splittrad aktör. Delar av militären står för ett sekulärt styre som vill hålla religiösa extremister på mattan, andra delar har starka sympatier för just de extremistiska aktörerna i landet, till exempel talibanrörelsen. Rashid belyser detta, men betonar inte tillräckligt hur stor kontrasten är i jämförelse med hur Pakistan tidigare styrts. Det Rashid nästan missar helt är förändringar i partiväsendet. Situationen med endast två politiskt dominanta partier tycks vara på väg att förändras radikalt.

Sedan några år tillbaka driver jag och min kollega Sven Oskarsson forskningsprojektet TOLEDO vid Uppsala Universitet som handlar om politisk tolerans i bland annat Pakistan. I de undersökningar vi nyligen genomfört i delstaten Punjab ser vi nya politiska mönster växa fram. Även om PPP är starkast i den södra provinsen Sindh och det parti som samlar på sig starkast stöd i flera delar av landet, har utvecklingen i östra Punjab ett mycket starkt politiskt genomslag, dels ekonomiskt eftersom det är där de starkaste industrierna är belägna, dels politiskt eftersom nästan halva befolkningen och nära sextio procent av alla som röstar bor där.

Just i Punjab håller den karismatiske före detta cricketspelaren och nationalhjälten Imran Khan på att rita om den politiska kartan på ett sätt som kan få omfattande konsekvenser. I mitten av nittiotalet bildade han partiet Pakistan Tehreek-e-Insaf (PTI – Rörelsen för rättvisa), men fram till för några år sedan betraktades Khan och hans parti mest som ett kuriöst inslag utan politisk betydelse. Nu ser det emellertid ut som PTI kan få ordentligt genomslag. Enligt TOLEDO-undersökningen får PTI drygt 40 procent av väljarstödet i Punjabs huvudstad Lahore. Troligtvis är stödet lika stort i andra städer i Punjab. Ingen förutsåg att partiet skulle gå så starkt framåt för bara något år sedan.

På landsbygden är det däremot PML-N som har en stark ledning med nästan sextio procent av väljarstödet. Det ser ut som att PML-N, kanske sporrat av PTI:s framgångar, insett behovet av att förnya sig inför och det tycks betala sig i väljarbasen. I undersökningen hamnar regeringspartiet PPP däremot på strax under tjugoprocent både i städer och på landsbygden.

DET ÄR UPPEBART att det finns en någorlunda vital opposition i Pakistan som har goda chanser att avsätta PPP, ett parti som för varje dag som går blir en allt större politisk belastning för landet. PTI lovar att avskaffa feodalismen och att ta civil kontroll över armén och säkerhetstjänsten.

PML-N tar starkare och mer tydligt avstånd från talibanerna och religiösa extrema grupper, medan PTI har varit mer otydliga i den frågan. Många undrar varför Khan och hans PTI är villiga att föra en dialog med de extrema grupperna om de samtidigt vill bygga en modern, fungerande demokrati.

I vilket fall som helst finns det i detta val flera intressanta politiska aktörer på scenen, och ett par av de mest populära alternativen kan mycket väl förstärka det pakistanska demokratibygandet. Visst var även PML-N behäftat med korruption när de hade makten på nittioalet, men inte som PPP i dag. Och nu försöker de, precis som PTI, profilera sig i den frågan.

Nog för att mycket kan hända i Pakistan, men medan denna text skrivs tycks en sak i vart fall vara säker: inget parti kommer att få egen majoritet och inget av de stora partierna vill ingå i en allians före valet. Alla satsar på att bygga egna väljarbaser och då gäller det att inte stå för nära någon annan. Men om stödet för PPP fortsätter att dala och PML-N förstärker sina positioner, samtidigt som åtminstone några av PTI:s framgångar består i städerna, är det fullt möjligt att en koalitionsregering mellan PTI och PML-N bildas efter valet. Om det inträffar innebär det förnyelse i den pakistanska politiken som skulle kunna leda till en förstärkning av landets haltande demokrati.

Rashid skulle säkert hävda att sådana förväntningar är naiva och genast framhålla att om PTI får någon makt över huvud taget kommer det att radikalt försämrade relationen till USA. Khan och PTI tar nämligen mycket starkt avstånd från allt slags samarbete med USA. Detta i sin tur skulle bara öppna slussarna för mer radikala extremister i Pakistan. Som motargument kan man använda Rashids egen analys. Han talar nämligen om behovet av samtal med talibanerna och han påpekar ständigt att mycket av stödet till extremisterna i Pakistan eldas på av amerikanernas okänsliga maktpolitik och militära interventioner i landet. Amerikanerna har misslyckats fatalt med sin politik i regionen och det gäller särskilt drönerbombepolitiken. Dessa förlösa flygattacker med hundratals civila dödsoffer som följd uppfattas av alla parter i Pakistan som extremt fega, provocerande och kränkande. Att ta en paus i relationen med USA kan vara vägen framåt för Pakistan.

► Sten Widmalm är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Stig Fredrikson
*Oligarken mot presidenten
– Tvekampen mellan
Chodorkovskij och Putin*

CARLSSONS | 246 S. | ISBN 978 91 7331 562 3

FRÅN GIRIG OLIGARK TILL SOCIALLIBERAL VISIONÄR?

Recensent *Guðrun Persson*

STIG FREDRIKSON HAR i tio år brevväxlat med den fängslade ryske finansmannen Michail Chodorovskij. Den tidigare hänsynlöse kapitalisten menar nu att socialliberalismen är det bästa politiska alternativet för Ryssland.

POLITIK & SAMHÄLLE

STIG FREDRIKSON ÄR en modig journalist. Det är känt sedan han agerade kurir åt Aleksandr Solzjenitsyn i 1970-talets Moskva och smugglade manuskript undan säkerhetstjänstens klor. Nu har han åter gjort något ovanligt – han har brevväxlat med Michail Chodorkovskij, finansmannen som en gång var Rysslands rikaste man och som suttit fängslad i nu nära tio år. I sin nya bok skildrar han ett envig mellan två personer han aldrig egentligen träffat, Chodorkovskij och Vladimir Putin.

Och han gör det med en ödmjukhet och skarpsynthet som gör att boken är svår att lägga ifrån sig. I sakfrågan finns inget nytt, men samtalet i breven och försöken till personporträtt är fascinerande läsning. Fredrikson berättar en historia som förtjänar att hållas upp i ljuset och som illustrerar en viktig del av dagens ryska politiska värld såsom den utvecklats under Putin. För det är inget tvivel om saken – fängelset av Chodorkovskij är en politisk process, där pengar, girighet, lögn och maktspel utgör viktiga ingredienser.

Chodorkovskij är nu ingen Gulagfånge. Det finns en hemsida i hans namn, han tillåts skriva inlägg i rysk press och kan göra sin stämma hörd. Han har tidigare brevväxlat med de ryska författarna Ljudmila Ulitskaja och Boris Akunin. Givetvis kan dessa möjligheter närsomhelst tas ifrån honom. Brevväxlingen med Fredrikson omfattar tiden mellan januari och september 2012, en period som inledningsvis präglades av de största regimkritiska demonstrationerna sedan Sovjetunionens upplösning. Samtalet i breven spänner över allt från dagsaktuell politik till filosofiska resonemang och mänskliga vardagsproblem. Chodorkovskij är nog med att understryka att han inte eftersträvar den verkställande makten om han skulle komma ur fångenskapen. Han är givetvis ytterst medveten om att varje sådan uttalad ambition skulle omöjliggöra hans frisläppande. Vidare noterar han också att han ibland kanske blir svårbegriplig ”eftersom jag beslöt att inte bli mer utförlig än så här på grund av de svåra villkor under vilka jag skriver”.

Han är kontroversiell och även i Sverige anser många, vilket Fredrikson vittnar om, att han ”fätt vad han förtjänade”. Som Fredrikson helt riktigt invänder mot ett sådant resonemang är det ett faktum att de flesta av Chodorkovskijs affärskollegor från den tiden, som berikade sig lika skamlöst, inte blivit straffade utan kunnat fortsätta sin verksamhet. Detta selektiva bruk av rätten är något som ofta glöms bort.

HISTORIEN ÄR BEKANT. Chodorkovskij började sin karriär som driftig medlem i Kommunistpartiets ungdomsorganisation, Komsomol. Han såg tidigare än många andra möjligheterna som gavs under Michail Gorbatsjovs perestrojka, och när sedan Sovjetunionen upplöstes låg vägen fri för att skapa sig en personlig förmögenhet. Chodorkovskij var noga med att hela tiden se till att han hade politiskt skydd (*krysjä*) för sin verksamhet. Den gick snabbt via datorer, konsulttjänster, bankaffärer till ägarskap av oljebolaget Yukos. Bolaget som han köpte i slutet av 1995 kostade drygt 350 miljoner amerikanska dol-

lar; några månader senare var Yukos marknadsvärde 3–5 miljarder dollar. Vägen gick fram via riggade auktioner, skambud och djupt oetiskt agerande. Han och hans affärsvänner utnyttjade cyniskt alla luckor i lagverket som präglade det tidiga 1990-talet. Han mutade – liksom flera andra – ledamöter i parlamentet, duman, och skröt dessutom i början av 2000-talet med att minst 100 dumaledamöter av 450 tog instruktioner från Yukosledningen. Det var då Yukos var Rysslands största oljebolag och stod för 20 procent av oljeproduktionen – två procent av världsproduktionen. Chodorkovskijs förmögenhet beräknades till 15 miljarder dollar.

Sedan gick det fort utför. De första åren kunde Chodorkovskij och Putin samexistera, men sedan kom den ödesdigra dagen, den 23 februari 2003, då Chodorkovskijs öde lär ha beseglats. I ett direktsänt möte i tv mellan presidenten och oligarkerna anklagade Chodorkovskij det statliga oljebolaget Rosneft och en av Putins förtrogna för korruption. Han påstår själv att hans största misstag var att han litade på Putins ord. När han stod i begrepp att skapa världens största oljebolag, dels genom att gå samman med Sibneft, dels med amerikanska Chevron skulle Putin vid mötet i slutet av april 2003 ha sagt: "Kör på, jag stödjer er och kommer vid behov att täcka upp för er." Den 25 oktober greps han på flygplatsen i Novosibirsk och har sedan dess suttit inspärriad. Han har tillbringat sex år i reguljärt fängelse, nu sitter han i en fångkoloni i Karelen. Ironiskt nog är det just det statliga Rosneft som i dag är ett av världens riktigt stora oljebolag. Nyligen sålde BP–TNK sina andelar till Rosneft.

”I sakfrågan finns inget nytt, men samtalet i breven och försöken till personporträtt är fascinerande läsning.”

DEN CHODORKOVSKIJ VI möter i *Oligarken mot presidenten* är en annan än den råde, hänsynslöse kapitalisten. Redan tidigare hade han visserligen kommit att ändra bilden av sig själv. Han försökte profilera Yukos som ett föredöme i det ryska näringslivet som skulle leda med öppenhet, socialt ansvar och revision. Han grundade ett läroverk där barn som drabbats av katastrofer fick möjlighet till utbildning, han skapade stiftelsen *Open Russia* som från 2001 årligen skänkte stora summor för att stödja det

civila samhället. Han satsade också stora summor på socialt stöd till de anställda i Yukos. Han "ville förvandla mina pengar till utbildning och uppfostran av en ny generation. Resultatet skulle bli ett medvetet demokratiskt vägval för vårt folk."

Nu framställer han sig som en man som i sin tid i fängelset funderat och formulerat ett politiskt alternativ för dagens Ryssland. Han menar att "socialliberalismen" är den bästa politiska ideologin för Ryssland i dag. Med det menar han en stark stat som ansvarar för socialpolitiken till stöd för människor att finna sin "personliga konkurrenskraft". På Fredriksons fråga om hans politiska ideologi har någon likhet med den svenska eller skandinaviska välfärdsstaten blir svaret nekande. Han anser att de skandinaviska modellerna är "extremt socialistiska". En stark stat, noterar han, innebär inte en auktoritär regim och han målar upp en bild där federalism, delning av makten, hederliga val och ett starkt civilsamhälle är de beståndsdelar som utgör mekanismen i den starka staten. En auktoritär regim är extremt ineffektiv och instabil, skriver Chodorkovskij. Han undviker nogsamt explicita paralleller till dagens Ryssland, men det framgår tydligt vad han avser.

Chodorkovskij är heller ingen Solzjenitsyn. Den senare sade ofta att åren i fängelse och läger för honom varit en ovärderlig skola. Även Chodorkovskij har uttryckt att "fängelset befriar människan" och Fredrikson ber honom förklara sig. Han svarar lite undvikande att "ute i friheten är människorna i Ryssland vanligtvis mycket sårbara för påverkan från makten sida" och att "när en människa hamnar i fängelse förlorar hon nästan allt som makten kan ta ifrån henne utan att framstå som kannibalistisk". Dock har han tidigare tydligt anslutit sig till en annan sovjetisk politisk fånge, författaren Varlam Sjalamov och dennes syn på fängstiden, det vill säga att det inte fanns något som helst positivt eller några som helst lärdomar att dra från denna tid. I sina *Berättelser från Kolyma (Skovelmästaren på svenska)* har han skildrat sina upplevelser. Chodorkovskij ställer sig på Sjalamovs sida och menar att skillnaden i syn nog låg i att Solzjenitsyn ansåg att en auktoritär modell var acceptabelt för landet. Det gör inte Chodorkovskij.

FREDRIKSONS BOK ÄR uppbyggd på mycket mer än själva brevväxlingen, som omfattar relativt få sidor men som utgör hela dess tyngd. När det gäller Chodorkovskij lutar han sig också i hög grad mot den självbiografiska boken *Fängelse och frihet* som gavs ut 2012. Han kontrasterar sedan Chodorkovskijs liv med Vladimir Putins och använder då motsvarande "självbiografiska"

bok som Putin lät ge ut vid sitt makttillträde år 2000 (*Putin direkt – samtal med Vladimir Putin* på svenska). En av journalisterna som intervjuade Putin då, Natalija Gevorkjan, är också den som hjälpt Chodorkovskij med hans bok nu. Att använda kraftigt partiska källor i skildringen är givetvis komplicerat. Luckorna i respektive persons biografier, den självbild de för tillfället håller upp utan att det finns någon möjlighet att djupare undersöka de faktiska förhållandena, är problematisk. Båda har anpassat bilden av sig själva. Chodorkovskij har – om vi får tro honom själv – gått från att ha varit en girig, mutande kapitalist, till en reflekterande människa med en stark politisk vision för Ryssland. Putin har gått från att vara slagskämpe på skolgården till presidentposten. Ytligt sett kan de båda människors biografier ha vissa likheter men sådant är just nu omöjligt att fastställa.

Men Fredrikson är en ärlig journalist. Han redovisar tydligt bristerna i sitt källmaterial. Han är öppen med sin beundran för Chodorkovskij, som för honom symboliserar framtiden i en tid då Putin står för det sovjetiska förflutna. Vid ett tillfälle mötte Fredrikson Putin. Det var vid presskonferensen i april 2011 då Putin var på ett sällsynt Stockholmsbesök som Fredrikson vågade ställa den fråga alla ville ha svar på, nämligen om vem som skulle ställa upp i presidentvalet 2012, han själv eller Medvedev? Putin svarade att det var för tidigt att säga, men lade till att "Ni kommer att bli nöjda." Alla undrade då vad det betydde. Fredrikson drar slutsatsen i efterhand att svaret var ett hån och vittnar om Putins låga uppfattning om journalister.

CHODORKOVSKIJ ÄR NUMERA i stort sett bortglömd av den ryska allmänheten. Hans straff löper ut i oktober 2014, men om han då verkligen släpps fri vet ingen. Chodorkovskij själv tror att den inflytelserike Igor Setjin, en av Putins förtrogna och numera ordförande i just Rosneft, helst skulle vilja säkerställa att han aldrig släpps ut.

När jag trycker på sändknappen för denna recension, läser jag på Chodorkovskijs hemsida att det återstår 581 dagar av hans straff. Kanske. Som Chodorkovskij själv skriver från lägret: "Det som hjälper mig är att jag känner stöd och förståelse från mina närmaste, från vänner och från människor som jag hyser aktning för. [...] Det allra viktigaste är att tillvaron inte är meningslös, utan att det hela tiden finns en ny, om än svår, etapp på vägen."

► Gudrun Persson är fil. dr och forskningsledare vid Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI.

Maria Sveland

Hatet – En bok om antifeminism

LEOPARD | 175 S. | ISBN 9789173434669

DEN AUKTORITÄRA RADIKALFEMINISMENS ÅTERKOMST

Recensent *Petra Östergren*

MARIA SVELANDS TESER motsäger varandra. Å ena sidan hävdar hon att mäns hat beror på kvinnors stärkta ställning, å andra sidan driver hon tesen att feminismen sedan 2005 är utsatt för en backlash. Paradoxen blir begriplig om man ser boken i ett vidare ideologiskt perspektiv.

VI FÅR DEN feminism vi förtjänar. Det var vad jag trodde att konklusionen skulle bli efter att ha skummat igenom Maria Svelands *Hatet* en gång, läst de första recensionerna och tagit del av några av de många förhandsintervjuerna. Temat – näthatet mot kvinnor – var angeläget men argumentationen verkade illa underbyggd och tendentiös. Trots det hyllades bok och författare. Teserna sades vara övertygande, Sveland själv nyanserad, saklig och analytisk.

Alltså ingen kritisk granskning av ett viktigt feministiskt verk av en viktig feministisk skribent. Fast varför skulle feminismen undantas en medial trend? Man behöver inte föra logiska resonemang baserade på noggranna studier eller presentera en djuplodande analys för att omfamnas av det mediala etablissemang. Det räcker med att vara slagkraftig, bekräfta en redan existerande tankefigur och ta upp ett ämne som väcker känslor. Och känslor väcker sannerligen det skriftliga hat som skickas till Sveland och andra offentliga kvinnor. Det är basebollträn som ska köras upp i underliv och bröst som ska skäras av och stekas. Att en tes som kopplar samman mäns "strukturella makt" och främlingsfientlighet med näthat mot kvinnor väcker medial uppskattning är därför inte förvånande även om metod, argument och analys lämnar en del att önska.

Men så hörde Nina Lekander av sig. Hon skulle recensera boken för *Expressen*. Historiekrivningen var helt uppåt väggarna och hon ville kolla fakta med mig. Inte

POLITIK & SAMHÄLLE

var det Evin Rubars dokumentär *Könskriget* som orsakade det motstånd som radikalfeminismen i allmänhet och ROKS (Riksorganisationen för Kvinnor i Sverige) i synnerhet mötte i mitten av 00-talet. Vi var många som länge artikulerat kritik mot snävheten i dåtidens dominerande feministiska analys och antiintellektuella miljö. *Könskriget* uppfattades därför snarare som en konsekvens av inomfeministisk kritik och väckte förhoppningar om en mer pluralistisk och dynamisk feminism. Men enligt Sveland är Rubar skyldig till "backlashen". Dokumentären öppnande fördämningarna och fick "hatarna" på nätet att sätta igång kampanjer, vilka i sin tur gav legitimitet åt allehanda feministiska skrivelser.

Ann-Charlotte Altstadt varnade också i *Flamman* (7/3) för att Svelands bok kunde få självzensurerande konsekvenser eftersom de vida och diffusa resonemangen utdefinierade så många fler än näthatarna på Flashback som antifeminister. Snart sagt var varenda en som kritiserade feminismen en kvinnohatare. Det framgick också att Svelands återgivning av Grävseminariet i Göteborg inte stämde. En ljudfil som lagts ut på nätet visade att hon inte hade blivit attackerad av en manlig armé med Janne Josefsson som aggressiv härförare. I stället hörs en uppriktigt oroad Josefs-son undra vilken journalistens roll i det demokratiska samhället är. Hur kan en journalist som Sveland på allvar säga att hon "vägrar ta debatten" med personer av annan åsikt – journalister befinner sig i en privilegierad maktposition och har därför en unik ställning och ansvar? Och varför ställdes inte en enda kritisk fråga till Sveland i den mängd intervjuer som publicerades före boksläppet?

Evin Rubar fick rejält med utrymme för att bemöta Svelands anklagelser i *Expressen* (21/3), medan Bo Rothstein genmålde på *Newsmill* (22/3) när det gällde historiekrivningen kring Eva Lundgren. Den allra tyngsta kritiken formulerades dock i *Dagens Nyheter* (26/3) av Lidjia Praizovic. Hon anklagade Sveland för att företräda en vit medelklassfeminism som förtrycker snarare än frigör icke-vita kvinnor och kvinnor med invandrarbakgrund. Svelandfeminismen var elitistisk, stelbent och hånfull. Praizovic gick till och med så långt att hon påpekade att många strippor är invandrartjejer som hellre spelar ut sin femininitet och säljer sex till svenska män än städar fruarnas toaletter. Här hördes kanske för första gången på *Dagens Nyheter*s kultursidor en personligt förankrad postfeministisk kritik, som sedan 90-talet enbart formulerats i sexradikala fickor och queera, antirasistiska akademiska kretsar.

DET VAR UPPEBART att min preliminära slutsats var fel. Vi fick inte alls den ytliga feminism vi förtjänade. Eller kanske vi äntligen börjat göra oss förtjänta av en mer mångfacetterad kvinnokamp? Med detta i åtanke återvände jag till Svelands bok för att förhoppningsvis kunna läsa den med ett mer öppet sinne och undersöka på vilka andra sätt den kunde förstås.

Hatet består av sju kapitel där Sveland i tur och ordning utgår ifrån *Könskriget*, Feministiskt Initiativ, Sveriges (falska) självbild av att vara jämställt, Assangefallet/Prata-om-det kampanjen, Turteaterns uppsättning av SCUM-manifestet, Per Ström och Pelle Billings aktivism, samt "papparättsaktivisterna". I sina diskussioner binder hon efterhand allt hårdare sam-

► Maria Sveland.

man den växande antifeminismen med den växande fascismen och främlingsfientligheten. Kapitlen varvas med korta känslomässiga passusar.

Huvudtesen Sveland driver kan sammanfattas så här: i takt med att kvinnor får mer makt och utrymme i offentligheten ökar hatet mot dem. Detta provocerar män eftersom de upplever att ju mer inflytande kvinnor får, desto mindre får de. Hatet kommer till uttryck dels genom anonyma meddelanden (mejl, brev och telefon), dels genom mer rumsren kritik av feminism. Denna tes motsägs dock av en annan av bokens viktigaste teser: att det sedan 2005 skett en rejäl backlash mot feminismen (den som Evin Rubar är skyldig till).

Det är inte omöjligt att den första tesen stämmer, även om den är svårbevisad. Däremot måste den andra tesen ifrågasättas. Sveland själv är ett bra exempel på hur feminismen gått framåt det senaste decenniet. Hennes bok *Bitterfittan* från 2007 har sålt i hundratusentals exemplar, vilket även andra feministiska publikationer gjort. Genusstudier har fått ett enormt uppsving, feministiska aktivistgrupper, partier och nättidningar har startat och politiska satsningar har gjorts. Upplevelsen av en backlash kan förklaras med en ung generations rastlöshet eller så kan den vara ideologiskt motiverad. Det är lättare att få medhåll och medel om något försämrats snarare än förbättrats. Eller så kan det helt enkelt bero på den psykologiska mekanism som gör att människor med en stark övertygelse i en fråga uppfattar all medial rapportering till sin nackdel, oavsett vad som egentligen rapporterats.

DET ÄR DENNA paradox som gör boken verkligt intressant: hatet mot individuella kvinnor sägs öka eftersom feminismen nått framsteg, samtidigt som feminismen sägs gå kraftigt bakåt. Sveland själv verkar ha uppmärksammat motsägelsen mot slutet av boken, men hon kallar detta för två "perspektiv" som vi måste "ha i huvudet" för att förstå kvinno- och feministhatet och lämnar sedan frågan därhän.

Jag tror att paradoxen bland annat ska förstås i ljuset av något som Sveland inte nämner: det har skett en markant ökning av allt slags tangentbordshat de senaste åren, mot kvinnor, mot män och mot ungdomar. Ungdomar utpekas som "fula" på Facebook och uppmanas ta livet av sig, flickor som mopsar upp sig kallas för horor på H&M:s hemsida och manliga journalister får ta emot betydligt fler och allvarligare hot än tidigare. Men Sveland fokuserar helt på hatet som kvinnor får ta emot, vilket gör att ett allmänmänskligt problem genusifieras.

DENNA GENUSIFIERING, TILLSAMMANS med bokens metodologiska brister och paradox, gör att jag tror att man måste förstå boken, Sveland och debatten ur ett vidare ideologiskt perspektiv.

Jag går tillbaka till Svelands bok *Bitterfittan* där hon angrep kärnfamiljen som få vågat tidigare och tänker på vilka hon har intervjuat i *Hatet* och tackar i sitt efterord. Det är idel företrädare för radikalfeminism eller åtminstone en socialistisk feminism. Nu verkar inte Sveland göra någon åtskillnad mellan feminism och radikalfeminism. Kanske känner hon inte till hur feminismens olika förgreningar följer de stora ideologierna eller så låtsas hon inte om det. I vart fall var det inte feminismen som råkade ut för en backlash i mitten av 00-talet. Det var den svenska varianten av radikalfeminism, den som ROKS företrädde och som fokuserade på det "sexualiserade våldets" uttryck såsom kvinnomiss-handel, våldtäkt, porr och prostitution och senare även sexuella trakasserier på arbetsplatsen samt sexualiseringen av det offentliga rummet. Dessa fenomen sades både vara ett uttryck för mäns makt över kvinnor och ett sätt för män att behålla sin makt över kvinnor, exakt det som Sveland nu anför om näthatet mot kvinnor.

Vad vi står inför är ett slags svensk, auktoritär radikalfeminism 2.0, där tvärsäkra (men stundtals ologiska) svar på komplicerade frågor presenteras, där man adderar moderna företeelser (det sexualiserade näthatet) och plockar upp frågor som den tidigare generationens radikalfeminism skytt (kärnfamiljen). Skillnaden är att den kollektiverade kampen inte får samma mediala uppmärksamhet som tidigare.

I stället är det kvinnor med framåtanda, gärna unga och med rapp penna, som når ut.

De problem som de nya radikalfeministerna presenterar är inte lösta. Organiseringen av den heterosexuella kärnfamiljen under föräldrarnas mest arbetsintensiva år verkar inte uppmuntra till jämställda relationer. Och det sexuella näthatet får bevisligen kvinnliga skribenter att välja sina ämnen. Det krävs ett enormt mod och inre styrka (och någon slags externt stöd) för att fortsätta driva sin linje i blåsväder. Det var också detta Josefsson försökte diskutera. Ur ett samhälls- och idédebattperspektiv har också *Hatet* stora förtjänster. Den har fått upp frågan om näthat mot kvinnor på agendan, precis som radikalfeminister en gång tvingade samhället att handskas med frågan om familje- och relationsvåld. Dessutom har den påföljande debatten demonstrerat att feminismen i Sverige inte alls lider av någon backlash. Tvärtom är den i bättre kondition än någonsin tidigare.

Problemet uppstår, som med all auktoritär ideologi, när ideologin blir lag. För vad skulle hända om en lag mot "antifeminism" adderades till de svenska ickekönsneutrala Kvinnofridslagarna (där sexuella trakasserier, våldtäkt, misshandel och sexköp ingår och som inspirerades av radikalfeministisk retorik)? En expertgrupp, finansierad av Nordiska ministerrådet, som Sveland samarbetat med och inspirerats av, föreslår i en rapport om högerextremism och antifeminism just en kriminalisering av "antifeminism". Här definieras en antifeminist inte bara som män som skickar hotfulla hatmejl, utan även de som kritiserar feminismen och förnekar strukturella skillnader och orättvisor.

Sveland kommenterar inte lagförslaget i sin bok, men hon verkar inte vara främmande inför auktoritära eller hårdföra metoder. En gemensam nämnare för alla frihetsrörelser är att de aldrig fått sina rättigheter utan kamp, skriver hon på bokens sista sida och fortsätter: "Ibland har den kampen varit våldsamt. Vi är naiva om vi tror att rättvisa mellan könen kommer att uppnås automatiskt tack vare några mäns goda vilja." Det ska bli spännande att se vilken framtida feminism det är vi förtjänar. För det verkar som om den första striden måste utkämpas mellan dagens radikalfeminister à la Sveland och de anti-elitistiska feministerna à la Preizovic.

► Petra Östergren är författare och doktorand i socialantropologi.

Mohammad Fazlhashemi

Den arabiska våren

– Folkets uppror i

Mellanöstern och Nordafrika

HISTORISKA MEDIA | 224 S.

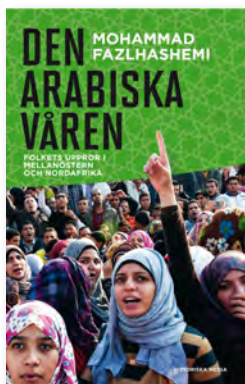
ISBN 9789187031458

FÖR TIDIGT ATT DÖDFÖRKLARA DEN ARABISKA VÅREN

Recensent *Jannete Hentati*

MOHAMMAD FAZLHASHEMI FÖRNEKAR inte i sin kunniga översikt att det har förekommit bakslag i det som kallas den arabiska våren, men han tror ändå att utvecklingen på sikt kommer att ge upphov till bärkraftiga demokratier.

POLITIK & SAMHÄLLE

DET HAR SAGTS att nyhetsjournalistik tjänar som ett första utkast till vidare historieskrivning. Denna kliché kom på skam i samband med upproret i Tunisien för drygt två år sedan. Inte förrän protesterna spred sig från söderns utmärglade inland till den stadade huvudstaden i norr, vaknade de internationellt etablerade medierna upp ur sin vinterdvala. I stället för ordinarie nyhetsjournalister blev det landets unga bloggare och nätaaktivister som stod för en första skiss över tunisisk revolutionshistoria. Med en

tillspillogiven världsnyhet bakom sig blev det desto mer angeläget för allehanda medieaktörer att kvickt gripa tag i nästa. När egyptierna tog över den revolutionära stafettpinnen från tunisierna stod all världens journalister liksom i givakt – nu ville också de vara med om att skriva historia.

Den arabiska våren är titeln på idéhistorikern, tillika nytillträdde teologiprofessorn vid Uppsala universitet, Mohammad Fazlhashemis senaste bok, i vilken han redogör för och förklarar omständigheterna kring de revolter och revolutioner som från och med midvintern år 2010 har ägt rum på olika håll runtom i Nordafrika och Mellanöstern. "Den arabiska våren" är också det begrepp som internationell nyhetsjournalistik använder i syfte att samla alla dessa händelser under ett och samma narrativa paraply.

Våren är aldrig bestående, alltid övergående. I många mediala sammanhang är det just denna tvetydighet som ramat in och givit mening åt de senaste årens revolter och revolutioner i Nordafrika och Mellanöstern. Det förvånar mig att också Fazlhashemi går med på denna symboliska subtilitet, inte minst eftersom han i mina ögon i första hand är en forskare och författare med ambition att ifrågasätta den långlivade föreställning som utgår ifrån att "öst är öst och väst är väst och aldrig mötas de två" (Kipling, "The Ballad of East and West", 1892).

Ett begrepp som "den arabiska våren" snarare stärker än bryter med en sådan ideologisk uppdelning, inte minst eftersom det redan användes i samband med USA:s invasion av Irak. Snarare än ett neutralt samlingsnamn för en mängd olika uppror framträder "den arabiska våren" i det närmaste som ett politiskt instrument som rymmer allehanda amerikanska intressenters förväntningar om – liksom farhågor inför – en eventuell demokratiseringsvåg i arabvärlden. "Den arabiska våren" är, enligt Rami G. Khoury, kolumnist på libanesiska *The Daily Star*, inte heller ett begrepp som i någon högre grad används av revolutionärerna själva. De använder hellre det mer världsomspännande begreppet revolution, *thawra* på arabiska. Skarven mellan vår som metafor och revolution som idé skaver. Jag skulle önska att Fazlhashemi problematiserade det mångbottnade begrepp som nu utgör titeln på hans bok, men tyvärr gör han inte det.

Det ska understrykas att det inte är en lätt uppgift som Fazlhashemi tagit sig an. Att skriva kollektiv historia om pågående förändringsprocesser, spridda mellan olika länder i Mellanöstern och Nordafrika, kräver en författare med stor överblick. Det har Fazlhashemi. Med lätt hand tecknar han de sociopolitiska villkor under vil-

ka miljontals människor lever i de diktaturer som genom varierande politiska och ekonomiska samarbeten länge har understötts av flertalet statsmakter i Europa och USA, som å ena sidan hyllar demokrati, å andra sidan premierar stabilitet.

Vidare bjuder Fazlhashemi på en kronologisk genomgång av berörda länders numera historiska protester och uppror, och skapar också ett djupare perspektiv genom att ta sin utgångspunkt i Iran. Enligt Fazlhashemi inspirerades nämligen både de tunisiska och de egyptiska revolutionärerna av de folkliga protester som sommaren 2009 blossade upp i Teheran efter utbrett och uppenbart valfusk i presidentvalet. När en ung kvinna, Neda Aghan-Soltans, i samband med protesterna blev brutalt ihjälskjutet av statsmaktens säkerhetsstyrkor fångade flera demonstranter hennes död på film med sina mobilkameror. Filmen laddades upp på internet och spreds via olika sociala medier, vilket i sin tur mobiliserade ännu fler protester.

Revolten i Iran sommaren 2009 ledde varken till reform eller till regimskifte, men bruket av sociala medier för att sprida information och mobilisera motstånd återkom under revolterna i Tunisien, Egypten och andra länder. I Tunisien var det nyheten om och bilderna på en brinnande Mohamed Bouazizi som spreds via internet, i Egypten var det fotot av Khaled Saids sönderslagna ansikte som drev på ilskan och engagemanget för förändring.

”På så sätt nyanserar han hela idén om 'den muslimska världen' och problematiserar dessutom de förväntningar om bakslag som ligger inbäddat i begreppet 'arabisk vår'.”

FAZLHASHEMIS PARALLELL TILL Iran är högst relevant även på andra punkter. Liksom revolutionen i Tunisien kom som en överraskning för de flesta utanför landets gränser, kom också revolutionen i Iran 1979 som en kalldusch för många på sin tid. Fazlhashemi skriver:

1978 förklarade den dåvarande amerikanske presidenten Jimmy Carter vid ett högtidstal under sitt statsbesök i Iran att USA såg Iran och shahens regim som en ö av stabilitet i en turbulent region. Knappt ett år senare hade den

iranske diktatorn störtats efter omfattande massprotester och strejker. Det var få som trodde att en av västs främsta allierade i Mellanöstern, som dessutom hade en stark ekonomi och en stor armé, skulle falla så snabbt. Det var ännu färre som trodde att en sekulär och västvänlig diktatur skulle ersättas av en västfientlig religiös regim som styrdes av radikala islamistiska religiösa ledare.

Så snart diktaturens fall i Tunisien och Egypten var ett faktum höjdes oroliga och kritiska röster som varnade för historiens upprepning. Skulle dessa länder nu gå samma öde till mötes som Iran 1979? För flertalet tycktes denna fruktan bara stärkas så snart det stod klart att det var de (tidigare förbjudna) partierna med, som Fazlhashemi själv beskriver det, "rötter i politisk islam" som vann flest röster i de första demokratiska valen i Tunisien och Egypten. Libyen är ett undantag, där var det de sekulära representanterna som fick flest röster. Hur bör denna utveckling bäst förstås, och vilken roll spelar egentligen politisk islam i de nyvunna demokratierna i Mellanöstern och Nordafrika? Hur kommer de religiösa undertonerna till uttryck?

Den arabiska våren tjänar i stort som ett svar på dessa frågor. Med referenser till den senaste utvecklingen i regionen bryter Fazlhashemi med bilden av islam och all världens muslimer som fixerad i enad front. Boken komplicerar i stället islam och dess konkreta uttryck i praktisk politik. Via wahabistiska ultraortodoxer vidare till salafister och moderata nytolkare synliggör Fazlhashemi den variation som råder mellan de olika grupper i Mellanöstern och Nordafrika som förespråkar politisk islam. På så sätt nyanserar han hela idén om "den muslimska världen" och problematiserar dessutom de förväntningar om bakslag som ligger inbäddat i begreppet "arabisk vår".

Såväl det religiöst präglade partiet Al-Nadha i Tunisien som det Muslimska brödraskapet i Egypten har tydligt tagit avstånd från det religiösa styrelseskick som den Islamiska Republiken Iran framhårdar i. För dessa partier framstår i stället den turkiska modellen som förebild. På frågan om huruvida islam är förenligt med demokrati, svarar Fazlhashemi i enlighet med

de nytänkare han själv citerar: det beror på tolkningstradition. Dessutom, påpekar han, är de större, pågående regionala maktkamperna avgörande för den politiska utvecklingen i varje enskilt land. Rika oljeländer som Iran, Saudiarabien och Qatar erbjuder ekonomisk hjälp till konservativa religiösa grupper och hjälporganisationer i utbyte mot politisk lojalitet och indirekt inflytande.

"Den arabiska vårens landvinningar och den demokratiseringsprocess som nu har påbörjats är bräcklig", skriver Fazlhashemi. Bakslagen hägrar i fjärran och har i vissa fall redan gett sig till känna. Parallellt med inbördeskriget i Syrien, och våldsbejakande jihadistiska gruppers inblandning i en del av upproren, pekar Fazlhashemi på "ultrakonservativa salafistiska gruppers frammarsch i parlamentsvalen, den kläna kvinnorepresentationen i de nyvalda parlamenten samt parlamentsledamöter från till synes moderata islamiska partier som pläderar för sänkt äktenskapsålder och kvinnlig könsstympning eller lägger fram lagförslag som framställer kvinnan enbart som ett komplement till mannen". Förenat med fortsatt svag ekonomi, hög arbetslöshet och en och annan politisk skandal bäddar detta för en osäker framtid, men Fazlhashemi undrar ändå om det verkligen är befogat att därmed "dödförklara den arabiska våren".

BAKSLAG ÄR INTE detsamma som nederlag. Fazlhashemi tycks i stor utsträckning hysa hopp om framtiden. De största partierna i Tunisien och Egypten är redan involverade i demokratiska processer, och via en nytolkning av islam som "öppnar möjligheten att inkorporera föreställningar om demokrati och respekten för mänskliga rättigheter i islam" tror Fazlhashemi att också de islamdominerade länderna i Mellanöstern och Nordafrika på sikt kommer att etablera bärkraftiga demokratiska system. Viktigt att minnas är att dessa länder, utöver muslimer, även rymmer andra religiösa grupper, liksom en del sekulära förespråkare. Liksom i Europa kommer demokratibygget i Mellanöstern och Nordafrika knappast att stå färdigt över en dag, utan i bästa fall växa fram under ett komplext kontinuum av motsättningar, förhandlingar och pragmatiska kompromisser.

Den nyansering och försiktiga optimism som Fazlhashemi artikulerar är hans viktigaste bidrag i den på flera fronter pågående historieskrivning som behandlar de senaste årens revolter och revolutioner i Mellanöstern och Nordafrika. Den som av *Den arabiska våren* förväntar sig en levande skildring av de olika upprorens precisa omfång och utspel kommer nog att bli besviken. Den som däremot söker en kombination av översikt och fördjupad förståelse för de många och dynamiska debatter och förhandlingar, som äger rum i Mellanöstern och Nordafrika när det gäller relationen mellan religion och politik, den kommer här att hitta rätt.

Det är också uppfriskande att läsa en reflektion om upproren i Mellanöstern och Nordafrika som tonar ner snarare än blåser upp de sociala mediernas betydelse för diktaturens fall. Det flyttar fokus från passiv teknologi till aktiva människor. Ändå förblir människorna som drev på dessa uppror alltför abstrakta i boken. Den egyptiske nätaktivisten Wael Ghonims röst framträder vid ett flertal tillfällen, men i övrigt är det påfallande tyst om de unga (män och kvinnor), de fattiga, de förtryckta, de fackligt organiserade liksom de politiskt oorganiserade. Inte ens en i andra sammanhang så hyllad person som den tunisiska bloggaren Lina Ben Mhenni omnämns och det vittnar om en annan problematik.

I DENNA BOK, som har som ambition att behandla samtliga skeenden under "den arabiska våren", läggs en särskild betoning på Egypten som illustrativt exempel för utvecklingen också i resten av regionen. Det är inte första och troligtvis inte heller sista gången det händer. Egypten brukar framställas som ett land med strategisk position i Mellanöstern och Nordafrika, ett land som till stor del påverkar händelseutvecklingen även på andra håll i regionen. Jag förnekar inte att så är fallet, men misströstar över att Egypten ofta får tjäna som representant både för sig själv och för arabvärlden i sin helhet. Återigen riskerar länderna i Mellanöstern och Nordafrika, liksom "den muslimska världen", att klumpas samman till en enda formlös massa. För övriga länder innebär detta dessutom, åtminstone ifråga om internationell historieskrivning, att de hamnar i viss medieskugga och därigenom, trots vissa likheter med Egypten, berövas utrymmet för en egen nyanserad berättelse.

”Det är också uppfriskande att läsa en reflektion om upproren i Mellanöstern och Nordafrika som tonar ner snarare än blåser upp de sociala mediernas betydelse för diktaturens fall. Det flyttar fokus från passiv teknologi till aktiva människor.”

► Jannete Hentati är frilansjournalist och doktorand i socialantropologi vid Stockholms universitet.

PAUL KRUGMAN, PRISTAGARE i ekonomi till Alfred Nobels minne 2008 och välkänd ekonomisk debattör, ställer i denna bok frågan: Behöver vi verkligen ha en omfattande ekonomisk kris av det slag som vi nu upplever? Är vräkningarna och självmorden i Spanien, barrikaderna och tårgasen i Lisabon och Athen, ett nödvändigt ont för att ställa allt tillrätta igen? Hans kraftfulla budskap är: Nej, detta är inte nödvändigt! Grundproblemet är att den gängse analysen av krisen – och därmed också redskapen för att lösa den – i grunden är felaktiga.

Händelsekedjan som ledde fram till Lehman Brothers konkurs i september 2008 tecknar han visserligen på sedvanligt sätt: det var en fastighets- och finansbubbla i USA som brast med en ljudlig smäll, vilket ledde till en nära nog total bankkollaps senare under hösten. Att bankkraschen inte som på 1930-talet ledde oss rakt in i en stor depression berodde på att politikerna inledningsvis gjorde rätt sak. De såg till att bankerna hade tillräckligt med likviditet för att våga göra affärer med varandra och kunderna. På hösten 2009 tycktes det som om det hade börjat vända upp igen.

Men därefter gick allt snett. Det stora tillskottet av pengar för att rädda bankväsendet ledde till ett ökat budgetunderskott i en rad länder, även i Europa. I USA blev följden Teapartyrörelsen med krav på snabba nedskärningar av offentliga utgifter. I Europa var det i stället finansmarknaden som fick kalla fötter. Den oroade sig för att den stigande skuldsättningen skulle leda till att någon eller några stater skulle tvingas att ställa in betalningarna. Följden blev snabbt stigande räntor när de utpekade länderna behövde ta nya lån. Ekonomerna stämde in i sängen och varnade för inflation och nya bubblor. Överallt slog man back i maskineriet. Nu skulle det sparas och det rejält. Skuldbördan måste ned och svängremmen dras åt!

KRUGMANS POÄNG ÄR att detta var helt fel

diagnos och en livsfarlig medicin. När alla drar ned på budgetar och sparar blir effekten att BNP sjunker eftersom efterfrågan minskar. Krugman tar här den ekonomiska historien till sin hjälp (och han kunde även ha använt sig av exemplet Sverige under krisen i början av 1990-talet). Den amerikanska ekonomen Irving Fisher hävdade redan i början av 1930-talet att den Stora

som effekt att ekonomin krymper ännu snabbare har nyligen fått stöd av en rapport från Internationella valutafonden som hävdar att varje procent av budgetnedskärningar leder till en minskning av BNP med 1,7 procent – ”den fiskala multiplern” kallas detta samband.

Enligt Krugman var det precis detta som inträffade i Europa efter 2009. Det var alltså inte den ekonomiska krisen som föranledde skuldberget att te sig så ödesdigert, särskilt i Sydeuropa. De kraftiga nedskärningarna ledde i stället till att det tornade upp sig på ett så hotande sätt att det ledde till oro för statsbankrutt och skenande räntor.

För Europas del menar Krugman att svårigheterna accentuerades på grund av tillkomsten av euron och den gemensamma valutan 2001. Det faktum att en gemensam valuta lett till att marknaden kraftigt underskattat riskerna med att låna ut pengar till skakiga sydeuropeiska ekonomier har spätt på problemen och hjälpt till att skapa oro för statsbankrutt. Men den stora boven i dramat är den spariver som bröt ut under 2009 och som ledde till sjunkande efterfrågan och krympande BNP, ökad arbetslöshet och kris på fastighetsmarknaderna i en rad länder, inte minst i Spanien.

VAR KOM DÅ denna spariver ifrån? Krugman ger nationalekonomerna en stor del av skulden. Kåren hade med ens glömt allt vad Keynes en gång lärt. Men det handlade också om en naiv övertro på marknadsmekanismerna. Krugman pekar ut ett antal ekonomer vilkas teorier bidragit till eländet. Friedrich von Hayek hör hit, men kanske ännu mer moderna

makro- och finansekonomer som Robert Lucas och Eugene Fama, båda från Chikagouniversitet (förstås). Den förre har med sin teori om ”rationella förväntningar” och den senare med ”den perfekta finansmarknaden” hjälpt till att skapa en illusion om att (finans)marknaden var självreglerande och fungerade rationellt om den fick vara ifred. Följden blev den våg av avregleringar som kom till stånd med början i USA

EKONOMI

Paul Krugman

Bankrutt?

– *Den stora vanföreställningen om krisens orsaker och hur den ska lösas*

(*End This Depression Now!*)

ÖVERS. STEFAN LINDGREN

LEOPARD | 237 S. | ISBN 9789173434232

JU MER MAN SPARAR DESTO STÖRRE BLIR SKULDEN

Recensent *Lars Magnusson*

NOBELPRISTAGAREN I EKONOMI Paul Krugman menar att den kris vi nu befinner oss i beror på den sparnit som brett ut sig. Den leder till att BNP minskar eftersom efterfrågan minskar. Krisen är inte nödvändig.

Depressionen var resultatet av att en ekonomi gått i recession och minskat sin BNP, vilket medförde att både skuldsättningen och budgetunderskottet steg. Effekten av att spara blev alltså rakt det motsatta till det som åsyftades, nämligen att skuldbördan ökade ytterligare. Irving Fisher sammanfattade denna tes på detta sätt: ”Ju mer de skuldsatta betalar, desto mer är de skyldiga”. Att budgetnedskärningar får

från och med det tidiga 1980-talet. Kulmen på detta var avskaffandet av Glass-Steagall-lagen i USA år 1999 som sedan mer än ett halvsekel strikt reglerat de vanliga bankernas möjligheter att spekulera med sina in-sättares pengar.

Det hade varit intressant om Krugman här fört ett resonemang om vad som gjorde det möjligt för denna starka tilltro till marknaden att slå igenom, men han nöjer sig med att hänvisa till tongivande ekonomers konservatism och republikanska politiska idéer. Men nog finns det annat också att lyfta fram här: den gängse nationalekonomins övertro på formella teorier och deras bristande historiska insikter.

Krugman har nog aldrig varit mera keynesian än i denna skrift. Det märks i hans rekommendationer för en radikalt annorlunda politik än den nu förda. Kort och gott förespråkar han en aktiv stimulanspolitik för att höja efterfrågan, både i USA och i Europa. Men det räcker inte med att sänka räntan. Tvärtom påpekar han att vi nu hamnat i en "likviditetsfälla" av samma typ som Keynes varnade för under 1930-talet. Detta innebär att räntevapnet blir odugligt: även med nollränta är det ingen som investerar och efterfrågan höjs inte. På samma sätt är han skeptisk till något som många andra förespråkat: att omfördela skattebördan från de fattiga till de rika eftersom de förra konsumerar mera. I stället vill han se mera av det som även Keynes förordade, nämligen ökade offentliga satsningar på infrastruktur, vägar, järnvägar, energiförsörjning och liknande. Bara genom att sätta fler i arbete kan den totala efterfrågan höjas, menar han.

MYCKET AV DET som Krugman säger är logiskt och vettigt. Framför allt tycks det allt mera uppenbart att strategin att svälta sig genom krisen knappast är den rätta. För varje neddragning av de offentliga utgifterna i Europa tycks både arbetslöshet och

statsskulder öka i samma raska takt. Samtidigt kan man inte skaka av sig känslan att Krugman gör det lätt för sig. Världen ser ganska annorlunda ut än på 1930-talet. Några av de invändningar som kan göras är till exempel följande:

Det skuldberg – både offentligt och privat – som fått växa sig fritt de senaste tjugo åren innebär i sig en kraftigt ökad fara för nervositet och rädsla för insolvens. Att i ett sådant läge till och med öka skuldbördan kan leda till ytterligare oro med nya bubbler och räntestigningar som följd.

Givet att Krugman i grunden har rätt är det politiskt naivt att tro att vissa länder (läs: Tyskland, Sverige) är beredda att öka

man skall förmå en inflation som väl börjat stiga att stanna just kring fyra procent. Finns det inte risk att den kommer att stiga mycket mer än så?

Krugman argumenterar mot talet om behovet av strukturella förändringar och förespråkar klassisk, keynesiansk konjunkturpolitik. Men frågan är om inte båda behövs. Det är svårt att tänka sig att efterfrågandehöjande insatser kan komma till stånd på bred skala i Europa utan att dess politiker och medborgare kommer överens om hur nära man skall samarbeta i framtiden. Om man vill behålla euron kräver detta förmodligen ett närmare fiskalt samarbete. I längden är det omöjligt att Tyskland i förhållande till nästan alla andra EU-länder har ett betydande handelsöverskott. På samma sätt måste man i USA göra något åt sina ständigt ökade underskott i budget och handelsbalans. Förmodligen måste man också på båda sidor Atlanten hitta sätt att tämja det finansiella system vars frihet tycks ha skapat ett oberäkneligt monster.

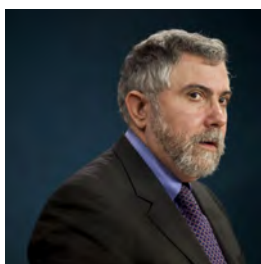
DESSA INVÄNDNINGAR TILL trots rekommenderas denna bok varmt för läsning av alla dem som anar att går att göra något åt den ekonomiska kris som vi nu befinner oss i. Mot denna bakgrund har jag starka invändningar mot den svenska titeln på denna bok, *Bankrutt?* På engelska heter den *End this depression now!* Kunde man inte komma på en titel som bättre motsvarar det trots allt ganska hoppfulla budskapet i denna bok?

► Lars Magnusson är professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

sina egna skulder för att komma andra till hjälp. Här finns både ett politiskt och moraliskt dilemma som är mycket svårlöst.

När Krugman förespråkar att inflationsmålet snarare borde vara fyra än två procent kan man förstås fundera kring hur

”Om man vill behålla euron kräver detta förmodligen ett närmare fiskalt samarbete. I längden är det omöjligt att Tyskland i förhållande till nästan alla andra EU-länder har ett betydande handelsöverskott.” Om hur Paul Krugman (bilden) ser på framtiden för Euron.

Yvonne Eriksson &
Ildiko Asztalos Morell (red.)
Bilden av ingenjören

CARLSSON | 200 S. | ISBN 9789173315807

PROBLEMLÖSARE SOM INTE LÄNGRE UPPSKATTAS

Recensent *Henrik Björck*

I DENNA BOK möter vi ingenjören som en hjälte som kan säkra ett lands plats i den internationella konkurrensen. Likväl vill ungdomar världen över i dag inte bli ingenjörer.

Det är kanske dags att reformera utbildningen.

EKONOMI

DEN MEST GRIPANDE ingenjörsbild jag känner till är den som tecknas i *The Ghost of the Executed Engineer – Technology and the Fall of the Soviet Union* (1996). I denna bok skildrar vetenskapshistorikern Loren Graham den rysk-sovjetiske ingenjören Pjotr Paltjinskijs levnadsöde. Denne visionäre praktiker fick höga befattningar hos såväl tsaren som bolsjevikerna, men föll i onåd hos båda. Han menade att tekniska lösningar inte räckte för att hantera landets problem. Tekniken behövde anpassas till sitt sammanhang och samhället behövde reformeras så att teknikens potentialer kunde komma folket tillgodo. Teknikerna skulle ägna sig åt "human ingenjörskonst". Deras utbildning fick inte begränsas till det snävt

tekniska utan skulle dana självständiga och socialt ansvarstagande ingenjörer, vilket behövdes för att matcha den makt-position teknikern fick genom teknikens betydelse. Den första femårsplanen från 1927 bröt med Paltjinskijs principer och han fann planmålen tekniskt orimliga.

Den nya ledningen önskade inte ingenjörer med egna uppfattningar. Paltjinskij arresterades 1928 och avrättades i hemlighet. Efter detta avlägsnades eller tystnade teknikerna med teknokratiska tendenser – teknokrati var, i den ursprungliga formuleringen från 1919, en utvecklingsoptimistisk utopi, ett vetenskapligt upplyst styre där industrins potentialer utvecklades till fullo för folkets bästa. I stället utvecklades i Sovjetstaten en massutbildning av ingenjörer som var otroligt snävt specialiserade, som inte skulle ha egna uppfattningar om sin och teknikens roll. Ur denna kader kom omsider den sovjetiska förvaltnings- och partiapparaten att rekryteras. Det blev en teknokrati i en annan mening av ordet.

I sin förtäta bok tecknar Graham på sitt sätt en hjältebild, men en bild av den samhälleligt engagerade ingenjören som en tragisk hjälte. Att personligen påta sig ett ansvar för teknikens makt visade sig förenat med ett ohyggligt pris. Hans framställning bygger på decenniernas forskarmödor och är starkt fokuserad på en ingenjörsbild, vilken i ett andra steg blir ett slags parabel över Sovjetstatens utveckling, dess förkärlek för grandioست storskalig teknik och dess senare fall. Som en tredje tråd väver han i boken in sina egna erfarenheter, från ung doktorand till prisad professor, av att i sovjetiska och sedan ryska arkiv söka spår efter den undflyende ingenjörsgestalten.

Bilden av ingenjören är en bok av annat och yvigare slag. I den träder ingenjören ofta fram som en utvecklingens hjälte, en entreprenör och problemlösare som kan säkra Sveriges plats i den internationella konkurrensen och fixa miljöproblem. Det tragiska i sammanhanget är möjligen samhällets bristande uppskattning av ingenjören och ingenjörstrycket, till exempel manifesterad i ungdomars brist på intresse för teknisk utbildning. I inledningen sägs boken vara en "forskarantologi", i vilken författarna vill presentera "olika perspektiv på ingenjörstrycket". Av de tio bidragsgivarna synes alla utom en ha anknytningar till Mälardalens högskola eller industristaden Västerås. I de elva bidragen presenteras verkligen olika perspektiv, utifrån en mängd olika perspektiv.

En av redaktörerna, konstvetaren Yvonne Eriksson, diskuterar under temat "Teknik och hållbar utveckling" mode och konsumtion i relation till identitetsbildning och miljöproblem. Som en möjlig

alternativ klädregim avslutar hon med den fantasieggande tanken att vi i framtiden kanske kan nöja oss med att konsumera modekläder som avatarer, vilket skulle spara på jordens resurser. I ett annat bidrag analyserar hon konstruktioner av teknik och genus i samtida barnböcker och kommer väl fram till att bilden av ingenjören är undanglidande, om böckerna rymmer några bilder av ingenjörer.

Den andra redaktören, sociologen Ildiko Asztalos Morell, redovisar i ett bidrag en fallstudie av ett EU-utvecklingsprojekt bland fattiga romer på den ungerska landsbygden, och diskuterar hur tekniska lösningar är inbäddade i maktrelationer och ekonomiska förhållanden. Hon analyserar också bokstavligen bilder av ingenjörer, närmare bestämt bilder av kvinnor i tekniska yrken i en partitrogen ungersk tidskrift under åren 1952–53. Statens kampanjer för att locka kvinnor till sådana yrken hade flera bottnar och det konstateras att ingenjörskvinnans makt var "villkorad av lojalitet till partiet".

I ett annat bidrag förklarar två företags-ekonomer att vi helt enkelt har för mycket pengar att köpa prylar för och att det krävs reglering för att komma tillrätta med ett konsumtionsmönster som inte är hållbart. Ingenjören tilldelas en viktig roll i detta förändringsarbete, för vilket hen måste anlägga bredare perspektiv, inte bara hålla sig till det snävt tekniska. Så blir det en normativ uppfordran att ägna sig åt identitetsarbete, att söka förändra den identitet som den rika världens konsumenter efterfrågar – när de borde fråga efter hållbar utveckling.

SOMLIGT I DENNA bok kan utmana en läsa-res fördomar på ett uppiggande sätt. Somliga historieskrivningar kan för en historiker av facket kännas illa underbyggda, fulla av fyrkantigheter och anakronismer. Snarare än att pessimism avlöst optimism vid någon viss tidpunkt har det genom industrisamhällets historia löpt en kronisk spänning mellan vad som kallats protekt-nisk framstegsuppfattning och antitek-nisk kulturkritik. Såväl förhoppningar som farhågor har projicerats på tekniken när dess plats i samhället diskuterats.

I detta drama har ingenjören förvisso varit en utvecklingens hjälte, men också en bild för dollarstinn förflackning och en själlös maskinkultur som reducerar människor till kuggar. Till exempel förklarade Frans G. Bengtsson i slutet av fjortio-talet: "Det var civilingenjörerna som kommo: glada och förfärliga män med räknestickor; jättar i styrka och tanklöshet". Bilden av ingenjören, i bestämd form singularis, är en svårhanterlig materia. Figuren är sammansatt.

► Bild ur Ildikó Asztalos Morells studie av hur kvinnliga tekniker visas upp som hän-givna arbetare i en partitrogen ungersk tidskrift 1952–53.

”I sin förtätade bok tecknar Graham på sitt sätt en hjältebild, men en bild av den samhälleligt engagerade ingenjören som en tragisk hjälte.”

MÅNGA AV BIDRAGEN framstår som redovisningar av forskningsinsatser. Vetenskapliga anspråk signaleras med beläggande hänvisningar och referenser, men en läsare som fått sin nyfikenhet väckt av en hänvisning i texten får ibland konstatera att den närmare uttydningen av den fallit bort i referenslistan. Några bidrag har inte detta slags anspråk utan framstår mer som personliga betraktelser, om än utvecklade av forskare. Här har jag fäst mig vid Mirka Mikes-Lindbäcks artikel ”Tjeckiska till börd, forskare till yrke, svenska till nationalitet”. Det är en osentimental och prestigelös livsberättelse som belyser hur kategorier som genus och etnicitet kan spela in i en ingenjörskarriär och hur historiens större skeenden spelar in i våra liv. En utåt sett odramatisk uppväxt i Brno, med lyckliga somrar på den socialistiska landsbygden, slutade 1968 med att Mikes-Lindbäck i protest lämnade Tjeckoslovakien.

Vid drygt tjugo års ålder kom hon ensam till Sverige och fick med sin goda utbildning efter ett tag plats som utvecklingsingenjör vid ASEA i Västerås. Om än uppvuxen med socialistisk kvinnoemancipation kom hon inte att delta i sjuttio-talets kvinnorörelse, eftersom hon var så upptagen av att finna en plats i det nya landet ”då dörren till mitt gamla liv var stängd”. Efter initial skepsis mot kvinnliga ingenjörer kom den ena befattningen att leda till den andra i en mycket framgångsrik yrkesbana, kantad av engagemang i internationella forskningsorgan, utnämning till hedersdoktor och annat. När internationaliseringen medförde att chefer på ABB fick hantera olika kulturmöten blev hennes bakgrund en fördel: ”Jag åkte till ett annat land, inte till utlandet.”

Mikes-Lindbäcks reflektioner över hur en ingenjörns arbete och yrkesroll kan utveckla sig kompletteras av den livsberättelse som ges av en litet yngre, manlig, svenskbördig kollega från ABB. Även hans bana vindlade sig fram, liksom ingenjörsarbetet, utan att något var fixt och färdigt. Jag tycker att dessa skildringar och de reflektioner författarna gör utifrån sina erfarenheter ger konkretion åt bilden av ingenjören, denna bokens nyckelkategori, även om deras ovanligt framgångsrika yrkeskarriärer kan tyckas göra att bilderna inte blir representativa för en vanlig ingenjör. I dessa och andra bidrag kan man som en underton förnimma frustrationer över tendensen bland ungdomar, speciellt kvinnor, att välja bort tekniska utbildningar. Möjligen är detta mediernas och skolans fel. Bilden av ingenjören måste hur som helst rättas till.

DET FRAMGÅR ATT tendensen är internationell. I Sverige har den bland annat mötts med en statlig teknikdelegation, med tung industrirepresentation, som föreslagit åtgärder för att locka ungdomar och kvinnor till tekniska utbildningar. Läsaren kan komma att tänka på skildringen av ungerska statens kampanjer i början av 50-talet. Det hela kan tyckas kluvet för en liberal utbildningspolitik: utgångspunkten är inte den efterfrågan som följer av många individers val, utan ungdomarna ska lockas att fylla de utbildningsplatser som staten fastställt, eftersom det är vad industrin

och nationen behöver för att inte komma på efterkälken. Det är lite som att ungdomarna tycker och väljer fel eftersom de är felinformerade, inte att de gör ett upplyst val på basis av en bedömning och ett eget ställningstagande.

Kampanjer av typen ”Teknik är kul”, ”Teknik för tjejer” är inte nya. Ett alternativ till att söka lägga ungdomars värderingar till rätta vore att söka reformera innehållet i ingenjörsutbildningen. Men att till exempel föra in samhällsorienterade moment på det sätt som förordas i några bidrag har varit strängt taget ogörligt i Sverige. Här har den en gång exklusiva elitutbildning som ledde till en högprofilerad yrkesroll expanderat på många sätt. Det blev ”more of the same” i en utveckling där framgångarna verkade göra grundkonceptet relativt reformresistent. Ingenjörsutbildningen kan framstå som en koloss bunden av betydande institutionell tröghet samtidigt som storleken har inneburit en mer diversifierad och diffus yrkesroll. MIT-professorn Rosalind Williams har beskrivit processen i termer av ”the expansive disintegration of engineering” i sin bok *Retooling: A Historian Confronts Technological Change*.

Ingenjörsutbildningarnas förutsättningar kan anas i medieforskaren Inger Orres tankeväckande genomgång av hur svenska lärosäten på nätet presenterar sina teknikutbildningar och argumenten för att söka sig till dem. KTH, den ärevörldige nestorn, behöver uppenbarligen knappt ge några argument för att få studenter, medan en relativ nykomling som Högskolan i Gävle kan framstå som lätt desperat: ”Låt inte behörighetskravet vara ett hinder!” För den som vill utforska och påverka ingenjörsbilden tror jag att ingenjörsutbildningen är en mer central aspekt än många andra.

BILDEN AV INGENJÖREN i denna forskarantologi kan tyckas oskarp eller kalejdoskopisk, vilket i och för sig kan vara en god spegling av ingenjörnsrollen. Ett sätt att göra antologin tydligare kunde ha varit att ta spjärn mot böcker som Grahams och Williams, eller att gå i dialog med den på sitt sätt näraliggande antologin *På spaning efter teknisk bildning*, som kom för några år sedan. Bilden av ingenjören rymmer mycket intressant, men som läsare kan man uppleva att den med sin mångfald av olika perspektiv drar åt så många håll att man undrar vilken publik den vänder sig till och i vilket ärende.

”KTH, den ärevörldige nestorn, behöver uppenbarligen knappt ge några argument för att få studenter, medan en relativ nykomling som Högskolan i Gävle kan framstå som lätt desperat: ’Låt inte behörighetskravet vara ett hinder!’”

► Henrik Björck är professor i idé- och lärohistoria vid Göteborgs universitet.

Sophie Elsässer
Att skapa en konsument
 – Råd & Rön och den statliga konsumentupplysningen

MAKADAM | 527 S. | ISBN 9789170611209

KONSUMENTUPPLYSNINGENS UPPGÅNG OCH FALL

Recensent *Orsi Husz*

SOPHIE ELSÄSSER HAR kartlagt ett område där övergripande studier hittills saknats, den svenska konsumentpolitiken. Hennes gedigna genomgång ger nästan en känsla av att man läser källmaterialet, men tyvärr skymmer denna utförlighet hennes egna analyser.

EKONOMI

Och köparen är klok nog att vilja ha någonting utöver själva föremålet han inhandlar: nämligen det irrationella värdet. Det är därför han alltid frågar, upplyst eller oupplyst, om det blir " snyggt", om det bli vackert så här. Han vill roas. Hans ögon vill tindra och lysa. Han begär inte det praktiska, det bevisat rationella i varje vrå ty då skulle han storkna. [...] Ingen blir medveten konsument enbart genom upplysning.

SÅ SKREV INREDNINGSARKITEKTEN Lena Larsson år 1953 i Svenska Slöjdförningens tidskrift *Form*. Hon tillade nästan 40 år senare att sådana åsikter, "retade gallfeber på de konsumentupplysare som tryckte i varje 50-talsbuske".

Bland dessa 1950-talets rationella konsumentupplysare börjar Sofie Elsässers studie av tidskriften *Råd & Rön*, startad 1958 av Statens institut för konsument-

frågor. Den i början något torftiga tidskriften skulle senare drivas av det nystartade Konsumentverket 1973 och utvecklas till en mer populärt hållen och fyllig publikation med uppåt tvåhundra tusen prenumeranter. Fram till år 2006 drevs *Råd & Rön* i myndighetens regi då den övertogs av den fristående organisationen Sveriges konsumenter. Genom konsumenttidningen skildrar Elsässer den svenska konsumentpolitikens uppgång och fall. I hennes bok ryms både genomgångar av fylliga statliga utredningar om konsumentpolitiken, en kartläggning av konsumentpolitikens organisatoriska utformning och en skildring av *Råd & Rön* både när det gäller form och innehåll. Det är en berättelse om allt annat än "irrationella värden" och tindrande ögon inför varuvärldens nya estetik. Snarare visar den motsatsen: att konsumentupplysningen professionaliserades i objektivitetens tecken och gjordes till ett politikerområde. Jag läser den också som en studie av saktighetens dilemman.

Bokens mest uppenbara förtjänst är att den ger en kartläggning av ett område där övergripande historiska studier hittills har saknats. Efterkrigstidens svenska konsumentpolitik med sina korporatistiska inslag och senare starka statliga engagemang är något som även i ett internationellt perspektiv är värt att lyfta fram. Greppet att fokusera på *Råd & Rön* är relevant. Publikationen överlevde och avspeglade flera institutionella förändringar på konsumentområdet och analysen av den ger en känsla för både kontinuiteten och förändringarna. Den visar hur konsumentpolitikens föresatser tillämpades på den mest triviala nivån. Fjärrkontrollen eller trosskyddet avvisades som onödiga pryglar.

Först beskrev man kolsyre maskinen som typexemplet på onödig konsumtion för att 20 år senare rehabilitera den med hänvisning till dess miljövänlighet. Den gedigna genomgången av konsumentpolitikens utformning gör att boken nästan kan användas som en handbok, eftersom detaljrikedomen och de många citaten ger oss en känsla av att läsa källmaterialet med Elsässer. Detta har uppenbara fördelar för andra forskare, men skymmer tyvärr ofta Elsässers egna analyser.

MAN BLIR FUNDERSAM över var hennes huvudsakliga intresse ligger. Framställningen är inte problemdriven utan redovisande. Ambitionen är att studera tidningen både i relation till konsumentpolitiken och till framväxten av en professionell konsumentjournalistik under denna tid. Trots att avhandlingen är skriven inom mediehistoria, anser jag den förra kontextualiseringen mer lyckad. Den konsumentjournalistiska studien är inte konsekvent genomförd. Bara några få exempel utanför *Råd & Rön* diskuteras och de korta avsnitten om tv och radio, om än intressanta, känns påklistrade.

Här ser jag en missad möjlighet. Exempelvis väljer Elsässer i den tidigare forskningens efterföljd att söka konsumentupplysningens rötter i 1800-talets hushållsutbildningar, hos det tidiga 1900-talets skolkökslärarinnor samt den tidiga kooperativa rörelsen. Trots att begreppet skapas senare föds konsumentjournalistiken när dessa aktörers expertis i kristidsmatlagning behövdes under första världskriget, menar hon och konstaterar upprepade gånger att konsumentområdet och konsumentjournalistiken hade sitt fokus på hushållsfrågorna från begynnelsen långt in på 1960-talet. Först därefter bredades dess intressesfär.

Men genom hennes fråga om just journalistiken hade Elsässer kunnat nyansera denna historisering. Man skulle lika gärna kunna spåra dagens konsumentjournalistik till de tidiga modeskribenterna, där bland andra Else Kleen redan på 1910-talet hade diskuterat hur man åstadkommer en stilfull garderob även med begränsade medel. Att det rådande narrativet om det mediala konsumentexpertisens framväxt under 1900-talet handlar om hushållsfrågorna är resultatet av ett perspektivval, som i sin tur kan bero på de vägar som den historiska utvecklingen tog.

Det är uppenbart att Elsässer kämpar med hur det stora materialet och den långa tidsperioden ska rymmas inom en enda bok. Lösningen hade varit att i stället för ett beskrivande upplägg välja ett problemdrivet. En tydligare analytisk framställning hade kunnat främjas av ut-

blickar på internationell forskning. Den närmast totala avsaknaden av internationella referenser i den annars så gedigna boken är anmärkningsvärd.

Hon kunde också ha lyft fram och tydligare problematiserat de olika dilemman som den statliga konsumentupplysningen kämpade med. Ett sådant dilemma som Elsässer presenterar men inte analyserar konsekvent kan teoretiseras i termer av klass. Konsumentpolitikens och Konsumentverkets och under dess period även *Råd & Rön*s uttalade mål var att skydda de svagaste konsumenterna. Men det var inte de som utgjorde prenumeranterna, utan den resursstarka medelklassen.

Genus kunde också ha erbjudit en teoretiserbar infallsvinkel. Studien tar sin början i en period när kvinnans makt har hävdats i hennes egenskap av hemmets expert. Hur har konsumentrollen genuskodning utvecklats i *Råd & Rön* till våra dagar och vad innebär det i ett maktperspektiv? Elsässer diskuterar vid flera tillfällen konsumentens kön och berättar hur tidningen på 1970-talet medvetet vände på könsstereotyperna genom att i sina illustrationer låta män syssla med hushållsarbete och kvinnor hålla i borrmaskiner.

Under 90- och 00-talet fick skönhet och stil mer utrymme i tidningen. Ett kritiskt perspektiv på reklamens sexualiserade bilder samsades med en större acceptans av modebetonad konsumtion. Trots materialets möjligheter avstår Elsässer från teoretisering och en samlad diskussion av hur den statliga konsumentupplysningens konsument har framställts i ett genusperspektiv. Hon nämner hur konsumentjournalisten Charlotte Reimersson kämpade för att få bort konsumentfrågorna från tidningarnas hem- och familjesidor med hänvisning till att konsumentupplysningen var något objektivt som inte platsade bland kvinnosidornas subjektiva tyckanden, men ställer inte detta mot Willy Maria Lundbergs strategi att i stället göra om de traditionella familjesidorna.

INTE HELLER GÖR Elsässer en samlad analys av det som jag vill kalla objektivitetens eller saklighetens dilemma, men sådana berörs flera gånger och hör till bokens höjdpunkter. Elsässer diskuterar ingående *Råd & Rön*s varutester. Under Konsumentinstitutet tid (fram till 1972) publicerades tester men man avhöll sig från värderande omdömen i stil med "bästa köp" eller "bäst i test". Detta kritiserades av konsumentjournalister i den övriga pressen och gillades inte heller av läsarna som ville ha tydligare besked. De sakliga testresultaten upplevdes som torftiga, svårtydda och okritiska. Bakom detta sätt att arbeta låg en rädsla för att råka ge "vilsledande

konsumentupplysning" och för att hamna i konflikt med näringslivet. Det senare hände dock exempelvis i samband med ett stort färgtv-test 1969, då elektronikbranschen protesterade högljutt. Dessutom hävdade *Råd & Rön* att konsumenternas behov var mångskiftande och att var och en som läser testerna är i stånd att dra egna slutsatser. Man riktade sig således till en förment rationell konsument.

Under 1970-talet, den statliga konsumentpolitikens storhetstid, publicerades knappt några varutester. Sakliga och vetenskapligt underbyggda tester ansågs alltför svårtydda för konsumenten. Om de däremot var enklare och innehöll tydliga graderade omdömen riskerade de att uppmuntra till köp även när inte behovet fanns. Konsumenten betraktades således som irrationell och i behov av mer än bara "objektiv" vägledning. Men det var just testerna som lockade många läsare. Sådana började åter publiceras i mycket högre omfattning från 1980-talet och framåt. Tidningen ville visserligen avråda från överdriven konsumtion, men det var just de köpintresserade som läste den. De sakliga testerna erbjöd en överblick över produktutbudet och sådant kunde vara nog så lockande som reklamen. Även avvägningar mellan pris och kvalitet återkom regelbundet i tidningen. För höga krav på varor fördyrade dem i onödan. Här hade det varit intressant med en diskussion om hur kvalitetsbegreppet definierades och omdefinierades under den långa undersökningsperioden. Hade exempelvis varutesternas kriterier förändrats under åren?

”Tidningen ville visserligen avråda från överdriven konsumtion, men det var just de köpintresserade som läste den. De sakliga testerna erbjöd en överblick över produktutbudet och sådant kunde vara nog så lockande som reklamen.”

ELSÄSSERS EGEN TOLKNING handlar om något som hon kallar för behovsdiskurs. Den går ut på att konsumtion skulle handla om att tillfredsställa behov, inte begär, och att dessa behov bestämdes ovanifrån av experter med anspråk på objektivitet.

Behovsdiskursen, skriver hon, låg till grund för verksamheten redan vid det statliga konsumentrådgivande organet Aktiv hushållning under andra världskriget, vid Hemmens forskningsinstitut, vid Konsumentinstitutet och levde sedan kvar inom Konsumentverket. I inledningen lyfter hon visserligen fram den intressanta maktfrågan utifrån Nancy Frasers tankar om konkurrerande behovsdiskurser och om vem som har rätten att definiera människors behov och hur det görs. Men hon följer inte upp detta i undersökningen utan utgår från en enda uppfifrån förmedlad behovsdiskurs med mycket stark kontinuitet som dock "inte fick önskvärt genomslag hos allmänheten". Elsässers egna exempel visar dock att innehållet i "behovsdiskursen" och hur den har politiserats hade förändrats flera gånger om, liksom vems behov man framför allt talade om.

AVSLUTNINGSVIS VILL JAG betona bokens aktualitet. Det är lätt att raljera över normerande och förnumstiga konsumentråd från förr, men man får heller inte glömma bort hur relevanta konsumtionsfrågorna är i dag. Innehållsdeklarationer på matförpackningar med angivelse av råvarans ursprung och tillsatser var något som *Råd & Rön* tidigt pläderade för. Eller ta exempelvis en köksinredning från Ikea, i dag känd världen över. Den rationella planeringen av köket framhålls i de globalt spridda katalogerna och planeringsverktygen. År 1973 tyckte dock Alice Thiberg, arkitekt och byrådirektör hos Konsumentverket att Ikeas katalog erbjöd kök som var felplanerade. Ikea i likhet med flera andra företag valde att sälja "ögonfägnad" som förvandlade köket till finrum i stället för att erbjuda rejäla och realistiska lösningar. Eftersom Konsumentverkets nya linje gick ut på producentpåverkan i stället för bara konsumentupplysning kontaktade hon Ikea i Konsumentverkets namn. Thiberg kom från Konsumentinstitutet där hon hade arbetat med köksinredningar och köksstandarder. Efter några turer fastslog Ikea att de skulle följa Konsumentverkets idéer "till punkt och pricka". Standardiseringen passade Ikeas strävanden. Historien som skildras av Elsässer finns således ständigt materialiserad runt omkring oss.

► Orsi Husz är docent i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

► Sovjetiskt antisemitisk teckning från 1973.

Antisemitismen har djupa rötter i vänsterns tradition

Av Lennart Berntson

Vänstern uppfattar sig som motståndare till antisemitismen men nya böcker om vänsterns syn på judendomen, Israel och sionismen visar att denna självbild inte stämmer. Redan Marx kopplade samman judar och kapitalism och 68-vänsterns företrädare anklagar ofta Israel för att vara en rasistisk stat. Denna kritik är ofta intimt förknippad med antisemitiska schabloner.

DET HAR LÄNGE varit en utbredd föreställning att vänstern, såväl i Sverige som internationellt, alltid tagit avstånd från och bekämpat antisemitism i alla dess former – inte minst har vänstern själv varit och är starkt övertygad om sin anti-antisemitism. Fördomar mot judar och förakt för judendomen har den betraktat som reaktionärt och identifierat med högerextremism och nazism. Själv har vänstern definierat sig som historiskt progressiv och ansett sig höra hemma i traditionen från upplysningen och den radikala humanismen. Den har allmänt uppfattat sig som fascismens och antisemitismens främsta och kanske mest orubbliga motståndare. Med vänster förstår jag här rörelser och enskilda individer som på sin tid stod till ”vänster” om socialdemokratin – exempelvis de traditionella kommunistpartierna, extremradikala socialistgrupper, intellektuella ”fellow-travellers” till sovjetkommunismen samt efter 1968 också den nya vänstern.

För svenskt vidkommande har denna föreställning starkt ifrågasatts av historikern Henrik Bachner, dels i hans doktorsavhandling *Återkomsten. Antisemitismen i Sverige efter 1945* (1999), dels i *”Judefrågan”. Debatten om antisemitismen i 1930-talets Sverige* (2009). I den första boken, som skapade en intensiv diskussion, demonstrerade Bachner mycket övertygande att flera antisemitiska eller antijudiska idéer återkommit i svensk debatt efter junikriget 1967 mellan Israel och arabstaterna och att dessa idéer framför allt förfäktades inom delar av den radikala vänstern. Bachners forskning reste en rad frågor: Vad var likheterna och

skillnaderna mellan den traditionella antisemitismen och den nya? Fanns det inom klassisk marxism och socialism idéer som föregrep de antisemitiska tankemönster som den nya vänstern kritiserades för? Och var kritik av Israel att likställa med antisemitism?

Det gångna året har sett utgivningen av tre gedigna arbeten om vänsterns hållning till judendomen, sionismen, antisemitismen och Israel. Två av dessa är förstautgåvor, nämligen Colin Shindlers *Israel and the European Left. Between Solidarity and Delegitimation* och Robert S. Wistrichs *From Ambivalence to Betrayal. The Left, the Jews and Israel*. Det tredje arbetet är Anthony Julius *Trials of the Diaspora. A History of Anti-Semitism in England* som kom 2010, men nu föreligger i ny utgåva. Både Shindler och Wistrich är historiker med en omfattande forskning inom sina specialområden. Colin Shindler, som är professor vid School of Oriental and African Studies vid universitetet i London, har främst skrivit om Israel och Palestina, medan Robert S. Wistrich, som numera är professor vid Hebreiska universitetet i Jerusalem, är en internationell auktoritet inom forskningen om antisemitismens historia. Anthony Julius däremot är praktiserande jurist i London med en doktorsavhandling i litteraturhistoria och är dessutom en uppmärksam publicist och debattör.

I synnerhet Shindlers och Wistrichs böcker har ett likartat upplägg. De tar båda sin utgångspunkt i den tidiga arbetarrörelsens hållning till ”judefrågan” och till judendomen och följer därefter diskussionen inom den radikala socialismen

och kommunismen från 1800-talets slut och fram till dagens konflikt mellan Israel och palestinierna. Tyngdpunkten i framställningarna varierar dock betydligt. Shindler uppehåller sig främst vid förhållandena i Storbritannien, medan Wistrich har fokus på Ryssland/Sovjetunionen och Centraleuropa. Också hos Julius är perspektivet övervägande historiskt, men här finns även ett försök att inringa och bestämma den moderna antisemitismens karaktär. Tillsammans ger de tre verken en utomordentligt ingående och grundlig

– BEHANDLADE TITLAR –

- Colin Shindler
Israel and the European Left
Between Solidarity and Delegitimation
CONTINUUM PUBLISHING CORPORATION
256 S. | ISBN 9781441150134
- Robert S. Wistrich
From Ambivalence to Betrayal
The Left, the Jews and Israel
UNIVERSITY OF NEBRASKA PRESS
648 S. | ISBN 9780803240766
- Anthony Julius
Trials of the Diaspora
A History of Anti-Semitism in England
OUP | 880 S. | ISBN 9780199297054

bild av utvecklingen i vänsterns syn på judendomen, sionismen och Israel, en bild som även till min överraskning är långt mer komprometterande för vänstern än man vanligtvis föreställer sig.

DEN MODERNA "JUDEFRÅGAN" liksom den sekulära antisemitismen uppstår under 1800-talet och engagerar i högsta grad socialismens klassiska tänkare. Hållningen var emellertid inte entydig och det finns exempel som Engels och Kautsky vilka uttryckligen tog avstånd från antisemitism och pläderade för en universell likställighet mellan alla folkgrupper. Långt vanligare var emellertid en uppfattning, som i judarna som grupp såg företrädare för den spekulativa kapitalismens mest frånstötande drag – ja, som identifierade dessa drag med just judendomen. Hit hörde till exempel Blanqui, Fourier, Proudhon och Bakunin, men också som Wistrich visar Karl Marx. I en av ungdomsskrifterna, *Om judendomen*, skrev han:

Vad är judendomens världsliga grundlag?
Det praktiska behovet, egennytta.
Vilken är judens världsliga kult? *Schackrandet*. Vilken är hans världslige Gud?
Pengarna.
Näväll Frigörelsen från *schackrandet* och pengarna, alltså från den praktiska, verkliga judendomen vore hela vår tids frigörelse.
(Övers. Sven-Eric Liedman)

Dessa ord var inte en ungdomlig förlöpnings av Marx. Också senare i livet likställde han enligt Wistrich judendomen med kommersialism och spekulation och såg det borgerliga samhället som judaiserat (*verjudet*). Mer allmänt ansåg Marx och hel generation av ledande socialister att judarnas ställning var en följd av utvecklingen från feodalism till kapitalism. Med samhällets framåtskridande skulle deras roll som "penningschackrare" försvinna och de själva uppgå i det existerande samhället. "Judeproblemet" skulle automatiskt försvinna med övergången till socialism, men det skulle naturligtvis också judendomen och judarna som grupp. Även om antisemitismen i princip uppfattades som reaktionär menade ändå många socialister, inte minst i Tyskland, att den var en rörelse med en progressiv potential, eftersom den animositet som riktades mot till exempel judiska bankirer och fabriksägare var uttryck för en antikapitalistisk ståndpunkt (precis samma argument framfördes av den vänsterextrema terrorgruppen RAF under 1970-talet). En av dessa antijudiska socialister var Franz Mehring, en av grundläggarna av den tyska kommunismen och författare till en klassisk biografi om Karl

Marx. Mehring menade att de tyska judarna hade sig själva att skylla för det hat de mötte. Bakom den borgerliga demokratins formalistiska fasad gynnade de nämligen ogenerat sina egna snäva intressen på massornas bekostnad.

SOM BÅDE WISTRICH och Shindler visar hade "judefrågan" en speciell ställning i det förra sekelskiftets Ryssland. Här levde huvuddelen av Europas judar och här var förföljelserna av judar värre än på något annat håll. Här uppstod dessutom en nära och speciell relation mellan radikal socialism och judiska frigörelsesträvanden. Å ena sidan förkastade rader av ryska judar sin judiskhet och inträdde som internationalistiska revolutionärer i den bolsjevikiska rörelsen. Å andra sidan var det i Ryssland, vid samma tid, som en socialistiskt färgad sionism tog form. Denna representerade en grundläggande strävan att uppnå nationellt självbestämmande för det judiska folket och motsvarade den nationella självständighetskamp som en rad andra folk utkämpade vid samma tid.

I synnerhet Shindler kartlägger skarpsynt hur de ryska bolsjevikerna med Lenin i spetsen, liksom för övrigt ledande tyska socialdemokrater, förhöll sig annorlunda till sionismen än till andra folks nationalism. Medan bolsjevikerna erkände de "koloniala folkens" legitima rätt till nationellt självbestämmande, förnekade man konsekvent sionismen en motsvarande legitimitet. Sionismen betraktades som en reaktionär rörelse och judarna ansågs inte ha något nationellt medvetande eller utgöra en egen nation. Precis som Marx hävdade Lenin att antisemitism och sionism inte kunde övervinna genom att judarna engagerade sig i ett eget nationsbyggande och identitetsskapande projekt, utan endast genom judarnas och judendomens uppgående i den socialistiska omvälvningen.

I realiteten stod här två diametralt motsatta idéer mot varandra. På den ena sidan återfanns den radikala socialismens linje som önskade lösa "judefrågan" genom judendomens upplösning – denna antijudiska ståndpunkt förfäktades inte minst av den stora gruppen judiska revolutionärer. På den andra sidan fanns sionismen som önskade övervinna gettots isolering och traditionalism genom ett nationellt judiskt självhävdande, genom ett sekulärt och egalitært nationsbyggnadsprojekt.

JUDARNAS SITUATION I Europa förvärrades under mellankrigstiden och kulminerade i katastrofen under andra världskriget. Skulden härför bärs naturligtvis först och främst av nazismen och det är givetvis riktigt att under denna period sätta likhetstecken mellan högerextremism och

fördomar mot och förföljelser av judar. Denna bild skymmer emellertid det faktum att judendom och sionism samtidigt bekämpades av den sovjetiska staten och den kommunistiska rörelsen. De nya härskarna i Kreml inte bara förbjöd sionismen att verka i Sovjetunionen efter 1920. De utpekade dessutom sionismen som en direkt fiende till kommunismen och en agent för den brittiska imperialismen. I England arbetade kommunistpartiet enligt Shindler för att stoppa judisk utvandring till Palestina och motsatte sig den tvåstatslösning som Peelkommissionen lade fram 1937 – upprättandet av en judisk stat i Palestina skulle skada kampen mot fascismen. I partitidningen *Daily Worker* hävdades hösten 1937 att sionister som arbetade för en judisk stat i Palestina "...speak with the accents of Mussolini claiming an empire, or Hitler, or Japan in China...". När Stalin och Hitler ingick Molotov-Ribbentrop pakten 1939 innehöll fördraget en klausul om att Moskva skulle utlämna till Berlin tyskjudiska kommunister som flytt till Sovjetunionen undan Hitler. Så skedde också.

Sett mot denna bakgrund är det märkligt att Sovjetunionen mellan 1945 och ungefär 1948 dels stödde bildandet av staten Israel, dels accepterade att Tjeckoslovakien försåg det med vapen i dess första krig med arabstaterna. Orsakerna härtill var flera. Viktigare här är dock att påpeka att det sovjetiska stödet till sionismen och Israel var en kort parentes. Redan 1948 inledde Stalin jakten på judar i Sovjetunionen – de avskedades från ledande befattningar, framställdes som femtekolonnare och judiska kulturyttringar undertrycktes. Kampanjen kulminerade med rätttegången mot de judiska läkarna i Moskva 1953. Något år innan hade en motsvarande process mot ledande tjeckiska kommunister med judisk bakgrund ägt rum i Prag. I samtliga dessa sammanhang fördömdes sionismen som ett uttryck för borgerlig nationalism och ett redskap för den amerikanska imperialismen. Samtidigt förnekades från kommunistiskt håll att dessa kampanjer och utrensningarna av judar i Sovjet och Östeuropa, eller för den delen förkastelse-domen över sionismen, hade något som helst att göra med antisemitism. Hur skulle detta vara möjligt av en rörelse som stått i spetsen för kampen mot nazismen?

JUNIKRIGET 1967 MELLAN Israel och arabstaterna betecknar en vändpunkt i vänsterns hållning till sionismen och Israel. Anklagelserna blev nu grövre än tidigare. Det handlade inte längre om att bara förvägra sionismen den legitimitet och progressivitet som vänstern tillerkände all annan folklig nationalism utanför Europa. Israel karakteriserades nu som ett koloni-

alt projekt i linje med de vita apartheid-regimerna i södra Afrika. Det fördömdes som en agent för den amerikanska imperialismens strävan att störta de progressiva arabiska staterna. Motståndet mot Israel sågs som en integrerad del av den bredare antiimperialistiska solidaritetskampen. Såväl Wistrich som Shindler och Julius påvisar att den sovjetiska propagandan mot Israel slukades med hull och hår av 1968-vänstern, som ju i efterhand har brukat berömma sig för sin kritiska hållning till Sovjetunionens ideologi och politik.

Den "palestinska frågan" togs från 1960-talets slut på entreprenad av den nya vänstern och en rad extrema smågrupper knöt nära kontakter med nytabletrade palestinska vänsterorganisationer som till exempel Fatah, PFLP och DFLP. I nästa steg drogs flera europeiska vänsteraktivister in i olika palestinska terroraktioner. Från början av 1970-talet ansågs det att sionismen inte bara var reaktionär. Israel, påstods det, förde numera en politik som syftade till folk mord på palestinerna; landet måste därför beskrivas som en nazistliknande stat – judarna, hävdades det, uppträdde som ett rasistiskt herrefolk gentemot palestinerna. På sovjetiskt initiativ och med stöd av arabstaterna stämplade FN:s generalförsamling 1975 sionismen som en rasistisk idé och rörelse.

Den sovjetkommunistiska vänsterns hållning – inklusive alla dess intellektuella förespråkare i Västvärlden – till judendom och sionism fram till 1968 dominerades av följande idéer: kapitalism, girighet och judendom betraktades som olika sidor av samma sak. Judarna utgjorde i motsats till andra folk ingen specifik nation och de hade ingen rätt till nationellt självbestämmande. Sionismen ansågs i motsats till andra nationella rörelser inte vara progressiv utan reaktionär, en fiende till kommunismen och en agent för imperialismen – först den brittiska och senare den amerikanska. Till detta skall naturligtvis läggas de mer vulgära anklagelser som framför allt figurerade i sovjetisk och östeuropeisk press, liksom de antijudiska utrensningar och antisemitiska kampanjer som förekom i samma länder fram till och med 1968.

De beskyllningar mot Israel och sionismen som tillkom efter 1968 från både den gamla och den nya vänstern fokuserade på tre förmenta brott. För det första anklagades den judiska nationalismen som idé och statsbildning för att vara rasistisk. För det andra hävdades att Israel var en kolonialistisk stat: på den ena sidan stod kolonialstaten Israel understödd av USA-imperialismen, på den andra sidan fanns dels progressiva arabstater (till exempel Assads Syrien, Mubaraks Egypten, Kaddafis Libyen och Saddam Husseins Irak), dels de revo-

lutionära palestinska befrielseörelserna. För det tredje beskyldes Israel för att föra en fascistisk politik: de demokratiska krafterna i världen stod med Israels agerande inför en ny högerextremistisk utmaning, lika farlig och ödesdiger som den nazistiska. Wistrich visar hur den sovjetkommunistiska pressen årtiondena efter 1968 flödar av jämförelser mellan Israel och Nazityskland. Under 1970-talet vann dessa tre teman i varierande grad insteg i de socialdemokratiska partierna i Västeuropa, vilket i vänsterns ögon bekräftade att den företrädde en legitim kritik av Israel och sionismen, fri från antisemitism.

EFTER SOVJETUNIONENS OCH den kommunistiska rörelsens fall kunde man förvänta sig att de propagandistiska och osakliga anklagelserna mot Israel och sionismen skulle ha minskat. Tvärtom tilltog beskyllningarna i styrka. En viktig faktor var här att en yngre vänstergeneration, desorienterade av det historiska nederlaget 1989 och inspirerad av postkoloniala perspektiv, fick sympati för den växande islamismen inom den palestinska rörelsen, bland annat gestaltad i Hamas och Islamiska Jihadens terrorkampanj mot Osloavtalet efter 1994. Mötet med den militanta, antiliberala och antivästliga, arabiska islamismen skulle inte bara föra vänstern, utan också delar av den socialdemokratiska och liberala opinionen, i kontakt med den av nazismen inspirerade och oförblommerade antisemitism som är regel snarare än undantag i Israels grannstater och i den palestinska rörelsen.

Om sambandet mellan nazismen och den arabisk/palestinska antisemitismen har bland annat Jeffrey Herf skrivit i *Nazi Propaganda for the Arab World* (2009) och Klaus-Michael Mallmann/Martin Cüppers i *Halbmond und Hakenkreuz* (2008). Denna antisemitism är utbredd i flera arabländer, bland annat i form av tv-program med anklagelser om judiska ritualmord på arabiska barn, med spridning av Sion Vises Protokoll, med försäljning av Hitlers *Mein Kampf* och påståenden om en konspirativ judisk makt inom internationell politik och ekonomi. En ny viktig vändpunkt i vänsterns hållning till komplexet Israel/sionism/judendom kom med FN-konferensen mot rasism i Durban 2001. Denna initierades av UNCHR med stöd av Arabförbundet. Vid en förberedande konferens i Teheran enades man om ett dokument som krävde "a policy of complete and total isolation of Israel... a cessation of all links: diplomatic, economic...". Dokumentet blev inte antaget, men konferensens brännmärkning av Israel aktiverade en väg av bojkottkrav. Som Shindler visar blev London åren efter ett centrum för en internationell kampanj

för att förbjuda israeliska varor och bojkotta israeliska akademiker och forskare. De senare kraven måste betraktas som särskilt osmakligt med tanke på vad som hände i Tyskland under 1930-talet.

Durban öppnade utan tvivel portarna för en vänstervåg av mer virulent antisemitism vars gemensamma nämnare var en demonisering av Israel. Gamla antisemitiska tankegångar blev återigen *comme il faut*. Julius citerar exempelvis den portugisiska författaren, kommunisten och nobelprisvinnaren José Saramago som 2002 vräkte ur sig att "Israel is a racist state by virtue of Judaism's monstrous doctrines – racist not just against Palestinians, but against the entire world, which it seeks to manipulate and abuse". Den norske fredsforskaren Johan Galtung menade för något år sedan att Sions Vises Protokoll var en intressant skrift och att dess teser om judisk världsmakt bara kan tillbakavisas genom en empirisk prövning. *Aftonbladets* kommunistiska kulturchef Åsa Lindeborg ställde sig härom året bakom publiceringen av anklagelser om israeliska organstöld på palestinier – en variant av den klassiska, antisemitiska blodsmynen om judiska ritualmord på kristna barn. Malmös socialdemokratiska kommunalråd Ilmar Reepalu avkrävde för ett par år sedan Malmös judar ett avståndstagande från sionismen för att slippa trakasserier på stadens gator. Han anspelade därmed på den uråldriga antisemitiska idén att varje jude bär på ett kollektivt ansvar för hela judendomen och för det denna tillvitas. Den tidigare diplomaten Ingemar Karlsson hävdade nyligen att Israel är på väg att bli en rasistisk ö i en globaliserad värld och åberopade därmed indirekt en traditionell antisemitisk föreställning om judarna som en exkluderande gettobefolkning, vilken inte hör hemma i den moderna världen.

NATURLIGTVIS FINNS DET, som såväl Shindler som Wistrich och Julius understryker, underlag för en både saklig och berättigad kritik av Israels politik. Men den kritik av sionismen och Israel som traskar patrull med antisemitiska schabloner eller slår följe med islamismens och de reaktionära arabstaternas antijudiska propagandaklichéer har definitivt passerat gränsen för intellektuell anständighet. En sådan vänsterkritik syftar enbart till att delegitimera den israeliska staten på motsvarande vis som nazismen syftade till att delegitimera det judiska folket.

► Lennart Berntson är lektor emeritus i historia vid Roskilde universitet och tillsammans med Svante Nordin ledare av forskningsprojektet *Arvet efter 1968*.

EFTER DRYGT SJUHUNDRA sidor konstaterar Åke Ortmark i memoarboken *Makten och lögnen. Ett liv i televisionens Sverige* att han nog får bli svaret skyldig på frågan: "Varför gick det så för Sverige, för televisionen och för Åke Ortmark?" Bara bitvis lyckas han se mönster och sammanhang. Mycket förblir obegripliga brottstycken av verkligheten som inte låter sig systematiseras. Vad som drivit honom själv kan dock besvaras redan inledningsvis: det är mamma bakom allt. Hon kopplade greppet om honom från första stund. Genom henne lärde han känna smärtan och lögnen, makten och manipulationen. Hon lurade i honom avskydd välling under sken av att servera mjölk. Han associerar sitt självmordsförsök i ungdomen till "resultatet av hennes verksamhet" och säger sig ha levt 80 år "punktmarkerad på flykt undan sin moders granskande, kärleksfulla ögon".

Så tar en förunderlig historieskrivning fart. Den egna professionella utvecklingen inklusive sammanfattningar av tidigare producerade böcker och dramatik, olika karriärval, svensk samhällsutveckling och intervjujournalistiken som konst, verk, möten med makthavare och ett ständigt pågående samtal med sig själv om sig själv. Hans bok kan inte bestämma sig för vad den vill vara. Det har Ortmark själv insett och skickligt försöker han redan i sitt förord ta loven av en eventuell kritik på den punkten. Hans teknik är avväpnande och han har satt den i system. Har han levererat en kritisk synpunkt mot någon eller något, diskuterar han förr eller senare tänkbara invändningar eller öppnar för en motsatt analys. Också detta erkänner han villigt, alla självmotsägelser som bor i texten. Det blir särskilt tydligt för den som orkar igenom det väldiga textflödet med alla dess utvikningar och förnyade ansatser att diskutera ett och samma fenomen om och om igen. En sträng redaktör hade kunnat göra underverk.

Varför blir han journalist? Ett av svaren handlar om viljan till makt, och att ta re-

vansch. Åke Ortmark växer upp i 1930-talets Ålsten, i utkanten av den rika borgerlighetens Bromma. Han är osäker på om det är föräldragenerationen eller kanske farföräldrarna som gjort klassresan. Han kommer in på Handelshögskolan, elitens utbildningsanstalt. Senare tillbringar han några år på Industrins utredningsinstitut och en forskarbana verkar ligga inom

en tidpunkt när sådana som han själv, enligt honom själv, kunde göra avtryck. Televisionen har nytta av hans förvärvade kunskaper från Handels, han får stor frihet och sällan något motstånd. Han kan knappt minnas att han hade några chefer i begynnelsen. 1960-talet blir ett utvecklande decennium för journalistiken och för Ortmark. Tillsammans med Lars Orup och Gustaf Olivecrona utgör han de tre O-na som vid sextiotalets mitt intervjuar politiker och näringslivets ledare och praktiserar den teknik som kommit att kallas för skjutjärnsjournalistik. Makten ska stå till svars, det ska inte bugas och bockas. Bort med serviliteten! När detta sker i den då enda existerande tv-kanalen i Sverige, får det ett kraftigt genomslag. På de politiska maktinnehavarna hade det chockeffekt.

VI FÅR SÅLEDES följa en ung man som gör karriär i efterkrigstiden och vars unga vuxenliv sammanfaller med svensk tv-historia. Det blir en historia om journalisten som var med och byggde upp public service, men som senare rekryteras till alternativa näringslivsägda tv-kanaler. Vad var drivkraften bakom den övergången? Ortmarks svar handlar om att få resurser att utveckla ett koncept, en övertygelse om den frihet och den respekt som skulle ges i den privata verksamheten, förväntningen att inte längre vara styrd av en trög organisationsbyråkrati med dåliga chefer och brist på experimentlusta och utvecklingspotential. Han ville försätta sig själv i ett annat och mer lockande sammanhang som också uppfattades som en bättre politisk hemvist. Detta gör han med föresatsen att hålla fast vid de inlärd

idealen om opartiskhet, strävan efter objektivitet, konsekvensneutralitet och självständighet. Han vill fortsätta att göra en folkbildande insats.

Samtidigt som han beskriver sina egna överväganden och de värderingar som styr hans journalistiska insats, får vi också historien bakom etableringen av näringslivsägda tv-kanaler. Politikern Sture Eskilsson hade för Arbetsgivarförningens räkning

KONSTARTERNA & MEDIER

Åke Ortmark

Makten och lögnen – Ett liv i televisionens Sverige

BONNIERS | 775 S. | ISBN 9789100124625

ÅKE OCH HANS MANLIGA MEDIEVÄRLD

Recensent *Ester Pollack*

EN STRÄNG REDAKTÖR hade kunnat göra underverk med Åke Ortmarks memoarbok.

Smått och stort samsas ogenerat i denna volym som inte kan bestämma sig för vad den vill vara.

Skjutjärnsjournalisten Ortmark är dock noga med att avvärja kritiken genom att själv villigt medge alla sina motsägelser.

Med sin vingliga politiska väg blir han en barometer på svängningarna i svenskt politiskt liv. Han är visserligen desillusionerad över kommersiella medieägare men reserverar sin aggression för journalistiskens vänsterelement.

räckhåll. Men av någon anledning lyckas han aldrig producera en doktorsavhandling. I sitt ämnesval, om vad som karakteriserar en framgångsrik ledare, stöter han på svårigheter, inte minst metodologiska, som han inte bemästrar. Han gör åtminstone fyra olika försök att ta upp arbetet genom åren.

I stället blir det journalistiken. Först radion, så televisionen. Och han börjar vid

sedan 1960-talet verkat bakom kulisserna. Hans nätverksbyggande och förkunnelse om att information om det fria näringslivet måste organiseras som motvikt mot det han ser som vänsterindoktrineringen på högskolor och universitet, ger med tiden resultat. Tankesmedjan Timbro skapas. Arbetsgivarföreningen satsar också energiskt på alternativ television, och riskkapitalbolaget Ratos satsar miljarderna som etablerar TV8.

Intressant är beskrivningen om hur Ortmark – mot mycket god ersättning och litet delägarskap – till att börja med får fria händer att utveckla sina intervjuprogram. Såväl politiker som företagsledare ställs mot väggen. Han ger detaljerade beskrivningar av hur han bygger upp sina avancerade intervjuer och åskådliggör med pedagogiska exempel hur man klär av en maktthavare. Det gäller att "locka ut maktthavaren på glansis i töväder. På det underlaget kan kampen mellan journalisten och maktthavaren få en ny dimension". Här figurerar Gudrun Schyman, dåvarande partiledare för Vänsterpartiet, en person han deklarerar att han tycker direkt illa om. Hon återkommer för övrigt många gånger i boken i rollen som både politiskt och personligt avskydd. Men Ortmark inser vad han gör och utövar självkritik. Han ångrar att han varit "för gläfsig" mot Schyman.

ÅKE ORTMARK HINNER producera 293 intervjuprogram för TV8 innan han blir avskedad. Cristina Stenbeck, som tagit över rulljungen, finner honom uppenbarligen för kostsam. Han konstaterar att så är fallet, att kommersialismen vunnit slaget. "Det är möjligt att alla inte insåg att jag gjort världens bästa intervjuprogram". TV8:s öde summeras som en "mass-medial tragedi". "Tanken var så vacker, fallet blev så stort". "Vänsterelementen kan tolka det som ett resultat av kapitalistisk girighet. Jag ser det inte så. Det är folket som har ansvaret. De giriga kapitalisterna ger folket vad som helst. Hade folket velat ha Shakespeare så skulle Cristina Stenbeck ha levererat det."

År 2006 går han till Axess TV, ägd av Ax:son Johnssonstiftelsen. Det stör honom inte alls att politisk hemort är av betydelse för rekryteringen. Vad som krävs är en publik med en skeptisk attityd, även till programledare. På Axess är han till 2008 och gör 43 intervjuprogram. Också därifrån blir han avskedad. I en diskussion om

huruvida Axess TV kan betecknas som nyliberal (fel enligt Ortmark) visar han prov på förståelse för att opartiskheten är komplicerad. Han leker med tanken att Göran Greider skulle få uppdraget att göra ett Axessprogram och Ortmark ett annat. Greider skulle sätta på sig sina "allmänbildade glasögon" och göra ett utmärkt arbete, liksom Ortmark. I valet av frågeställningar som lyfts fram, av perspektiv och infallsvinklar skulle dock helt olika världsbilder tona fram. I det ena, läs Greiders, skulle klyftorna spela roll, i det andra, läs Ortmarks, tillväxten. Slutsatsen? "Det är praktiskt för liberaler att disponera en liberal tv-kanal."

EN KÄPPHÄST ÄR den "vänstervridna journalistkåren". Varje gång Ortmark för ämnet på tal så spottar och fräser han. Inte minst går han hårt åt TV2 när kanalen etableras. Samtidigt skildrar han hur Säpo registrerade radikala journalister. Ingen analys av sammanhangen presenteras. Också dagens journalistik beskrivs som driven av röd-gröna journalister. Han oroar sig för vilken bild av verkligheten som förmedlas när allmännyttan (SVT) dominerar av "klimatalarmistiska" perspektiv och motstånd mot till exempel privat äldreomsorg. Han tycks mindre oroad av ägarinflytandets betydelse, av innebörden i att ägarna sitter i medieföretagens styrelser som väljer chefredaktörer och vd:ar, eller alternativt kombinationsfunktionärerna

"publishers". Han blir visserligen desillusionerad när kapitalet talar och han själv sparkas, men de känslomässiga aggressionerna verkar framför allt reserverade för journalister som "vänsterelement".

Åke Ortmark är medveten om sin egen vingliga politiska väg och beskriver den öppet. Han utgör på sätt och vis en utmärkt barometer på svängningarna i svenskt politiskt liv. Som mycket ung man under 1940-talet när, som han själv ger ingående beskrivningar av, nazistiska och fascistiska ideal härskar i delar av kulturen, är han motståndare till de demokratiska idealen. Han tycker inte att andra än eliten ska ha rösträtt. Så får han på fing-

arna och väcks till insikt om att han med denna ståndpunkt möjligen också uteslutit sig själv och ändrar riktning mot det liberala och Folkpartiet. Senare under 1960-talet röstar han med Socialdemokraterna, uppmuntrad av Tingstens uppfattningar när denne hävdar att det är det enda rimliga i förhållande till pensionsfrågan. Senare återgår han till sina allmänborgerliga ståndpunkter, betecknar sig som liberal och röstar numera med Moderaterna. Beskrivningen av ett svenskt politiskt landskap där partierna alla drar mot mitten, vill han inte hålla med om. Det går en skarp linje mellan höger och vänster. Det har att göra med kärnfrågan om tillväxt kontra fördelning. Ortmark tar kraftigt ställning för tillväxt.

Åke Ortmark skildrar en nära nog helt och hållet manlig värld. Journalistkollegorna, vännerna, idolerna och inspiratörerna, maktthavarna och författarna. Som en röd tråd går försöken att förstå i synnerhet en av dem, Marcus Wallenberg, som Ortmark skrivit om i flera böcker. Wallenbergs gärning och gestalt, kopplingen till det socialdemokratiska ledarskapet, dynastins överlevnad. Mycket är lärorikt för läsaren om man orkar med så mycket manlighet. Ortmarks fascination av MW tar aldrig slut. En av de nu döda gamla kollegorna återkommer han också ständigt till. Det är Herbert Söderström, parhäst under många år, den ende övertygade socialist som Ortmark haft ett nära förhållande till. Han beskriver Söderström som en lysande intelligent person vars sant skeptiska inställning till det mesta Ortmark beundrat. Han sörjer att de gled isär.

DEN FÖRSTA HALVAN av boken undrar man om någon kvinna spelat någon annan roll

än mor och hustrur? Jo, med förundran skildras några kvinnliga företagsledare, Cristina Stenbeck och Antonia A:son Johnson. Den senare beskrivs som en makt-kvinna, en som kämpar och strävar, som måste igenom decennier av svårigheter och prövningar innan läget stabiliseras. Ortmark uttrycker stor respekt för henne. Den unga Cristina Stenbecks övertagande av pappans imperium väcker frågan om hur en så ung kvinna (22 år) så snabbt och kraftfullt kunde inta ledarens position. Det blir en riktigt intressant analys av makten som en fråga om attribut, om inlärt uppförande och härskartekniker, ett spel som lika mycket beror på makthavaren som kontexten i vilken hon eller han verkar. Omgivningen accepterar maktens attribut som uttryck för makten själv. Ett skådespeleri på hög nivå. Också en kvinna kan tala furstens språk. Ortmark verkar känna en gnagande oro för den egna iakttagelsen som tyder på att mycket av makten är spel, yta och slump och så litet behöver handla om kompetens och kunskap.

Och skulle mot förmodan läsaren inte ha upptäckt det själv, så deklarerar han att ingen av de tre O:na, inbegripet honom själv, "... var eller utvecklades till så kallade feminister."

”En käpphäst är den 'vänstervridna journalistkåren'. Varje gång Ortmark för ämnet på tal så spottar och fräser han. Inte minst går han hårt åt TV2 när kanalen etableras.”

DEN SVENSKA POLITISKA historien blir sedd utifrån denne borgerlige man som mer än allt vill tillhöra i alla fall den intellektuella klassen, som genom hela boken strävar med sin identitet som journalist och med innebörden av den placering han genom yrket fått i samhällshierarkin. Journalister som ska granska makthavare borde befinna sig på samma nivå i materiella avseenden för att uppfattas som jämlikar. Att tillhöra en fattig och maktlös skock är bittert. Han vill så gärna tillmäta den egna professionen betydelse. Men då krävs att den får de rätta förutsättningarna och villkoren för verksamheten. Det tycks varken public service eller de kapitalstarka privatägda tv-kanaler där han vistats kunna erbjuda. En slutsats han med vända slutligen klämmer fram är: "Statstelevisionen

är inte bra, även om den är bäst betraktad ur ett långt perspektiv. Andelen skröp är mindre."

Analysen på modet att medierna har erövrat makten över politikerna köper han inte. Det förhåller sig tvärtom. Makten har otaliga osynliga rum, styrningen av Sverige pågår i det fördolda. Där träffas de verkligt avgörande avtalen och dit in når den granskande journalistiken alltmer sällan. Det krävs resurser, "hundra-tals Zarembas", för att utföra det arbetet. Marknadsutvecklingen med många medier i konkurrens betyder inte större transparens och inflytande, tvärtom har kraften och betydelsen av enskilda mediers skildringar därmed minskat.

Kanske står hoppet till en helt annan kår, konstnärerna. Shakespeare skildrade makten och lögnen som ingen annan. Dramatiken förmår det journalistiken misslyckas med. Ortmark har försökt sig på en alternativ karriär som dramatiker. Han är riktigt rolig när han beskriver sina tillkortakommanden: han saknar poetisk ådra, alla hans personer blir som huggna i sten, de utvecklas inte. Han fattar inte det där med "undertext". Att man ska säga ett, men mena ett annat. Att ord och kroppsspråk inte nödvändigtvis uttrycker detsamma. Här är han vidunderligt öppen och naiv. En skicklig intervjuare som granskat makten, men som inte förstår sig på undertexter? En journalist som vill slå hål på myter och lögn hos politiker och företagsledare, men inte begriper motsägelsefullheten i språket?

ORTMARKS BIBEL SAKNAR systematik och sammanhållen analys, men så är det heller inte det han strävat efter här. Psykoanalysen som behandling tror han inte (längre) på, men det verkar som om Freud sttit bredvid schäslongen när Åke fritt författat ur sin rika fatatur. Smått och stort samsas ogenerat. Är det något han med sin yviga bok bidragit med, är det insikter i komplikationerna att skildra en komplicerad verklighet, försöka komma åt lögn och sanningar, tvingas kompromissa med både sig själv och omgivningen men ändå aldrig överge idealen och vidhålla att det är möjligt att bidra med väsentlig kunskap.

Åke Ortmark talar, undervisar, analyserar, mästrar, poserar och koketterar. Han har definitivt gjort avtryck.

► Ester Pollack är docent i journalistik, fil. dr i medie- och kommunikationsvetenskap vid Stockholms universitet/JMK.

Torsten Ekbo
Krokodilen som bjöd på te

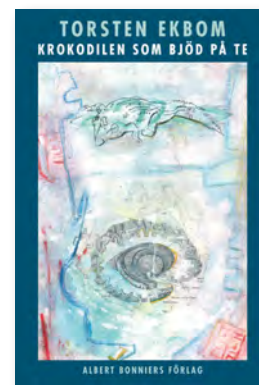
BONNIERS | 428 S. | ISBN 9789100130893

EN KRITIKER SOM BJUDER PÅ FÖRDJUPNING

Recensent *Stina Otterberg*

TORSTEN EKBOMS NYA essäsamling betecknas som en intellektuell självbiografi. Men man kan också säga att bokens tema är upplysning. Ekboms sätt att skriva kritik är inspirerande och sällsynt. Han tar tid på sig, stannar upp, går till botten. Det är texter som knappast skulle fungera i dagspressen i dag.

KONSTARTERNA & MEDIER

KROKODILEN SOM BJUDER på te, vem är det? En scen ur "Bamse och lemnadkällan"? Nej, det är ingen mindre än Gud som i Willy Kyrklunds *Om godheten* beviljar Förf. en intervju. Närmare bestämt är det Gud i form av den gammaltestamentliga Jahve som möter upp. Som väntat är han bibelsprängd, men har ändå valt att uppträda som kräldjur – "eftersom det bäst motsvarar din uppfattning om mig". Torsten Ekbo ser den kyrklundska krokodilen som en kameleont: den anpassar sig under samtalet, ändrar sina utsagor och hamnar – *mirabile*

dictu – till slut ganska nära Upplysningens deister.

Att döma av förlagets baksidestext ska Torsten Ekbohm med denna nya bok ha lämnat spelmatrisen med tematiskt uppbyggda essäsamlingar bakom sig. Nu verkar det vara Torsten Ekbohm själv som är temat i något som beskrivs som en "intellektuell självbiografi". *Krokodilen som bjöd på te* består av en samling essäer och artiklar från 1962 till 2006, de flesta hämtade ur *Dagens Nyheter* där Ekbohm under många år var namnkunnig kritiker. Det är dock inte fråga om någon klippbok. Texterna är omarbetade och, med Ekbohms eget ord, förvandlade till "fusioner". Så har till exempel två recensioner av Nathalie Sarrautes romaner *Tropismer* och *De gyllene frukterna* från 1966 och 1963 slagits ihop till en ny essä i tre partier som rubriceras I, II och III.

I en recension förra året av Agneta Pleijels fina samlingsbok *Litteratur för amatörer* (DN 8.9 2012) smågnällde jag över att hon omarbetat texterna utan att ange hur mycket och vad som ändrats. Här tycker jag inte det blir samma problem – Ekbohm har omarbetat så pass mycket av det gamla stoffet att det inte finns någon anledning att ropa på närmare redogörelser. En annan skillnad mellan dessa två välkomna samlingsböcker är att det slags kommenterande och klagande ram som Pleijel försåg sina texter med helt saknas i Ekbohms bok, och det är både på gott och ont. Texterna blir friare, men samtidigt tappar man ett förklarings-sammanhang, även om det samtidigt ska sägas att Torsten Ekbohms texter är rätt så duktiga på att förklara sig själva.

Författarnamnet har blivit det samlande greppet för det här urvalet, men jag tycker nog att upplysning likaväl kan sägas vara det samlande temat. Det är ingen tillfällighet att Ekbohm väljer ut Kyrklund som valfrändskap – denne sägs ha "drag av upplysningsfilosof" och odlar precis som Voltaire favoritgenrerna fabel och conte. Både i sitt ärende och i sina skrivsätt ställer sig Ekbohm i en upplysningstradition. *Krokodilen som bjöd på te* inleds med en pampig, närmast programmatisk ouvertyr betitlad "Sapere Aude!" och som ägnas Diderots och d'Alemberts stora franska encyklopedi. "Encyklopedins form", skriver Ekbohm med stöd hos d'Alembert, "förmedlar insikten att kunskapen kan växa, att den inte är begränsad och konstant utan snarare obestämd och labyrinthisk, ett växande träd".

Detsamma kunde gälla principen i hans egna texter. De framstår å ena sidan som labyrinthiska, samtidigt som de genomsvyras av något slags upplysningens andedräkt. Det handlar inte så mycket om objektet egentligen – om att Ekbohm skriver

om Martin Lamms "Upplysningstidens romantik", talar förtroligt med Kellgren, ser en avantgardist i Thorild eller betraktar Mozart med både insikt och distans. Det är framför allt en fråga om hållning.

UNDER LÄSNINGEN BÖRJAR det växa fram en misstanke hos mig att vissa saker faktiskt kan fastställas. Det verkar möjligt att formulera ord om musik, romaner och ting. Det går att hitta språk som är träffande, som inringar. Torsten Ekbohms sätt att skriva kritik är lika inspirerande som det är sällsynt i dag. Sällsynt på så vis att texterna är så ytterst tydliga och exakta. Som kritiker av Sarraute eller Céline går Ekbohm till botten, tar tid på sig, förklarar, stannar upp. Det är texter som knappast skulle fungera i dagspressens kortare format av i dag. Därför illustrerar *Krokodilen som bjöd på te* också varför det är så värdefullt att kritik också ges ut i bokform. Här finns utrymme för både fördjupning och breddning – och Ekbohm fyller utrymmet med självklarhet. Han kostar på sig detaljer och volym. Det blir aldrig tjatigt: bara bildande på bästa sätt.

Sedan kan jag naturligtvis ha invändningar här och där. Ett par av dem gäller uppsatsen om Mozart, "Denna oförtjänta gåva till mänskligheten". Här resonerar Ekbohm bland annat kring Milos Formans film *Amadeus* och menar att man inte bör haka upp sig på att filmen är "uppenbart ohistorisk". Sedan motsäger han sig själv och påpekar att filmen ger en felaktig bild av hur det gick till när Mozart komponerade (han halvlåg inte alls över biljardbordet). Men om det historiskt korrekta inte är viktigt – vad spelar det då för roll om Wolferl sitter vid ett skrivbord eller ett biljardbord? Ekbohm menar att Forman ensi-

► Torsten Ekbohm.

digt visar upp Mozart som "festprisse och flickjägare" men inte låtsas om hur hårt tonsättaren egentligen arbetade. "Kanske går det inte att gestalta", skriver Ekbohm. "Svaret finns ju bara i musiken, ordlöst." Jo. Fast svaret finns också i filmen: i bilden av Mozarts kompromisslösa inställning till sin egen konst, uttryckt i ett antal olika scener. Där ryms, enligt min mening, all den disciplin som Ekbohm efterlyser.

AVSLUTNINGSVIS VILL JAG bara nämna något jag funderat på under läsningen, nämligen själva genrebeteckningen "essä". Det verkar kanske konstigt inte minst eftersom Torsten Ekbohm själv kallar detta för essäer. Men jag vill ändå pröva tanken. För ibland tycker jag ordet "essä" blir för vagt för att beskriva texterna i *Krokodilen som bjöd på te*. Det säger både för mycket och för litet. En essä kan naturligtvis vara nästan oändligt mycket, det ligger i dess natur. Men kan det inte också vara en väl enkel lösning att klistra på "essä"-etiketten på texter som är halvlånga och lärda och handlar om litteratur? Jag-formen finns förstås där (check!) liksom det labyrinthiska (check!) och det dialogiska (check!). Men den melankoliska blå grundton som Arne Melberg framhåller som ett signum för essän (SvD 18.12 2012) saknas helt i Ekbohms texter som nästan undantagslöst tycks liksom förnöjsamma i grunden – ja, nästan muntra! Jag gissar D-dur om de hade tonsatts av Wolfgang Amadeus. Därutöver är många av de här texterna också dialogiska på ett så starkt drivande sätt som jag inte riktigt förknippar med essäns långsammare vindlingar. Snarare är de präglade av sitt ursprungliga publikations-sammanhang: tidningen. Där finns en koppling till pressen också i Ekbohms eleganta indelning av texterna med anspelning på postväsen. Bokens partier heter sådant som "Utrikes post", "Inrikes post" eller "Posthorn", och man kan erinra sig att tidningar en gång i tiden helt var utformade som brev. Närmast anspelar Torsten Ekbohms rubricering på Vilhelm Ekelund som talar om den mänskliga bildningen som en brevväxling. Men brevformen är ju också en genre som kanske framför allt hör hemma i upplysningens 1700-tal.

Jag tänker mig därför *Krokodilen som bjöd på te* som en korrespondens – en samling brev poste restante med öppen adressat. Bara att hämta ut och läsa.

► Stina Otterberg är fil. dr i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet.

Rasmus Fleischer
*Musikens politiska ekonomi
 – Lagstiftningen, ljudmedierna
 och försvaret av den
 levande musiken 1925–2000*

INK | 630 S. | ISBN 9789197846943

DEN OFFICIELLA SVENSKA SYNEN PÅ MUSIK ÄR FÖRLEGAD

Recensent *Ulrik Volgsten*

I SIN AVHANDLING visar Rasmus Fleischer att den etablerade musiksynens åtskillnad mellan det konstnärliga och det nyttiga är historiskt betingad och att den får oss att missförstå vår egen tids förändringar.

KONSTARTERNA & MEDIER

RASMUS FLEISCHERS DRYGT 600-sidiga avhandling förklarar musikens politiska ekonomi som det formaliserade förhållandet mellan musik och ekonomi. Medan "[a]lla människans utbyten med sin naturliga och sociala livsmiljö" kan sägas utgöra ett slags "substansiell ekonomi", är endast några av dessa utbyten ekonomiska i "formell mening". Bara en del av människans utbyten med sin naturliga och sociala livsmiljö (den substansiella

ekonomin), blir uppmärksammade och socialt reglerade, det vill säga formaliserade. Musiken är en sådan aktivitet, menar Fleischer, ett socialt "utbyte", som kommit att styras i enlighet med formella juridiska regelverk för att på så sätt medla mellan olika parter ekonomiska intressen.

Syftet med avhandlingen är att "besvara frågan om *hur musikens politiska ekonomi förändrades i Sverige under 1900-talet*" (kursiv i original). Att studera förändringar i musikens politiska ekonomi är viktigt inte minst för att dess formalisering av musicerandet innebär abstraktioner, renodlingar och generaliseringar av vissa utvalda egenskaper och företeelser på bekostnad av andra. Den politiska ekonomin bestämmer i hög grad vad som ska betraktas som musik, den påverkar vår musiksyn.

Fleischer menar att musik är en "real-abstraktion", ett namn vi använder för ett antal skilda aktiviteter, på samma sätt som vi betecknar vissa sinsemellan vitt skilda aktiviteter för "arbete". Musik som realabstraktion är en historisk och kulturell företeelse, specifik för Västerlandet i den kapitalistiska tidsåldern. De aktiviteter och egenskaper vi betecknar som musik är således inga "godtyckliga påhitt", men inte heller några essentiella egenskaper. Musiken har sedan slutet av 1700-talet fungerat i dialektisk motsats till realabstraktionen arbete. Det icke-funktionella, "konstnärliga", har betonats på bekostnad av det funktionellt "nyttiga" och hantverksmässiga. Denna motsats mellan konst och kommers är, menar Fleischer, en estetisk konstruktion som förutsätter att det konstnärliga abstraheras från det kommersiella och lyfts fram som unikt kännetecknande för musiken som skön konst. Problemet är att dessa abstraktioner tenderar att framstå som naturgivna ahistoriska företeelser, "som en del av människans väsen". Med andra ord, abstraktionerna fungerar som myt och ideologi.

Blundar vi för denna musikens historiskt betingade uppsplattning missförstår vi vår egen tids förändringar, menar Fleischer. Han ger exempel på kulturekonomisk forskning som förklarar dagens upplevelseorienterade musikindustri i termer av epokgörande överbygganden av polära motsatser (gärna i modebetonade termer som "hybridisering"), samtidigt som man okritiskt anammar själva motsatserna som givna, självklara. Detta innebär en blindhet för historiska och kulturspecifika skillnader som begränsar möjligheterna till ekonomiskt och kulturpolitiskt nytänkande, en blindhet för vilken den självskrivna vägen framåt går via musikindustrins exklusiva styrelserum.

OM ESTETIKEN KAN sägas ha formule-

rat dessa existerande abstraktioner som motsatser (konst och hantverk), så är det juridiken som befäst och legitimerat motsatserna genom nationella lagar och internationella överenskommelser. Inte minst handlar det om upphovsrätten, den som tillerkänner skaparen av ett immateriellt verk rätten att bestämma över verkets offentliggöranden inför publik. I en fotnot nämner Fleischer dels en svensk lärobok i juridik från 2009 som påstår att upphovsrätten uppstod redan 1469, dels en professor i ämnet som på allvar menar att upphovsrätten existerat som ett slags oartikulerad föreställning hos den breda allmänheten ända sedan antiken.

Till skillnad från denna typ av ovetenskapliga påståenden skiljer Fleischer mellan författarrätt, auktorrätt och upphovsrätt i nutida bemärkelse. Författarrätten skiljer sig från äldre privilegier genom att innebära en lagstadgad rätt för alla författare att framställa trycksaker (till skillnad från de feudala privilegierna som riktade sig till enskilda). 1710 års brittiska Statute of Queen Anne och 1810 års svenska tryckfrihetsförordning är exempel på denna typ av författarrätt (i båda fallen tog det mer än ett halvsekel innan lagarna utsträcktes till att också gälla nottryck). Auktorrätten i sin tur är den som postulerar existensen inte bara av författare (och så småningom även kompositörer), utan också immateriella verk som grund för upphovsmannens rätt, en rättsuppfattning som kom till fullt uttryck i Sverige först 1919. Upphovsrätten, slutligen, är en konstruktion som formulerades i svensk lag först 1960 och som har reviderats och utökats ett flertal gånger sedan dess (bland annat 2005, då "överföring till allmänheten" infördes som exempel på upphovsrättsintrång).

Den kritiska relevansen av denna tredelning är att peka ut hur särskilda föreställningar uppstår i den västerländska kulturen om författaren och kompositören som skapare av så kallade immateriella verk. Föreställningarna är historiskt betingade. De växer fram successivt i samband med det kapitalistiska ekonomiska systemet och befästs i statliga lagar och förordningar. Särskilt intressant är Fleischers förklaring till hur den kapitalistiska ekonomin under det som brukar kallas det långa 1800-talet (1789–1914) driver fram motsatsförhållandet mellan det icke-funktionella, "konstnärliga" och det funktionellt "nyttiga" och hantverksmässiga.

MUSIKALISK VERKSAMHET KAN inte underställas kapitalismens inneboende krav på ständig tillväxt och ökad produktivitet, med mindre än att orkestrarna minskar i numerär storlek och spelar fler noter på kortare tid för större lyssnarskaror. Resultat

tatet blir å ena sidan att den musikaliska produktionen ges plats i en konstnärlig "frizon", där de ekonomiska tillväxtkraven är satta på undantag. Ekonomisk kvantitet ersätts av konstnärlig kvalitet. Å andra sidan innebär dialektiken att musicerandet i denna avspaltade frizon delas upp mellan kompositörens "fria" skapande (poiesis) och musikernas förmedling (praxis) av detta verk. Som objekt för de immateriella rättigheterna kan musikverket till sist anta sin nödvändiga varuform.

Den västerländska musiken kommer härmed att innefatta både föreställningen om konstnärlig frihet och om hantverksmässig nytta, fastän den politiska ekonomin tilldelar musikens olika utövare strikt åtskilda roller. Denna konstellation av föreställningar kan beskrivas som en upp-trampad "stig" på en imaginär ekonomisk kartbild, där de utpekade egenskaperna i terrängen utgörs av realabstraktioner. Som upp-trampad stig för tanke och handling inom musikens politiska ekonomi utgör detta förutsättningarna för det som är avhandlingens mer specifika undersökningsområde, nämligen de förändringar under 1900-talet "som motiverades av att elektroniska ljudmedier erbjöd nya möjligheter att framföra musik utan den personliga närvaron av musiker" och som innebar att Sverige kom att stifta lagar som gav musiker särskilda rättigheter.

I den västerländska musikens politiska ekonomi, så som den utvecklats under det långa 1800-talet, är den utövande musikerns funktion att med största möjliga hantverksmässiga skicklighet förmedla det av kompositören skapade musikverket till en lyssnande publik. Musikern har sin givna plats på en arbetsmarknad och behöver inte konkurrera med kompositören. Distinktionen är närmast självklar men som Fleischer visar historiskt betingad. Problem uppstår dock när musikerns för-

medlande verksamhet utmanas av utomstående aktörer. Detta sker på 1900-talet, som resultat av de nya ljudmediernas genomslag. Nya teknologier åsidosätter musikerns roll som exklusivt medium när fonografen förmår återge musik med upp-repbar precision, när den elektriska högtalaren sprider musiken i allt större lokaler och när radion sänder sina vågor långt bortom den befintliga lokalens gränser.

Fleischer daterar begynnelsen av denna kris för musikeryrket till perioden mellan radions etablering 1925 och ljudfilmens genombrott runt 1930. Med detta framstår plötsligt musikeryrket som hotat. Inspelad musik tar den levande musikens plats. Återigen en distinktion som i dag kan framstå som självklar – levande kontra inspelad musik – men som uppstår som en realabstraktion inom den då rådande politiska ekonomin; före 1929 förekommer den inte som artikulerad motsats i den svenska diskursen.

NÄR VÄL SITUATIONEN framträder i sin antagonistiska scensättning reagerar det år 1907 grundade Musikerförbundet. Fleischer redogör ingående för hur förbundet ställs inför frågan om man ska hävda den individuella musikerns rätt att reglera mångfaldigandet av sina inspelningar (likt kompositörernas rätt), eller om man ska verka för en kollektiv ersättning för den arbetskraft som friställts när musikmaskinerna tar över. Ur juridisk synpunkt låg det närmare till hands att tänka i termer av konstnärligt skapande, då ju sådan auktoritetslagstiftning redan stadgats till förmån för kompositörerna. Mot detta talade musikernas professionella identitet som praktiska utövare, som förmedlare av det någon annan skapat, vilket i stället talade för en arbetsrättslig lösning.

Från och med 1930-talet diskuterades problemet både nationellt och internatio-

nellt, men i Sverige är det först i och med 1960 års upphovsrättslag som det instiftas en ny sorts rättigheter som kommit att gå under beteckningen närstående rättigheter. Dessa närstående rättigheter är inte upphovsrätter i juridisk mening. De utgår inte från kompositörers skapande av immateriella verk, utan från musikers musicerande och skivbolags musikinspelningar och de innebär inte samma rätt att exempelvis undanhålla varan från den offentliga marknaden ifall priset anses för lågt. Fastän musikerna sedan 1960 har en individuell rätt till ersättning när deras arbete sänds i radio (sedan 1986 även via högtalare i offentliga miljöer), får musikerna bara tillgodogöra sig denna rätt kollektivt, som del av en ersättning som i förstone dessutom tillfaller medie- och skivbolagen. Denna märkliga konstruktion var, visar Fleischer, ett direkt resultat av den korporativistiska politik som drevs av fascisterna i Italien på 30- och 40-talet, vars uttalande målsättning var att motverka både ekonomisk liberalism och självständiga fackföreningar.

Vad detta innebär för den fortsatta utvecklingen av musikens politiska ekonomi i Sverige ska jag inte avslöja här – undersökningen har millennieskiftet och konflikten mellan rättighetsindustrin och de digitala teknologibrukarna som slutpunkt. Vi ser däremot den historiska relevansen av att som Fleischer skilja mellan författarrätt, auktoritetslagstiftning och upphovsrätt. Att generalisera de olika rättighetstyperna till en och samma gör ögat skumt för de skiftande historiska förutsättningarna och inbjuder till anakronistiska förenklingar.

AVSLUTNINGSVIS VILL JAG säga något om förhållandet mellan teori och empiri. Som i alla undersökningar utgör empirin ett test av teorins eller teorikonstellationens giltighet. I detta fall hade det varit intres-

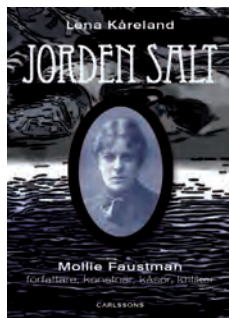
— Annons —

Värböcker från Carlsson Bokförlag!

Kerstin Hesselgren av Renée Frangeur

Hesselgren var den första kvinnan i riksdagen och en feministisk pionjär. Hon kämpade för kvinnors rättigheter, för en förnyad sociallag och för flyktingars rätt till asyl. Hon jobbade även interationellt, bl a inom NF. Detta är en biografi med fokus på hennes politiska liv och gärning.

Jordens salt Mollie Faustman av Lena Kåreland

Idag är hon så gott som okänd för allmänheten, men under sin tid orsakade hon animerade diskussioner om konst och litteratur. Mollie Faustman bröt sig ur de förväntade ramarna om vad en kvinna skulle göra och blev författare, konstnär, kåsör och kritiker.

**Beställ och
läs mer på:
carlssonbokforlag.se**

**Carlsson Bokförlag
Stora Nygatan 31,
Stockholm
Tfn. 08-545 254 80**

sant om Fleischer helt kort redovisat vilka konkurrerande teorier och modeller han avfärdat och varför (och vad skillnaderna i slutsatser i så fall varit), så att läsaren bättre kunnat ta ställning till teorins underförstådda bekräftelse. Detta inte minst eftersom den dagsaktuella problematik som tangeras (och vars förutsättningar av handlingen gör anspråk på att blottlägga) är politiskt kontroversiell.

Fleischer skriver att teorin använts för att "generera en empiri", vilket jag inte blir riktigt klar över vad det innebär. Handlar det om att teorin får fungera som ett slags heuristiskt verktyg, eller om det närmast självklara, att teorin riktar blicken mot viss empiri på bekostnad av annan? Denna undran hade författaren kunnat slippa genom att tydligare ledsaga läsaren genom de olika teorierna och genom återkopplingar som tydligare förklarar och exemplifierat hur de olika teoretiska utgångspunkterna påverkat resultaten.

Mitt allmänna omdöme är att detta är en mycket intressant och läsvärd bok, av intresse för såväl kultur- och musikforskare, som ekonomer som jurister. Fleischer skriver på ett ledigt och lättläst sätt om snåriga förhållanden och komplicerade teorier. Där den teoretiska inledningen (som mitt referat i huvudsak uppehåller sig vid) är teoretiskt tung och bitvis svårtillgänglig i sin mångfald, bjuder den efterföljande historiska framställningen på en läsning som är spännande på ett sätt som gör det svårt att lägga boken ifrån sig.

I den mån musikens politiska ekonomi avser inte bara "den formella existensen av vissa regelverk utan [också] hur reglerna upprätthålls och utmanas av olika aktörer", visar avhandlingen i överväldigande detalj hur en officiell svensk musiksytning går från en i många fall förlegad konstsyn, samt hur retorik om musikens rätt att leva på sitt arbete kan dölja en ekonomisk ordning som gynnar helt motsatta intressen. Att musiken som realabstraktion inte bottenar i någon "allmänmänsklig egenskap", innebär inte att någon sådan egenskap inte kan finnas. Kanske finns det rentav musikaliska egenskaper som i sig innebär en kritik mot den rådande politiska ekonomin. Boken ger upphov till många tankar. Läs den!

► Ulrik Volgsten är docent i musikvetenskap vid Örebro universitet.

Karl-Olof Andersson

Per Anders Fogelström

*– Ett liv för litteraturen,
freden och miljön*

STOCKHOLMIA | 336 S. | ISBN9789170312496

EN IDEALISM SOM SKYMMER BÅDE PERSON OCH BERÄTTARKONST

Recensent *Ola Holmgren*

KARL-OLOF ANDERSSON GER för första gången en helhetsbild av Per Anders Fogelström. Men det visar sig vara svårt att komma den en gång så folkkäre författaren in på livet. Det är nästan bara fotografierna som påminner om denne idealistiske arbetsmyras fysiska existens.

KONSTARTERNA & MEDIER

PÅ 60- OCH 70-talet lästes inte deckare i stugorna. Vid sidan av Vilhelm Moberg är Per Anders Fogelström ensam om att ha skapat gestalter som lever sitt eget liv i den kollektiva folkhemsfantasin. Där Karl Oskar och Kristina lämnade Smålands steniga jord för ett drägligare liv i emigration och modernitet, står Henning, Lotten och Tummen i början av den urbanisering som skapade det moderna Stockholm. Landet och allmoget fick hos Fogelström

sin motsvarighet i staden och dess arbetarfamiljer. Och i likhet med polyhistorn Vilhelm Moberg finns det hos Per-Anders Fogelström så många andra betydelsefulla verksamheter som hotar att skymma helhetsbilden: antinazism, journalistik, fredsaktivism, miljökamp och stadsforskning. Därför är det verkligen på tiden att vi får ett helhetsporträtt, som dessutom är upplyst av Per Anders Fogelströms egen förnuftsbase idealism. Eftersom den välbalanserade sakligheten i Karl-Olof Anderssons framställning är ett återsken av denna idealism, blir det också en hagiografi som är både rättvisande och övertygande. Och eftersom staden Stockholm är genomgående huvudperson i Per Anders Fogelströms livsverk, är det också på sin plats att boken utkommer på Stockholmia förlag i Stockholms stads monografiserie. Men även huvudpersonen Stockholm hotar att skymma Per-Anders Fogelström själv, eller PAF, som han kom att kallas.

Vi kommer honom knappast längre in på livet än dessa initialer, och väl är väl det. Fram träder bilden av en idealist så brinnande och identisk med sin oförtröttliga idealism att det nästan bara är det utomordentliga fotomaterialet som påminner om hans fysiska existens. Det beror inte på att Andersson ägnar personen Per Anders Fogelström mindre intresse. I stället tycks personen själv hjärtligt ointresserad av sina privata böjelser. Det verkar helt enkelt inte finnas några pikanta detaljer att uppvisa hos denna genomsympatiska arbetsmyra. Utöver arbetet tycks lusten och begäret endast ha gällt cigarrretning. En stor del av källmaterialet utgörs naturligt nog av Fogelströms egen rika produktion; inte minst självbiografin *Hem till sist* (1993), som blev hans sista bok. Men Andersson har också kompletterat och berikat sitt personporträtt genom arkivstudier.

Det finns förhållandevis litet skrivet om Per Anders Fogelström, och Andersson vill mena att litteraturforskare betraktat honom som en tämligen "enkel författare av historiska romaner som såldes i massupplagor". Det betydande författarskap han redan hade bakom sig kom att skymmas av hans exempellosa framgångar med Stadserien på 60-talet. Det är verkligen så att det ena skymmer det andra i Fogelströms långa och betydelsefulla livsgärning. Först med Anderssons biografi kan man se kontinuiteten i hans liv och verk.

Som den röda tråden går ett socialt engagemang, som inte bara var genuint utan närmast ödesbestämt. Hans livshistoria börjar i Petrograd, där fadern var stationerad som en av cheferna vid Aseas stora lokalkontor. Andersson ger en livfull bild av hur den gravida modern dras med av en

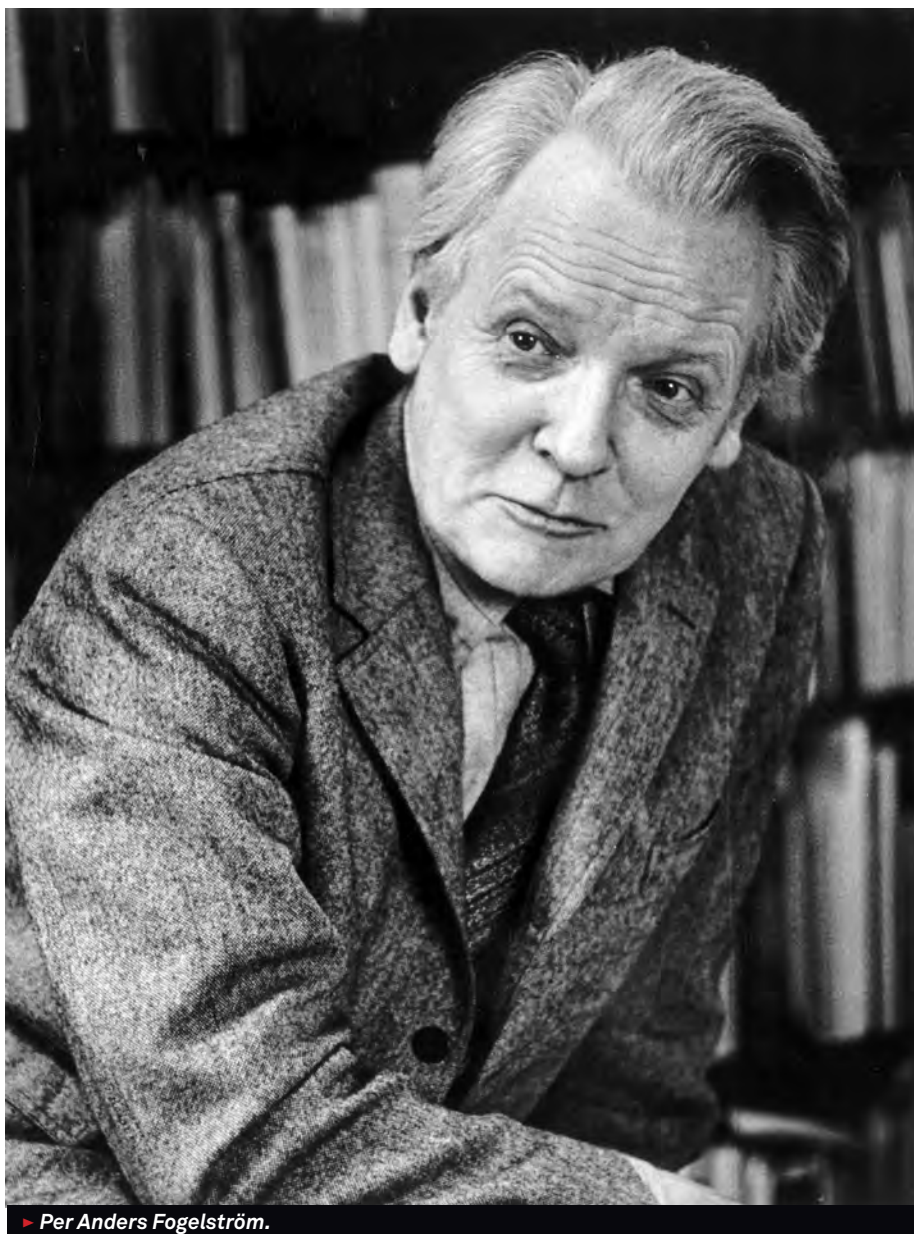
folkmassa och med nöd och näppe undkommer de kravaller som skulle komma att bli startskottet för ryska revolutionen. Förutom trasiga kläder och en förlorad hatt blir moderns eftergift åt revolutionen att hon reser hem till Stockholm för att under tryggare förhållanden föda barnet.

”Det gjorde naturligtvis att Per Anders Fogelström från barnsben fick upp ögonen för klassklyftorna – ”kissedogg” där hemma och fattiglapp uppe på Östermalm.”

Men även i Sverige väntar hungerkravaller och sammandrabbningar mellan polis och demonstranter. I denna oroliga tid föds sonen på Kungl. Sällskapet Pro Patrias barnbördshus vid Sveavägen 40 den 22 augusti, år 1917.

På Aseas företagsarkiv i Västerås har Andersson hittat en brevväxling som vet berätta att fadern Per Arthur Fogelström fick sparken från företaget i Petrograd, därför att han gjort sig skyldig till förskingring, och det är osäkert om sonen kände till eller ville känna till detta. Han nämner i varje fall inte denna hemlighet som gjorde att familjen skingrades. Fadern försvann omsider till USA, där han 1932 omkom i en olycka. Med hjälp av mor och syster kämpar den ensamstående modern för att hålla sonen i privatskola på Östermalm samtidigt som de tvingas bo i den fattigaste delen av Södermalm. Det gjorde naturligtvis att Per Anders Fogelström från barnsben fick upp ögonen för klassklyftorna – ”kissedogg” där hemma och fattiglapp uppe på Östermalm.

Men han vänder den sociala stigmatiseringen till något av en kallelse, när han blir ansvarsfull ungdomsledare och engagerad föreningsmänniska. Han slutar skolan för att kunna bidra till familjens försörjning, och sexton år gammal startar han tillsammans med andra likasinnade Sofia småklubbar, SSK. Eftersom det på 30-talet ännu inte fanns någon kommunal fritidsverksamhet för barn och ungdomar fungerade dessa klubbar som dagens fritidshem och förskolor. PAF var alltså med om att med egna händer bygga upp det svenska folkhemmet. Vid fyllda arton år initierade han i Sofia församling kulturprogram och läsecirklar som kallades ”Paffkvällar”. Han

► Per Anders Fogelström.

var alltså redan något av en lokal kändis, och på den vägen fortsatte även hans livslånga författarskap, kan man säga. I sina första romanförsök återanvänder han ungdomarna från föreningsverksamheten. Robbans, Gluntens, Ackes, Clarys och Rutans vändor och sexualnöd bearbetas och ageras ut med samma empatiska blick, som författaren senare kommer att rikta mot Hennings, Lottens och Tummens sociala villkor.

DET ÄR EN märklig konsekvens i livssyn och ställningstagande som Anderssons biografi gör reda för. Framför allt är det omtanken och medkänslan för samhällets olycksbarn som omvittnas. Och här finns paradoxalt nog kanske också förklaringen till att Per Anders Fogelström aldrig fick sitt erkännande som en stor författare. Han är så mån om att sida upp och sida

ner i sina långa romanserier påvisa det sociala arvet av orättvisor och klassklyftor att komplexiteten i berättandet kan gå förlorad. Hans godhet ligger honom orättvist nog i fatet. Jag minns hur Ivar Lo-Johansson, vars storlinjighet i det sociala engagemanget har likheter med Fogelströms, en gång med sorg i blicken sade att man som författare måste vara något av en djävul. Fogelströms välmenande skildringskonst visar på sätt och vis hur rätt Ivar Lo hade. Trots att Per Anders Fogelström knappast gör annat än skildrar sina sociala konflikter, så blir hans skildringar ändå märkligt konfliktlösa. Jag tror det beror på att romanfigurer och författare inte är i konflikt med sig själva. I varje fall gör Andersson ingenting för att lyfta fram de motsägelsefulla dragen i Fogelströms personlighet.

Med sin djupa medmänsklighet blev Fogelström antinazist redan i tonåren. När

Andersson följer hans aktiviteter på den vägen, blir det samtidigt en snabbhistorik över det antifascistiska motståndet i Stockholm, sådant det börjar med "Antifascistisk samling", som efter Molotov-Ribbentrop-pakten 1939 ombildas till föreningen "Kämpande demokrati", där basen utgjordes av syndikalister och socialdemokrater med front även mot den kommunistiska diktaturen. Fogelström ledde och följde med i utvecklingen, valdes in i styrelsen, organiserade möten och manifestationer. Han skrev artiklar i tidningen *Trots allt!* som hade stor spridning, och under de första krigsåren hade han även kunnat bidra till beredskapslitteraturen med sina refererade romaner.

Andersson lyfter fram framtidsromanen *Den okuvliga friheten*, som utspelar sig åren 1942, 1947, 1952 och skildrar en totalitär stormakts ockupation av ett litet land med åtföljande förtryck och jedeförföljelser, men också med motståndskamp från "Röda ligans" sida mot det enda tillåtna partiet "batongisterna". Om romanen hade givits ut tillsammans med Vilhelm Mobergs *Rid i natt!*, Karin Boyes *Kallockain* och Eyvind Johnsons *Krilon*-böcker, hade den inte skämts i sällskapet, åtminstone inte när det gäller mod och civilkurage. Detta var före Stalingrad. Sverige hade mycket väl kunnat gå samma öde till mötes som det lilla landet i *Den okuvliga friheten*. Karin Boyes sanningsdrog får sin motsvarighet i den vetenskapliga upptäckten av ett ämne, kallat "paxtron", som kan skapa kontakt med jordens glödande inre och frigöra oerhörda krafter: "Denna mörka vision av något som liknar en atombomb skrevs alltså av en tjugotreåring utan fysikstudier bakom sig, sex år före Hiroshima."

PER ANDERS FOGELSTRÖM var verkligen tydligt ute. Men hans profetiska sinne skulle framför allt få oss att rikta blicken bakåt mot de skönhetsvärden som den moderna stadsplaneringen hotade att ominnetgöra. Säg vad man vill om romanförfattaren Per Anders Fogelström, men det är som pietetsfull bevarare av det gamla Stockholm som hans insats har varit direkt avgörande. Stockholm, och inte minst Södermalm, skulle i dag ha sett väsentligt annarlunda ut om det inte hade varit för Per Anders Fogelström. Och han slog sig inte bara för bröstet i debattartiklar. Andersson låter oss ta del av vardagsarbetet i nämnder och kommittéer.

I början av det nymoderna 60-talet krävdes det nästan ett lika stort mod att gå emot rivningsraseriet som det gjorde före 1943 att höja rösten mot vårt grannland i söder. Och det var nästan lika inopportunt att på 50-talet arbeta mot utvecklandet av svenska kärnvapen. Även i denna samvets-

fråga blev Per Anders Fogelströms insats bidragande, om inte avgörande, till att folkopinionen mot 50-talets slut svängde till ett tydligt nej i denna fråga. Andersson visar hur hans oförtröttliga arbete i AMSA (Aktionsgruppen mot svenskt atomvapen) fick stor betydelse; inte minst var Per Anders Fogelström här som där den sammanhållande kraften.

Men ändå förblir pionjärinsatserna för freden och bevarandet av Stockholms miljövärden synergieffekter av hans litterära verksamhet. Det är där Fogelström från början investerar sitt moraliska och känslomässiga kapital. Andersson visar hur Fogelström tidigt mutar in sin litterära provins mellan de södra stadstullarna, men man hade velat se mer av förklaring-

Claeson. Man hade velat veta mer om den långa och starka vänskapen mellan Slas och PAF.

"ENERGIEN FOGELSTRÖM", som han kallas i en artikel av *Folket i Bild*-kollegan Ivar Öhman, flödar i många bäckar små, som kommer att utmynna i den pulserade stadskropp som från och med 60-talet blir hans stora, allt överskuggande ämne: Stockholm och dess historia, och då i synnerhet Södermalms. Det som gör Per Anders Fogelströms Stockholm så fascinerande är ju hur staden ständigt befinner sig i förvandling. I alla sina romanserier och fackböcker försöker författaren hålla jämna steg med dess utveckling och utbredning. Det försöker Karl-Olof Andersson

”Efter några journalistiska hundår får han äntligen sitt genombrott med romanen 'Sommaren med Monika' (1951), som Ingmar Bergmans filmatisering knappast gjorde rättvisa. Inte desto mindre kom Harriet Anderssons behag att bidra till vår filmexport av den svenska synden.”

ar till hur hans primära rotlöshet, hans skingrade familj och hans avbrutna resa mellan klasserna fick honom att rota sig så definitivt i stadslandskapet. Det är ju en paradox att Per Anders Fogelström, som minst av allt var någon arbetarförfattare, blir en stark, historisk röst för Stockholms arbetarbefolkning.

Stor behållning har man emellertid av Anderssons noggranna kartläggning av det tidiga litterära landskapet hos Fogelström. Efter några journalistiska hundår får han äntligen sitt genombrott med romanen *Sommaren med Monika* (1951), som Ingmar Bergmans filmatisering knappast gjorde rättvisa. Inte desto mindre kom Harriet Anderssons behag att bidra till vår filmexport av den svenska synden. När 50-talet tar vid börjar livet falla på plats med framgångar och familjeliv. Men det betyder inte att arbetstempot mattas eller att aktiviteterna blir färre. Radioprogram, tidningsreportage och romaner avlöser varandra och Fogelströms förmåga att vara all *over the place* gör honom svår att placera och kategorisera: journalist, författare, mångsysslande eldsjäl. Som författare räknas han både till 40-talisterna och till 50-talets "Söderskola", där han ingår tillsammans med barndomsvännen Stig

också göra. Han noterar hur stadsbilden hunnit förändrats även sedan Per Anders Fogelströms dagar. Om denne tyckte att Götgatan på 80-talet låg öde och trist jämfört med folklivet utanför biografer och caféer på 30-talet, när trångboddheten gjorde att man sökte sig ut på gator och torg, så kan Andersson uppdatera bilden: "Kunde Fogelström komma tillbaka till Götgatan idag skulle han finna att den åter är ett livligt nöjesstråk. Biograferna är inte så många längre, men istället ligger restaurangerna och pubarna sida vid sida." Ja, skulle Fogelström komma tillbaka till sitt Söder i dag, skulle han nog inte känna igen de gamla arbetarkvarterens förvandling till bostadsrätter med överklig prissättning. Och frågan är om de unga, skuldsatta och lattedrickande ägarna skulle känna igen det Söder som var hans. Men *Stad i förvandling* heter det ju hos Per Anders Fogelström, och Karl-Olof Andersson biografi är en god läsning i detta ämne.

► Ola Holmgren är professor i litteraturvetenskap vid Södertörns högskola.

Intervju Sarah Conly

Sarah Conlys bok *Against Autonomy* har blivit mycket uppmärksammad i USA. Hon ifrågasätter hela den liberala traditionens syn på individen som en rationell aktör. Hon pläderar för att staten måste träda in och hjälpa människor att nå sina långsiktiga mål.

En soccer mom skakar om filosofin

Av Fredrik Meiton

VI ÄR FÖR tjocka, har för stora skulder och sparar för litet för framtiden. Det är dags att vi gör någonting åt saken. Det hävdar Sarah Conly i sin nya bok, *Against Autonomy – Justifying Coercive Paternalism*. Conly förespråkar ett slags tvingande paternalism, det vill säga att staten hjälper människor att uppnå sina långsiktiga målsättningar genom att ta upp kampen mot vår mänskliga tendens att fatta beslut med hönhjärnan. Paternalism är något som väcker starka känslor, inte minst i Conlys hemland, USA. Dessutom är det föremål för en omfattande och gedigen kritik från liberala sinnade filosofer, åtminstone sedan John Stuart Mill. Conlys tes utgör ett effektivt och skarpsynt ifrågasättande av hela den liberala filosofiska traditionen. Även för den som inte är beredd att följa Conly hela vägen in i den tvingande paternalismens välordnade samhällsbygge, driver boken fram en omvärdering av väsentliga delar av den liberala syn som ligger till grund för mycket av den mänskliga gemenskapen. Det är detta som har gjort henne till filosofins nya *it girl*. Hon får beundrabrev, även från sina filosofiska motståndare, som Harvardprofessorn Cass Sunstein.

Conly är en egensinnig filosof med en ovanlig karriär. Efter att 1982 ha disputerat på en avhandling om utilitarism och individualitet vid Cornell University, tog hon anställning på the University of Michigan. Men vistelsen blev kortvarig. "Jag bestämde mig för att jag hade tröttnat på filosofi", berättar hon för *Respons*. Så fyra år senare sa Conly upp sig, gav bort sina böcker till

sina studenter och flyttade till Maine med sin make och blev hemmafru på heltid. I nästan trettio år ägnade sig Conly åt sitt hem och familj, en *soccer mom*.

Under sin långa frånvaro från den akademiska filosofin kom hon att omvärdera många av de antaganden som ligger till grund för den moderna analytiska filosofin. Framför allt kom hon fram till att "föreställningen om människan som en rationell aktör helt enkelt är fel. Även om vi uppenbarligen resonerar och ibland gör det effektivt, är så mycket av vårt handlande oemottagligt för förnuft. Det slog mig första gången när jag stod och tittade på mina barns fotbollsmatcher. Matchen utspelas framför våra ögon och ändå tycker alla föräldrar till det ena laget att domaren ska döma till deras fördel, medan alla föräldrar till det andra laget tycker att domaren ska döma till deras fördel. Och båda anser att de är helt objektiva. Det slog mig att filosofin kraftigt överskattar människans förmåga att ta in information på ett objektivt sätt. Filosofin erkänner vanligen ett visst mått av irrationalitet när vi är i passionens våld, men det slog mig att vår irrationalitet är mycket mer omfattande än så. Även saker som vi inte är så passionerade inför, som på vilket lag ens barn spelar, påverkar starkt hur vi uppfattar en situation."

När Conly fyllde 50, skiljde hon sig. Plötsligt var hon tvungen att skaffa sig en egen inkomst. "Jag var 50 år gammal och hade inget jobb, men jag hade en doktorsexamen i filosofi, så jag bestämde mig för att söka jobb på ett universitet." Hon fick

ett tvåårigt stipendium vid Harvards Safra Center for Ethics och sen fast anställning på Bowdoin College. Conlys tid på Harvard sammanföll med den framstående moralfilosofen Martha Nussbaums. Tack vare henne fick Conly upp ögonen för den nya

FAKTA SARAH CONLY

- När Conly fyllde 50 skiljde hon sig. Plötsligt var hon tvungen att skaffa sig en egen inkomst.
- "Jag var 50 år gammal och hade inget jobb, men jag hade en doktorexamen i filosofi."
- Hon fick ett tvåårigt stipendium vid Harvards Safra Center for Ethics och sen fast anställning på Bowdoin College.
- Conlys tid på Harvard sammanföll med den framstående moralfilosofen Martha Nussbaums.
- Hennes bok *Against Autonomy – Justifying Coercive Paternalism* kom ut i november 2012 (Cambridge University Press) och har väckt stor uppmärksamhet i USA.

forskningen inom beteendevetenskap och psykologi, vilken tycktes bekräfta Conlys intuitiva slutsats om människans irrationalitet.

CONLY: De flesta som sysslar med psykologi eller beteendeekonomi tvekar inför att säga åt oss hur vi bör bete oss. De uttalar sig bara om hur vi faktiskt beter oss. Så jag tänkte att det vore en bra idé för filosofer att ta fasta på dessa empiriska studier kring mänskligt beteende och utforma normativa principer med dem som utgångspunkt. Det var så min bok kom till. Jag menar att givet våra kognitiva tillkortakommanden, behöver vi hjälp att nå våra mål. När vi lämnas att göra våra egna val, väljer vi ibland effektivt, men på en massa förutsägbara sätt väljer vi ineffektivt. Och en av poängerna med en stat är att den bör hjälpa oss uppnå våra mål genom lagstiftning.”

RESPONS: Du hänvisar till Gerald Dworkin, som kritiserat det slags tvingande paternalism som du förespråkar. En av hans huvudsakliga poänger är att oavsett om människor är rationella eller inte, är det nödvändigt för ett fungerande samhälle att vi håller kvar vid föreställningen om människan som rationell aktör. Finns det inte vissa risker med en stat som stiftar lagar grundade på antagandet att människor i grunden är irrationella? Är det, till exempel, rimligt att bestraffa lagbrott om människor inte längre kan anses vara fullt tillräkneliga?

CONLY: Jag är inte beredd att säga huruvida vi borde straffa människor för de brott de begår. Förmodligen finns det goda skäl att göra det. Men när det gäller oförstånd, tycker jag inte att det är rätt att straffa folk. Vi har en tendens, speciellt i USA, att klandra människor om de inte är framgångsrika. Vi tenderar att klandra dem om de inte sparar tillräckligt för pensionen. Vi säger: ”Too bad, you screwed up! Nu får du lida.” Jag anser att det är orättvist. Det är grymt att säga till någon som är överviktig att vi inte ska hjälpa honom, eftersom det är hans eget fel att han är tjock. Jag anser att vi borde erkänna att folk har det svårt med sånt här, att även om man vet hur det fungerar med kalorier, så är det svårt att göra hälsosamma val. Det är mer realistiskt och dessutom snällare att erkänna att vi behöver hjälp på vissa områden. Folk kommer alltid fatta beslut, de kommer alltid att väga för-och nackdelar och för det

mesta går det bra. Men det finns vissa specifika fall där de inte är så bra på det och för att hjälpa folk att nå sina långsiktiga mål måste vi ingripa i deras beslut på kort sikt.

RESPONS: Många filosofer skulle hävda att det är en större orättvisa om staten tvingade på individen något som visade sig vara dåligt, än att individen drabbas av sitt eget dåliga beslut. Hur förhåller du dig till risken för negativa konsekvenser av felaktig lagstiftning?

CONLY: Det är alltid en fara. Det faktum att vi över huvud taget har en stat är farligt. Vi tillåter staten att stifta lagar, fast vi vet att vissa lagar kommer att vara dåliga. Vi vill exempelvis ha lagar mot stöld och mord

och mycket annat. Men vi vet också att staten ibland kriminaliserar saker som borde vara lagliga eller kriminaliserar dem på ett sätt som är orättvist. Till exempel är straffen högre för droger som fattiga människor tar än för de droger som rika människor tar. Det är inte rättvist och det borde upphöra. Men även om vi kan förutse att vissa lagar kommer att vara dåliga – och jag kan bara anta att det också skulle gälla paternalistiska lagar – anser vi på det stora hela att det är värt att ha dem.

Svaret är alltså inte att avskaffa alla lagar, utan att arbeta för att skapa bättre lagar. Och jag tror att alla, om de tänker efter, håller med om det, inte minst eftersom vi redan har en massa paternalistiska lagar. Om du vill köpa en bil, till exempel, kan du inte köpa vilken bil som helst; bilar måste följa vissa säkerhetsföreskrifter. Således är du förhindrad att köpa en väldigt billig bil som skulle kollapsa vid minsta påfrestning, även om det är vad du hade valt. Och du är fräntagen den friheten eftersom de flesta anser att det vore ett kortsiktigt beslut. Vissa kanske skulle köpa

den där kollapsande bilen för att de är säkra på att de aldrig kommer att råka ut för en olycka, men statistiken visar att risken är tillräckligt stor för att du faktiskt kommer att råka ut för en olycka för att vi ska tvinga dig att betala mer för en säkrare bil.

Så när det gäller våra bilköp gör staten en kostnads kalkyl. De tvingar oss inte att köpa den allra säkraste bilen, eftersom det skulle bli för dyrt, men de låter oss inte heller köpa den allra billigaste bilen, eftersom det skulle bli för farligt. De kompromissar, och jag tror att de flesta inte har någon invändning mot det. Faktum är att jag tror att de flesta av oss är glada att det finns någon där ute som testat karosser för att se hur mycket de tål och bromsar för att se hur effektivt de bromsar. Liknande saker sker hela tiden. I stället för att vi själva får avgöra vilka mediciner vi ska ta, så ser Läkeemedelsverket till att testa läkemedel och utfärda anvisningar för dem. På så vis förhindras vi från att köpa medicin som inte fungerar eller gör skada.

RESPONS: Många av de lagar som du benämner som paternalistiska, lagen om säkerhetsbälten exempelvis, motiveras ofta med hänvisning till skada på tredje part. I fallet med säkerhetsbälten, rör det sig om ökade sjukvårdskostnader.

CONLY: Jovisst föreligger ofta kostnader för andra. Men mycket av det vi gör medför kostnader för andra, utan att vi har någonting emot det. Vi betalar skatt och en del av den summan går till att hjälpa andra och vi accepterar det. Generellt accepterar vi att så länge vi lever i ett samhälle kommer vissa saker vi gör medföra kostnader för andra, och vissa saker som andra gör medför kostnader för oss. Vi vill inte att den kostnaden ska vara alltför stor, men om den är rimlig har vi inga större invändningar mot den. Så när det gäller vissa av de här frågorna – säkerhetsbälte, motorcykelhjälm – anser jag att även om de medför kostnader för andra, är den starkaste motiveringen att rädda individen, att det är paternalistiskt. Visst påverkar det andra också, eftersom det generellt sett är sant att det mesta som är dåligt för individen kommer drabba dem runtomkring också. Men den starkaste motiveringen är att det kan rädda ditt liv, snarare än att det kommer höja alla andras skattesats med en krona per år.

RESPONS: Men ändå är det ju så att många av dessa lagar som är de facto paternalistiska ändå rättfärdigas utifrån skada på

tredje part. Antyder inte det att den bästa sortens paternalism är den som smygs in bakvägen? På så vis undviker vi ju frustrationen som uppstår när staten säger åt folk hur de ska leva sina liv.

CONLY: Visst, det är ett alternativ. Personligen föredrar jag transparens. Staten borde spela med öppna kort. Även om jag förespråkar paternalism i den meningen att jag tycker att staten borde lagstifta mot vissa beteenden, tycker jag att det är hälsosammare om det sker parallellt med utbildning. Ett demokratiskt system kräver att staten talar sanningsenligt till folket, vilket är skälet till att jag inte förespråkar så kallad libertariansk paternalism [som förespråkar incitament som utnyttjar människors kognitiva brister; Respons anm.], där man ofta bejakar mindre nobla medel. Jag tycker att förändring fungerar bättre om man talar uppriktigt med folk, utbildar dem och har regler som habituerar dem till att handla rätt. Jag tror att det är bättre att säga: "Kolla, vi hjälper dig. Vi tvingar dig inte bara att göra någonting för någon annans skull, vi tvingar dig att göra någonting för din egen skull."

RESPONS: Din bok argumenterar övertygande för att människor inte alltid är så rationella, att de ganska ofta handlar oklokt som ett resultat av inbyggda kognitiva brister. Det stora problemet är enligt dig att dessa kognitiva brister innebär att vi inte alltid hittar de effektivaste medlen för att nå våra mål. Men varför i så fall stanna vid en paternalism fokuserad på medel? Varför inte en paternalism som föreskriver mål? Du nämner Högsta domstolens dom från 1967, då giftermål mellan svarta och vita fastslogs vara i enlighet med konstitutionen. Därmed förkastades lagar mot blandäktenskap. Det var inte den rådande sociala normen och Högsta domstolens beslut hjälpte till att öka acceptansen för blandäktenskap.

CONLY: Jag har svårt att komma fram till bra kriterier för att fastställa vad ett gott mål skulle vara. När det gäller blandäktenskap, stämmer det att domen inte reflekterade folkviljan, men domen var baserad på konstitutionen, som i sin tur är baserad på värden som frihet och jämlikhet. Förbud mot blandäktenskap stod i strid med de värdena. Jag tror inte att det går att rättfärdiga ett påstående att ett mål är bättre än ett annat från den enskilda individens perspektiv. Därför tror jag att folk måste välja sina egna mål. Samtidigt tror jag att de allra flesta föredrar att vara vid liv hellre än att vara döda och jag tror att de allra flesta föredrar att ha god hälsa. Det är därför jag förespråkar universell sjukvård. Det är ett

område som folk bryr sig mycket om, men som de inte hanterar speciellt effektivt. Och därför borde staten hjälpa till där.

RESPONS: Men domen från 1967 var ju baserad just på en konstitution, framtagen av filosofiskt lagda herrar. Det förefaller mig som ett typexempel på en målorienterad paternalism.

CONLY: Nja, jag anser att när man stödjer frihet och jämlikhet så hedrar man på sätt och vis människors rätt att sätta upp egna mål. Det är därför vi värderar frihet, för att människor ska få sträva efter sina egna mål. Vi bryr oss om jämlikhet eftersom allas mål har lika värde och alla har lika värde i strävan efter sina individuella mål. Så jag ser det inte som att man påtvingar någonting. Jag ser det som ett erkännande att vi har rätt att bestämma våra egna mål.

RESPONS: Du skriver att den största konflikten i människors liv är den mellan målen de sätter upp och medlen de väljer för att uppnå dem. Men finns det inte en annan konflikt som är minst lika svår, nämligen den mellan olika mål som står i konflikt med varandra? Man kan tänka sig många fall där en viss aktivitet är både ett medel och ett mål. Mat kan ses både som ett medel för att leva länge och som ett mål genom den njutning vi upplever då vi äter den. Hur bestämmer man då vilket mål som väger tyngre – mat som är nyttig eller mat som är god?

CONLY: Ja, det är ett problem. Det finns människor som älskar bergsklättring på hög höjd och vad jag förstår är bergsklättring ganska farligt. Men det spelar ingen roll. Det är värt det för dem, antar jag. De bestiger hellre Mount Everest med risk för livet än att leva i trygghet vid havsnivå. Jag anser inte att vi borde ingripa i varje potentiellt farlig aktivitet. Du har rätt, vi värdesätter vissa saker högre än långt liv. Men i andra fall finns det klara bevis för att så inte är fallet. Inom kosten finns många exempel. Det finns gott om forskning som visar att vi äter vad vi har framför oss, oavsett portionsstorlek. Om vi får en mindre portion, äter vi den och är nöjda. Om vi får en större portion, så äter vi den. Det är inte det att vi har ett brinnande begär efter en liter läsk eller enorma portioner med pommes frites. Vi får in det, vi äter det för att det finns där. Så det är inte ett mål i sig. Jag menar inte att vi borde förbjuda all läsk, för jag tror att folk verkligen tycker om den så mycket att det är värt hälsorisen. Men jag tror inte att de nödvändigtvis vill ha en liter till varje måltid, så jag anser att det är okej att ta bort enlittersmuggar från restaurangerna.

RESPONS: Det kommer aldrig bli möjligt att stifta paternalistiska lagar som passar alla. Hur ställer du dig till det?

CONLY: Alla lagar riktar sig till majoriteten. Det betyder inte att vi borde avskaffa grundläggande friheter. Det betyder inte att vi borde göra folk till slavar om majoriteten vill det. Men vi talar inte om att ta bort fundamentala friheter. Vad vi talar om är att i många fall när vi ser till kostnad och nytta, så kommer vi se till majoritetens bästa. Vi har lagar mot stöld. Är stöld verkligen alltid dåligt? Antagligen inte. Jag kanske skulle ha det bättre om någon stal min tv, och tjuven kanske mår bättre av det han stjal. Men vi kan inte stifta lagar som tar hänsyn till varje enskild situation, så vi säger helt enkelt: "Stöld är olagligt." Trots att det finns fall då stöld kan vara till allas fördel. Vi har också hastighetsbegränsningar. Vissa vill köra jättefort och de kanske klarar att göra det säkert eller så kanske de kan göra det på ett sätt som bara är farligt för dem själva och inte för någon annan och de älskar farten så mycket att det är värt det för dem att köra i 180 km/h, men vi kan inte ha olika hastighetsbegränsningar för olika personer. Vi måste sätta samma gräns för alla. Och den gränsen kommer alltid vara en kompromiss. Vi skulle ha färre olyckor om vi sänkte hastighetsbegränsningarna ytterligare, men vi har bestämt att det inte vore värt det, för folk värdesätter förmågan att ta sig fram snabbt. Det kommer alltid finnas förlorare i de här kompromisserna. Men så är det när man lever med andra människor.

RESPONS: Vad vore en dålig paternalistisk lag?

CONLY: En fråga jag ofta får är om jag stödjer paternalistisk intervention när det gäller äktenskap. Det får mig alltid att skratta, för jag föreställer mig att publiken sitter och tänker: "Snacka om ett dåligt beslut som verkligen pajade mitt liv!" Men mitt svar är nej, delvis eftersom vi ännu inte har tillräckliga psykologiska insikter för att kunna avgöra vilka som passar ihop, men ännu viktigare: Även om folk uppenbarligen fattar dåliga beslut när det gäller giftermål – 50 procent av alla giftermål i USA slutar i skilsmässa – gillar vi verkligen jakten på romans. Så det är ett fall som ansluter till din poäng om att vissa medel är mål i sig själva. Vi gillar att leta efter vårt livs kärlek, trots att vi egentligen inte är så bra på det.

► Fredrik Meiton är doktorand i historia vid New York University.

F.W.J. Schelling
Inledning till filosofin

(*Einleitung in die Philosophie*)

ÖVERS. ERIK CARLQVIST

H:STRÖMS | 203 S. | ISBN 9789173271554

NATURENS BLINDA VILJA MOT FORM

Recensent *Anna-Lena Renqvist*

DEN EPOK som den tyske filosofen Friedrich von Schelling (1775–1854) tillhör har i stort sett varit bortretuscherad under den svenska efterkrigstiden. Ändå är Schelling en av de mest inflytelserika filosoferna i Västerlandets historia. Nu föreligger hans föreläsningar *Introduktion till filosofin* i utmärkt svensk översättning.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Varför slår tidens puls inte längre levande?

DET ÄR 1830, platsen är München och vi lyssnar till den tyske realidealisten F.W.J. Schelling. Frågans udd riktar sig mot ”den onaturliga metafysik som flytt tiden som ett ont samvete”. Måltavlan är den hegelska filosofin som reducerat vetenskapen till ett rationalistiskt projekt och Schelling pekar därutöver. Ska tidens puls återfå sin vitalitet måste vi axla det faktum att kunskapsprocessen – vare sig vi vill eller inte – rym-

mer ett irrationellt moment, att vetenskap beskriver en växelverkande rörelse mellan blind natur och medveten ande.

Tanken utvecklas i en serie föreläsningar under titeln *Inledning till filosofin*, nu tillgänglig i svensk utgåva. Marcel Quarfood ger oss här en övergripande presentation av bokens centrala ämnen i ljuset av dåtidens debatt. Och Erik Carlqvist erbjuder en översättning som antyder en bragd – en större notapparat hade av samma skäl varit önskvärd. För denna utgivning bör firas. Den bidrar till renässansen för en epok som i svensk efterkrigstid varit lika bortretuscherad som någonsin Trotskij i Stalins arkiv, och den lyfter fram en av epokens misskända nyckelfigurer.

Schelling framställs ofta i akademisk historieskrivning som en episod mellan Fichte och Hegel. *Inledning till filosofin* ger skäl att ifrågasätta det. Den introducerar oss till ett filosofisk corpus som sluter den tyska idealismen genom att ta steget utöver den. Med Schelling öppnas filosofin mot så skilda strömbildningar som Kierkegaards existentialism, Marx historiska materialism, Darwins evolutionshistoria, Nietzsches viljefilosofi, Freuds psykoanalytiska teori, Heideggers vändning och Deleuzes variationer. En lång lista kunde göras längre. Ska vi tro den samtida historikern Ken Wilber handlar det om ”den filosof som efter Platon och vid sidan av Plotinus haft det mest avgörande inflytandet på västerländskt tankeliv”.

Schelling hade befunnit sig i de filosofiska händelsernas centrum. I München talade han i periferin, i skuggan av Hegel. Rollerna hade blivit ombytta. På präststiftet i Tübingen hade rumskamraterna Hegel, Schelling och Hölderlin tillsammans författat *Den tyska idealismens äldsta systemprogram* och med Hegels stöd hade Schelling, som den förste att lägga fram den vändning som systemprogrammet omtalade, stigit fram som representanten för en ny generation filosofer. I en strid ström av publikationer utvecklades de teman som skulle bli tidens tecken: frihetens primat och filosofins grundval, vetenskapens historicitet och konstens särställning. I den så kallade *Frihetsskriften* från 1809 lyfter Schelling fram den mänskliga friheten i ljuset av ondskans möjlighet. Den blir inledningen till den senare, positiva filosofin, och den kom också att bli det sista Schelling gav ut under sin livstid. Då hade brytningen med Hegel blivit ett faktum. Den forna dialogen hade avlösts av ett polemiskt fäktande som kastade sin skugga över allt vad de på sina respektive håll sedan författade.

Den positiva filosofi som *Inledning till filosofin* presenterar framträder i relief mot den negativa filosofi som Hegel utarbetat.

Men inte för att ersätta den utan för att komplettera den. Bägge behövs i det frihetens system som det hos Schelling ytterst handlar om. Medan den negativa filosofin kartlägger de begreppsliga samband som utgör vetenskapens stomme, uppmärksammar den positiva filosofin det empiriska moment som ensamt kan ge kunskapen verklig förankring. Om den negativa filosofins sak är att bestämma vad något är, så är den positiva filosofins sak erfarenheten att det gives. Schelling återkopplar resonemanget till den kritik som han i unga år riktat mot Fichte. Filosofin förstådd som vetenskap måste utgå från erfarenheten av en naken existens som inte kan härledas begreppsligt därför att den föregår varje bestämning, men som kan förundra, väcka en fråga och i frihetens tecken provocera en fortsättning. I botten ligger ett credo: vetenskapen avspeglar en bildningshistoria som, i varje steg, ska förstås som en fri skapares frivilliga yttring.

Schelling avlägsnar sig lika mycket från Spinozas determinism som från Hegels logiskt betingade uppenbarelseprocess. En skapande handling kan inte uppstå med mekanisk eller intellektuell nödvändighet. Den kan bara återföras på den levande friheten hos en sammansatt person – Gud som människa – i vart ögonblick fri att uppenbara sig och att inte uppenbara sig, att vara och att icke vara. Variationen på Hamlets dilemma föregriper existentialismens diktum: ”människan är dömd till frihet”. Men den förklarar också Schellings egen upptagenhet med förhållandets förhistoria. Bara ett föregående kan bjuda det motstånd som kan tillåta frihetens seger. Med Schellings parafras på Herakleitos: ”Det måste finnas ett föregående tidigare, och först sedan detta lagt sig kan värld ges.”

DET ÄR VANLIGT att man delar in en tänkares verk i olika epoker. Det kan ge en viss tematisk vägledning, men det kan också skymma det ledmotiv som ofta genomsvyr ett verk, som i fallet med Schelling. Här möter oss en filosofi som obrutet kretsar kring frågan om begynnelsen i ljuset av dess ursprung och fortsättning. Översatt till en kristen språkdräkt av Schellings snitt handlar det om skapelsehistorien som frukten av en evigt återtagen, initial akt. *Inledning till filosofin* är härvidlag en väl vald titel – om än inte en helt igenom väl vald introduktionstext, med tanke på hur okänd Schelling är för en svensk läsekrets. Den utgår från de stora linjerna på en då känd, nu bortglömd karta. Men den ger oss också en tidlös inbjudan till den initiala akt genom vilken tidens puls kunde återfå sin vitalitet, filosofin börja på nytt och vi själva ta ett steg vidare.

Frågan om begynnelsen är filosofins ar-

vedel och Schelling övertog den från Fichte. Då hade Fichte erbjudit övergången från Kants kritiska projekt till idealismen genom en grundsats förmögen att förena filosofins olika delar: i begynnelsen var handling. I en tidig ansats att komplettera Fichtes vetenskapslära lyfter Schelling fram den hedervärda handlingen, men också i kritisk anda dess oklara förutsättningar, dess tvivelaktiga resultat och dess likaså tveksamma aktör: ett jag som genom en tankeakt reflekterar sig självt med anspråket att uttömmande avspegla såväl sitt jag som sitt andra. Schellings kritik begränsar sig inte till Fichtes system utan riktas bakåt och framåt mot "hela den moderna filosofi som, alltsedan sin begynnelse – med Descartes jag tänker, alltså existerar jag – lider av åkomman att sakna en levande grund, därför att den saknar tillgång till naturen". Filosofin är, som Schelling i *Inledning till filosofin* upprepar, ett helt. Idealismen är dess själ men realismen dess kropp.

Schelling återger naturen dess självständiga status, men inte som en från medvetandet artskild verklighet utan som en del av människan som både övergår och föregår henne. I en epokgörande vändning som parerar såväl Descartes barriär mellan kropp och själ som Fichtes reducering av naturen till en projektion av ett tänkande jag, gör oss Schelling uppmärksamma på en natur som är kraften i allt och därför också i oss: en lika irrationell som levande grund med en aktiv roll i det tänkande jagets eget medvetandeblivande. Med Heideggers ekonomiska anmärkning, "i Schellings naturfilosofi framställs naturen som subjekt".

NATUREN ÄR MEDVETANDE *in nuce*. I analogi med tidens vetenskapliga upptäckter pekade Schelling på naturens kraftspel som uttryck för en blind vilja mot form, en omedveten drift mot medvetandeblivande som i sin hejdlösa framfart uppvisar den självorganiserande förmågan att generera möjligheter: obestämd materia, magnetiska fält och organiska bildningar till stoff för framtida dikt och verklighet. Insikten skulle bli bestående och den utvecklas i den positiva filosofin: i ett sandkorn rymms universums hemlighet; i naturen innesluts medvetandets odysseé. Med Darwin blev den upphöjd till vetenskap: naturen skriver evolutionens historia.

När Schelling i *Inledning till filosofin* säger att vi måste gripa djupare in i det faktiska kan vi tänka på fenomenologins devis om att gå tillbaka till sakerna själva. Med reservation för att det här inte handlar om en intentionell akt hos ett medvetet jag, utan om en förnuffets extas, om ett jag som blir ett med sig självt i naturen, och omvänt,

som kan närma sig naturens tillblivelse genom att erfara sin egen. Vi är alla levande väsen i en levande kropp, alla är vi barn av moder natur. Denna iakttagelse har genom fenomenologen Merleau-Pontys sena läsning av Schelling blivit mönsterdill för den samtida debattens uppmärksammande av kroppen som källa till självständig kunskap. De omvälvande konsekvenserna föregrips av Schelling. Den traditionella förstälsten av ett aktivt subjekt och ett passivt objekt måste lämna plats för en kunskapsakt förstörd som ett lika motsäggelsefullt som sammansatt "kommande till sig", som en regelrätt passionerad akt, vilken lika lite kan härledas genom begrepp som den kan begripas, men som kan erfaras. Inför en inre blick, i en "intellektuell åskådning" framträder en identitet i vardande, ett tänkande jag med hela sin otänkta historia som ett levande band mellan frihet och nödvändighet.

OM VAD MAN inte kan tala, därom bör man tala; eller det visar sig. Schelling gör skäl

för sitt namn som romantikens filosof när han i konstverket igenkänner sinnebilderna för kunskapsaktens "kommande-till-sig". Det som för ett självmedvetet jag inte är möjligt, är möjligt genom demoniskt ingripande, eller med Kants omskrivning, genom det gudomliga geni som bär en konstnärssjäl. Genom sin skapande "inbillningskraft" kan konstnären yttra en inre historia, ge sinnlig gestalt åt ett skeende, låta det osägbara åskådas estetiskt. Den intellektuella åskådningens objektivitet är, menar Schelling, konsten själv; den estetiska åskådningen bara den förra förkroppsligad. För konsten – poesin i konsten – är naturens formande element; inte schematiskt och inte allegoriskt, utan symboliskt. Poesin betyder inte vad den visar, den är det. Som objektivt sinnlig framställning av det hela, lika med det heliga, "som övergår och underliggert all skillnad", är poesin inte bara en källa till kunskap bland andra, den är filosofins sanna dokument och mänsklighetens förste och störste lärare.

► 1800-talsgravyr föreställande Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775–1854).

Den intellektuella åskådningen ger oss tankens början; den estetiska åskådningen erbjuder fortsättning. Med konstfilosofin hade Schelling hittat hörnstenen till sitt filosofiska corpus och övergången till den positiva filosofi som börjar där naturfilosofin slutar. Medan den senare ger en retrospektiv redogörelse för det tänkande jagets genealogi, så avser den förra en resa åt andra hållet. Den positiva filosofin kräver en resa i minnet, eller med Schellings hänvisning till Platon: dess väg är återerinerings, dess sak den återerinerade historien om varats, världens och personens obrutna tillblivelse. Den positiva filosofin inbjuder jaget att medvetet färdas den väg tillbaka som det tidigare tillryggalagt omedvetet.

DET EGENTLIGA MÅLET för en positiv filosofi är, som det heter i *Inledning till filosofin*, skapelsebegreppet. Vägen hit för över skapelsehistoriens moment, över epoker givna för erfarenheten i den poetiska framställningen, ytterst förstådd som en mythopoiesis. Tagen i sin helhet är poesin mytologi, urbilder av skapelseprocessens epoker. Skapelsen tillskrivs här varken en enskild konstnär eller ett givet kollektiv, utan det kollektiva i den enskilde, den enskilde som epokens röst, sådan vi kan avlyssna den hos diktare som Homeros, Dante eller den moderne Goethe. Genom att i återerineringsens tecken följa denna gudomliga uppenbarelseprocess kan vi återvinna vårt eget förflutna, genom att återskapa vår bildningsgång kan vi skriva den historia som utmärker den positiva filosofin.

Mythos föregår logos. Poesin föregår filosofin. Mytologin har, som Schelling påpekar, redan installerat oss i det perspektiv utifrån vilket vi nu filosofiskt betraktar mytologin – men bara för att hela tiden föra oss därutöver, mot den för-rationella verklighet som föregår all form och allt tänkande. Som det heter i *Inledning till filosofin*, "konstens magi ligger i att den försätter oss till något annat". Den går över gränsen för vad vi kan veta och vad vi kan säga genom att yttra det främmande och visa det osägbara. Konsten erbjuder ny kunskap, och därför står konsten, om vi ska tro Schelling, inte bara i paritet med filosofins vetenskapliga kunskap – den utgör dess källa. Till den måste filosofin återvända om den ska förbli vid liv och tidens puls åtnjuta ett levande slag.

► Anna-Lena Renqvist disputerade i filosofi på en avhandling om Schelling vid Universitat de Pompeu Fabra, Barcelona. Hon är för närvarande verksam vid FSL, Kungl. Konsthögskolan med ett forskningsprojekt om den moderna Faustmytens koppling till Schellings tidsfilosofi.

Sue Gerhardt

Det själviska samhället

(The Selfish Society)

ÖVERS. ELISABETH HELMS

KARNEVAL | 312 S. | ISBN 9789185703692

KVINNOR FÅR SKULDEN FÖR ETT KYLIGT SAMHÄLLE

Recensent *Inga Sanner*

I VÄST HAR individualismen brett ut sig på bekostnad av empati och ansvar för andra, hävdar den brittiska psykoanalytikern Sue Gerhardt, och en viktig orsak är brister i barnuppfostran. Detta synsätt riskerar att konservera rådande förhållanden.

FILOSOFI & PSYKOLOGI

VILKEN MÅN VAR Hitlers barndom bestämmande för det som hände under andra världskriget? Hade den hårdhänta behandling Hitler sägs ha fått under uppväxten någon betydelse för de grymma händelserna och hade Tyskland gått ett annat öde till mötes om han hade fått en mer human uppfostran?

Denna typ av frågor har lockat många. Mest känd är förmodligen psykoanalytikern Alice Miller som hävdar att de fruktansvärda handlingarna under kriget var

att se som en hämnd mot det förtryck Hitler själv hade lidit som barn. Även andra typer av psykologiska förklaringar till det som hände i Tyskland har framförts. Så söker exempelvis Erich Fromm i *Flykten från friheten* förstå hur det kunde komma sig att så många tyskar fann sig i den auktoritära regimen utan att göra uppror. Fromm var en tid knuten till den så kallade Frankfurt-skolan där frågor om förhållandet mellan psykologi och politik diskuterades livligt redan under mellankrigstiden. Det var vanligt att kombinera psykoanalytiska resonemang med en marxistiskt präglad samhällsanalys genom att gifta samman Freud och Marx.

De stora och svåra frågorna om ett eventuellt samband mellan psykologi och politik behandlas i en ny bok, *Det själviska samhället*, av den brittiska psykoanalytikern Sue Gerhardt. Hon är känd som föreläsare för den så kallade anknytningsteorin, enligt vilken de känslomässiga relationer som människor utvecklar under tidig barndom är av stor betydelse för hur vuxenlivet kommer att gestalta sig. Det gäller inte minst i kärleksrelationer men även på andra sätt. I denna bok går Gerhardt så långt att hon hävdar att fostran av små barn blir avgörande för hur samhällslivet i stort kommer att utformas.

DET ÄR EN dyster bild av samtiden som målas upp. Gerhardt menar att samhället, och här syftar hon på den västerländska kulturen i stort, har blivit alltmer materialistiskt och inriktat på personlig vinning. Individualismen har nått sin höjdpunkt och det har skett på bekostnad av värden som empati och ansvar för andra. Vi har blivit alltmer egennyttiga samtidigt som vi blir alltmer rädda för att bli beroende.

En viktig orsak till den här utvecklingen är alltså, menar hon, brister i barnuppfostran. Vi har enligt Gerhardt mycket dåliga insikter i barns känslomässiga utveckling. För att de små livet ska växa upp till moraliska varelser är det centralt att de redan som spädbarn lär sig att uppmärksamma de egna känslorna och hur de samspekar med omgivningen. Det handlar om att träna sig i att mentalisera, vilket innebär att få en djupare förståelse för hur andra människor tänker och känner. Barn som lär sig det har lättare att förstå att människor är olika och att andra prioriterar annorlunda än vad man själv gör. Den här kompetensen är nödvändig för att senare i livet kunna utveckla en god moral.

Så långt är det lätt att hålla med Gerhardt. Det låter ganska självklart att brister i den känslomässiga uppfostran kan leda till att man blir trasig som vuxen och kanske inte så moraliskt fulländad som man kunde önska. Men Gerhardt stannar

alltså inte vid detta. Hon menar att det faktum att vi inte lär barnen konsten att mentalisera får förödande konsekvenser för samhällslivet i stort. Och det är det samtida politiska klimatet, vilket kännetecknas av brist på empati och ansvars känslor, ett exempel på. En god uppfostran är särskilt viktigt hos politiska ledare. Så menar Gerhardt att de förtryckande sidor hon tycker sig se hos politiker som George W. Bush och Tony Blair kan hänföras till det faktum att de båda fått en hårdhänt och sträng uppfostran. Detta kontrasterar hon mot Barack Obama som med sin emotionella intelligens visar exempel på en som fått det Gerhardt kallar för en vårdande fostran och som gjort honom väl rustad för att förstå hur andra människor känner och tänker.

Obama undantagen är det, menar Gerhardt, vanligt att politiken drar till sig människor som har fått en sträng uppfostran och som därmed har olika slags personlighetsproblem. Det har att göra med att politisk makt kan vara ett sätt att kompensera för brist på känslomässig näring under barndomen. Sådan kompensation kan enligt Gerhardt ske även på andra sätt, exempelvis genom överdriven konsumtion av materiella ting.

GERHARDT ÄR TYDLIG när det gäller att peka ut orsaken till att det har blivit som det har blivit. Det beror på kvinnornas inträde i arbetslivet som lett till att de små barnen inte fått möjlighet att utveckla de känslomässiga sidorna av sin personlighet. Det är alltså enligt Gerhardt det mycket höga pris man har fått betala för ökad jämställdhet. I ett samhälle som blir alltmer individualistiskt vill även kvinnorna vara med på tåget och de har strävat efter en plats i arbetslivet på människens villkor i stället för att utmana de manliga normerna. Barnen har övergivits och lämnats till of-

fentliga inrättningar där de tas om hand av personer som i allmänhet saknar utbildning och kompetens. Gerhardt utgår från engelska och amerikanska förhållanden där barnledigheten är synnerligen knappt tilltagen och framhåller de skandinaviska länderna som förebilder i det att man här ges möjligheter att vara hemma längre med barnen. Idealet är dock att barnen får vara hemma fram till två eller tre års ålder. Det är genom sådana reformer som hon menar att räddningen för den samhälleliga krisen ligger. Förutom möjligheten att vara hemma längre tid är det också viktigt med psykologiskt stöd som kan ge vägledning i hur man lär barn att knyta an till andra människor på ett bra sätt.

Med rätt fostran av barnen kan man enligt Gerhardt åstadkomma underverk och hon vågar tro på en helt annan och mer relationsinriktad politik i framtiden. Det handlar om inget mindre än att göra hela samhället till en väl fungerande familj, där alla familjemedlemmar är empatiska och förmår att ta hand om varandra på ett ansvarsfullt sätt.

GERHARDTS UTOPI MÅ vara sympatisk men känns synnerligen bräckligt underbyggd. Det samband hon tycker sig se mellan bristfällig uppfostran och ett hårdhänt politiskt och ekonomiskt klimat är rimligen betydligt mer komplicerat än hon tror. Visst kan det vara så att en del politiker lider brist på känslomässig mognad och säkert är det så att en del storkonsumenter använder shoppandet för att fylla känslomässiga hål. Men att på ett mer generellt plan hävda att just människor med pengar och politisk makt skulle vara mer psykologiskt tillknycklade än andra känns inte helt övertygande.

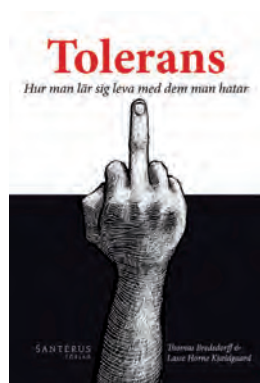
En minst sagt tvivelaktig punkt rör Gerhardts syn på förhållandet mellan könen. Det är svårt att förstå varför den goda

uppfostran inte skulle vara männens ansvar lika väl som kvinnornas. Gerhardt ansluter sig till en hel tradition av tänkare som ger kvinnor skulden för allehanda samhälleliga brister genom att mena att de inte tar hand om barnen på rätt sätt. Mot hennes resonemang kan man hävda att det är genom människans delaktighet i barnens uppfostran som en förändring av samhällsklimatet kan inledas. Gerhardts synsätt löper stor risk att konservera rådande förhållanden. Det går också att hitta många historiska exempel på att ett moraliskt familjeliv med kvinnan i centrum kan fungera sida vid sida med ett hårdhänt samhällsliv dominerat av män. Under 1800-talet förutsattes exempelvis att en ansvarsställande familjefar hade hårda nypor i affärslivet medan kvinnan blev den som i familjen kompenserade för det tuffa samhällsklimatet.

Gerhardt påpekar visserligen att det inte räcker med enbart en ny syn på uppfostran utan att detta också måste få stöd av de mer övergripande värderingar som råder i ett samhälle. Icke desto mindre underskattar hon grovt betydelsen av de ekonomiska och politiska strukturer som i så hög grad formar vårt beteende utanför familjen. Hon lyckas inte heller övertyga om hur man överför det ena till det andra, hur god psykologi ska bli god politik. En orsak till det är att den samhälleliga analysen helt enkelt fattas. Den kombination av psykologi och politik som exempelvis upp tog Frankfurtfilosoferna under 1900-talet har hos Gerhardt reducerats till ett resonemang som haltar, eftersom det bara står på ett ben, det psykologiska.

► Inga Sanner är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

— Annons —

TOLERANS
— HUR MAN LÄR SIG LEVA MED
DEM MAN HATAR
Thomas Bredsdorff & Lasse Horne Kjeldgaard

Ska man behöva tolerera allt? Nej, säger författarna, men vart går gränsen? Det är när den ska dras som vi blir oeniga. Idag ökar intoleransen, så det är viktigt att reda ut begreppen. I denna bok görs det med många intressanta exempel.

291 s inb
Översättning av Thomas Andersson

www.santerus.se

KUNSKAPENS MÄNNISKA
— OM KROPPEN, KOLLEKTIVET
OCH KUNSKAPSPOLITIKEN
Stefan Svallfors

En kritisk vidräkning med forskningspolitiken i Sverige och ett personligt hållet försök att beskriva den mänskliga bas som kreativitet och kunskap vilar på.

146 s inb

Astronomi är en mycket gammal vetenskap som utöver ämnen som fysik, matematik, kemi, geologi och biologi även är sammanlänkad med ämnen utanför naturvetenskapen såsom historia, filosofi, etnologi, konst, navigation, musik, politik och psykologi. Första tanken är kanske att detta framför allt gällde förr i tiden, då det krävdes astronomisk kunskap för att kunna navigera, myter illustrerades på stjärnhimlen eller en praktfull kommet inte kunde fotograferas utan målades av. Men även i dag finns det starka kopplingar mellan den världsbild som växer fram inom astrofysiken och humaniora och samhällsvetenskap.

Lawrence M. Krauss bok *Ett universum ur ingenting* med undertiteln *Varför det finns någonting snarare än ingenting* är ett starkt försök att sprida naturvetenskaplig bildning om dagens syn på universum till allmänheten.

Om man skall beskriva universums historia är det vanligast att börja med Big Bang och sedan gå igenom universums utveckling fram till i dag och vidare in i framtiden. Ett alternativ är att börja med att beskriva dagens universum och gå bakåt i tiden mot Big Bang. Största delen av Krauss bok handlar om universums historia, men han beskriver den genom att berätta om de upptäckter som ledde fram till dagens världsbild. Detta upplägg fungerar bra och läsaren leds, via de frågor som forskare har ställts inför och de observationer som har gjorts, vidare till de svar som följer och svarens implikationer för universums byggnad och utveckling. I många fall leder svaren vidare till nya frågor.

För knappt 100 år sedan var modellen för universum statisk och man debatterade om vår galax Vintergatan var hela universum eller inte. Eftersom gravitationen i ett sådant universum borde få det att falla ihop införde Einstein en så kallad kosmologisk konstant som skulle motverka gravitationen. Snabbt följde nya observationer som visade att det fanns andra galaxer än Vintergatan och att många av dem dessutom rörde sig bort från oss.

Universum var alltså inte statiskt. Genom denna upptäckt behövdes inte den kosmologiska konstanten, men intressant nog har den dykt upp igen i diskussionen.

Från upptäckten av att de flesta galaxerna rörde sig bort från oss, och dessutom med högre hastighet ju längre bort de fanns, drogs slutsatsen att universum håller på att expandera. Om universum ex-

tydde dock länge på att den samlade massan av stjärnor och gas var alldeles för liten för att stoppa universums expansion. Men mätningar av rörelsemönster i galaxer visade att det fanns mer massa än den synliga. Andelen så kallad mörk materia verkade vara betydligt större än den ljusa.

Att förstå sig på universums beståndsdelar kräver mer än observationer av universum. För att studera materiens natur krävs samarbete med kvantfysik, partikelfysik och modellbygge inom teoretisk fysik. Krauss skildrar hur sökandet efter materiens uppbyggnad ledde till upptäckten av nya partiklar och insikten om att det kan uppstå extremt kortlivade partiklar och finnas energi i det vi kallar tomrum.

Vi har försökt spåra universums struktur långt tillbaka i tiden och hur denna struktur har utvecklats. Ett av de senaste årens Nobelpris gick till upptäckten av att universums expansion mot alla förväntningar verkade öka i stället för att minska. På sätt och vis kan man säga att Einsteins kosmologiska konstant, den som fungerar som omvänd gravitation, kanske trots allt finns.

Om de saker som våra observationer och teorier pekar mot just nu stämmer, kan man också beräkna vad som kommer att hända universum i framtiden. Krauss skildrar ett universum där galaxerna har drivit så långt isär att framtidens kosmologer skulle studera ett universum som påminner om våra tidigare föreställningar. Universum kommer att vara så glest att spåren av Big Bang och alla de miljarder galaxer som är synliga just nu är borta. Krauss menar att vi lever i en speciell tid just nu, då vårt universum fortfarande är relativt ungt, och då vi har en möjlighet att säga något om dess tillblivelse.

BOKENS TITEL OCH underrubrik lyfter fram begreppet ingenting. Krauss redgör för hur ingenting kan betraktas och att det finns forskning som indikerar att ingenting skulle vara instabilt. Därmed skulle det alltså vara oundvikligt att någonting finns.

NATURVETENSKAP

Lawrence M. Krauss

Ett universum ur ingenting

– Varför det finns någonting snarare än ingenting

(*A Universe from Nothing – Why There Is Something Rather than Nothing*)

ÖVERS. ELIN ISBERG

FRI TANKE | 214 S. | ISBN 9789186061548

ETT INGENTING SOM GÖR MYCKET VÄSEN AV SIG

Recensent *Maria Sundin*

MED DENNA BOK vill Lawrence M. Krauss sprida kunskap om hur naturvetenskapen i dag ser på universums uppkomst. Han är skicklig på att föra ut fysikens resultat till en större publik. En del saker kan låta egendomliga men han bygger sina resonemang på vetenskaplig grund.

Men han vill också visa vilka konsekvenser vetenskapens rön får för religion och filosofi och det raljerande tonfall han då anlägger lär nog avskräcka en del läsare.

panderar inser man att det en gång i tiden måste ha varit mindre, kompaktare och att det fanns en början.

Nästa steg var att fundera över på vilket sätt universum expanderar. Krauss skildrar hur man försöker lära sig mer om expansionen genom att uppskatta massan i universum. En stor massa borde leda till att universums expansion avtar, rentav kollapsar. Alla uppskattningar av massan

Detta kan låta underligt, men många saker inom både relativitetsteori och kvantmekanik går emot det vi upplever i vardagen.

Krauss har uppenbarligen stor vana av att försöka föra ut fysiken och jag tycker att han lyckas mycket väl i den här boken. Han anstränger sig verkligen för att inte vara obegriplig. Trots det är det ingen lätt bok att läsa eftersom den för de flesta läsare antagligen är full av okända termer och resonemang. Om valet av språk är det första problemet med popularisering är omfånget nästa. Hur skall man göra för att inte berätta så mycket att det blir avskräckande, men inte för litet så att det blir intetsägande? För att fullständigt förstå varför vissa saker följer av varandra skulle boken egentligen behöva vara längre. Som helhet är den dock en ypperlig sammanställning och introduktion för den som vill orientera sig om den senaste tidens rön om universums uppkomst och utveckling. Men den kräver en koncentrerad läsare. I bästa fall fungerar den på det sätt som populärvetenskap bör göra – väcka mer intresse och sporra till vidare läsning.

DEN STÖRSTA DELEN av boken handlar som sagt var om hur forskningen har lett oss fram till den världsbild vi har i dag. Inramningen till denna del utgörs av en diskussion om resultatens implikationer för religion, myter och termer som skapelse, någonting och ingenting. Det här är en debatt som många är intresserade av och som kan skapa mycket starka känslor.

Liksom Krauss tycker jag att det av många olika anledningar är viktigt att alla får ta del av vad vi vet om vårt universum. Mig veterligen har mänskligheten i alla tider och kulturer ställt sig frågor om världens ursprung och genom naturvetenskapen har vi lärt oss väldigt mycket. Ett exempel från just i dagarna (mars 2013) är att det kom ny information om att universums ålder antagligen är

runt 13.8 miljarder år och inte 13.7 miljarder år. Att vi över huvud taget kan skaffa oss en uppfattning om detta och att noggrannheten ligger på den nivån tycker jag är en fantastisk bedrift av oss människor med vår kosmiskt sett korta kultur. Det finns många saker som vi inte känner till än och som vi kanske aldrig kan ta reda på, men det är värt att sprida det vi faktiskt känner till om vårt universum. Jag vänder mig dock något mot att Krauss emellanåt har ett tonfall som jag tror kan uppfattas som raljerande mot dem som har svårt att acceptera de nya rönen eller som uppfat-

tar rönen som ett hot mot en religiös övertygelse. Jag kan förstå hans frustration, men enligt min erfarenhet är det ytterligt svårt att vinna förtroende och intresse för det man vill säga om man inte behandlar folk respektfullt. Tyvärr tror jag att det kan avskräcka en del läsare, bland dem kanske många som skulle kunna finna innehållet

både betydelsefullt, viktigt och tankeomvälvande.

FÖR ATT EXEMPLIFIERA från boken visar Krauss på konkreta frågeställningar som naturvetenskapen har ställt under historien och där vår kunskap bevisligen har ökat. Mot detta kontrasterar han till exempel att teologin inte har bidragit med någon ny kunskap under de 500 år som har gått sedan vetenskapens födelse. Han understryker också att ingen Gud är nödvändig för att förklara det vi ser av universums historia. Ytterligare ett resonemang hos honom handlar om nödvändigheten av att göra observationer, eftersom inget filosofiskt tänkande någonsin skulle kunna ha lett till den kunskap vi har om universum nu. Detta är några exempel på saker som har gjort boken omdebatterad och som kan tolkas som ett angrepp på teologi och filosofi. När mirakel inte längre är nödvändiga som förklaringar blir den religiösa tron mindre nödvändig, hävdar Krauss. Debatten har i bästa fall lett till att boken har blivit läst av en större publik. I värsta fall stöter dessa diskussioner bort läsare. Den rent naturvetenskapliga redogörelsen för vad vi vet om universum i dag hade i mitt tycke räckt för en riktigt bra bok. Om resultaten har implikationer för religion är det naturligtvis upp till dem som önskar att debattera det, men det ligger inte inom naturvetenskapen som sådan.

Sammanfattningsvis vill jag ändå säga att Krauss bok har ett viktigt och oerhört intressant innehåll. Att läsa den bör vara en utmärkt start för den som önskar öka sin kunskap och jag hoppas att den stimulerar till fortsatt bildning.

► Maria Sundin är docent i teoretisk fysik och astrofysiker vid Institutionen för fysik vid Göteborgs universitet.

”På så sätt argumenterar Krauss för att vi lever i en speciell tid just nu, då vårt universum fortfarande är relativt ungt, och då vi har en möjlighet att säga något om dess tillblivelse.”

Kort.

BLANDADE KORTRECENSIONER

HISTORIA

Per-Gunnar Ottosson & Helmut Backhaus (red)

Brev från Johan Adler Salvius

(*Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Avd. 2, Bd 14*)

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS
AKADEMIEN I SAMARBETE MED RIKSARKIVET
508 S. | ISBN 9789174024111

Stormaktstidens politiska kultur

Johan Adler Salvius (1590–1652) är en av 1600-talets mest uppmärksammade uppkomlingar. Han föddes 1590 som son till stadsskrivaren Peder Hansson i Strängnäs. Hans uppgång började med ingående studier på Strängnäs skola och Uppsala universitet. Efter många års utlandsstudier och studieresor till flera europeiska länder fick han sina första diplomatiska uppdrag och snart en framstående position i kansliet. År 1620 gifte hans sig med en rik guldsmedsänka, Margaretha Pedersdotter Skuthe och 1629 följde nobiliteringen. Ett år senare utsågs han till resident i Neder-saxiska kretsen.

Efter ett år i Lübeck flyttade Adler Salvius till Hamburg, där han med vissa avbrott företrädde de svenska intressena under nästan 20 års tid. Hamburg var den stad där Adler Salvius utvecklade sin fulla potential som diplomat, som företrädare för kronans kredit i krigstid och som nyhetsförmedlare. Dessa uppgifter var dåligt avlönade och därför var Adler Salvius beroende av hustruns ekonomiska resurser. Till det kom en medveten giftermålspolitik som skapade ett nätverk av släktförbindelser till hamburgska köpmannafamiljer och lågadliga kungliga sekreterare inom Sveriges tyska provinser. Denna blandning av hög utbildning, ekonomisk kredit och goda personliga kontakter i Hamburg förvandlade Adler Salvius till en av sin tids viktigaste politiker. År 1648 blev han slutligen riksråd och 1651 friherre.

Detta rika liv har upprepade gånger undersökts. En av de mest centrala aspekterna är Adler Salvius relation till rikskanslern Axel Oxenstierna (1583–1654). Oxenstierna var Sveriges mäktigaste politiker och under alla år Adler Salvius huvudman. Korrespondensen dem emel-

lan berättar därför om in- och utrikespolitiska frågor samt krigsfinansieringen och mycket mer. Adler Salvius var inte bara sin tids viktigaste diplomat. Residenturen i Hamburg låg också i centrum för hela nyhetsförmedlingen mellan Sverige och kontinenten. Även här fanns det ett nära samarbete, där Oxenstierna så småningom skapade ett svenskt post- och tidningsväsende, medan Adler Salvius förmedlade stora mängder nyhetskorrespondens och många korrespondenter till Sverige. Under första hälften av 1600-talet knöts Sverige alltmer till kontinenten.

DET FINNS 234 bevarade brev från Adler Salvius till Oxenstierna mellan 1613 och 1646. Oxenstiernas cirka 100 brev till Adler Salvius är utgivna i första avdelningen av ovan nämnda edition (AOSB) fram till år 1636 och i den på internet tillgängliga fortsättningen av Oxenstiernaprojektet (www.riksarkivet.se). Själva utgivningen genomfördes till stora delar av Helmut Ottosson. Efter dennes död slutfördes den av Helmut Backhaus som sedan många år tillbaka bär huvudansvaret för den fortsatta utgivningen av Axel Oxenstiernas rikliga korrespondens. Vid sidan av denna volym finns den ovan nämnda databasen och flera editioner med diplomaternas korrespondens i bokform.

146 av Adler Salvius 234 brev, nästan två tredjedelar, återges i boken *Brev från Johan Adler Salvius* i fulltext, de andra i korta sammanfattningar. Editionen fokuserar i synnerhet på Adler Salvius arbete i det kungliga fältkansliet åren 1627–1628, hans första år i Hamburg efter 1631, hans centrala roll i förvaltningen av de franska krigssubsidierna (utan vilka Sverige inte hade kunnat föra krig på kontinenten) och hans arbete i Münster och Osnabrück. Läsaren får på så sätt en omfattande inblick i hans många olika gärningar.

Men det finns mer. Oxenstierna var inte bara Adler Salvius huvudman och som sådan självklar mottagare av hans brev. Han var också Adler Salvius patron. Båda hade under mer än 30 år en ömsesidig, personlig, men ojämlig vänskapsrelation (patronage), där Oxenstierna tillgodosåg Adler Salvius intressen som i sin tur utförde gentjänster (förtrogen korrespondens, presenter, uppvaktning, stöd i politiska frågor) som Oxenstiernas trogna klient. Dyliga patriarkala relationer genomsyrade inte bara Sverige, utan också alla herravälden under tidig modern tid. De skapade förtroende och en hierarkisk ordning inom stormakttidens elit. Hela Adler Salvius karriär fram till 1646 var på så sätt beroende av Oxenstiernas välvilja, hjälp och direkta stöd. Det var Oxenstierna som förmedlade kronans stipendier för den kostsamma ut-

bildningen. Han såg till att Adler Salvius utnämndes till olika befattningar och adlades. Han förmedlade antagligen även giftermålet som säkrade Adler Salvius en förmögenhet som senare kom till nytta i Hamburg.

Både klient och patron förhandlade kronans och privata intressen samtidigt. Och Adler Salvius var inte sen att påminna Oxenstierna om att kronans kredit i Hamburg – och därmed på slagfälten i Europa – var beroende av Adler Salvius privata kredit som Oxenstierna i sin tur var med om att bygga upp.

Både Adler Salvius och Oxenstierna blev rika under dessa år. Kriget gynnade dem ekonomiskt och socialt. Samtidigt var denna kultur av ömsesidiga personliga relationer inte alls oproblematisk och diskuterades av samtiden i termer av korruption och vänskapens otillförlitlighet. Relationen mellan Adler Salvius och Oxenstierna hamnade i slutänden i olika kriser som år 1646 avslutade deras korrespondens. Adler Salvius följde inte längre Oxenstiernas politik. Han valde att förlita sig på andra patroner och inte minst drottning Kristina. Och det med stor framgång.

UR DAGENS PERSPEKTIV är det intressant att se hur Sveriges, kronans och allmänhetens intressen förhandlades och verkställdes inom personliga relationer som i sin tur var inbäddade i eller snarare utgjorde grunden till politiska institutioner. Det fungerade överlag bra, men skapade osäkerheter för alla inblandade. När Adler Salvius år 1636 för första gången hamnade i en politisk konflikt med rikskanslern sökte han öppet dennes förnyade stöd och skydd.

Oxenstierna lyckades under sina mer än 40 år som rikskansler att lägga grunden till dagens svenska byråkrati. Samtidigt var han sin tids största patron med hundratals krontjänare personligen knutna till sig som klienter. De utförde Oxenstiernas politik i kronans och sina egna intressen. Deras korrespondens med Oxenstierna innehåller en dynamisk blandning av storpolitik och privata bekymmer. Denna blandning är främmande för oss – men kanske bara vid första ögonkastet – parallellerna till nutiden lösgör sig efter noggrann läsning. Adler Salvius brev till Oxenstierna ger en utmärkt introduktion till stormaktstidens uppbyggnad och politiska kultur.

► Heiko Droste är professor i historia vid Södertörns högskola.

KONSTARTERNA & MEDIER

Tomas Lidman

Dagboken som konst – Svenska konstnärsgästböcker under hundra år

ATLANTIS | 127 S. | ISBN 9789173536110

Dagboken som livstil

Tomas Lidmans *Dagboken som konst* handlar om konstnärer som fört dagböcker. Lidman kallar det visuella dagböcker – text och bild blandas. En del av dessa kan närmast betecknas som skissböcker med textkommentarer, medan andra framstår som konstverk i sig. Det gäller kanske främst den kände skärgårdsmålaren och författaren Roland Svenssons dagböcker, som enligt Lidman omfattar inte mindre än 23 000 sidor!

Här kan man faktiskt tala om dagboks-skrivandet som en livsstil, som en fort-löpande dialog med det egna jaget, men också som en form av självstilisering, som blivit tvång. En av de konstnärer som Lidman intervjuat, Staffan Nihlén, uttrycker detta mycket klart. Han känner sig naken utan dagboken: "Den berikar tillvaron, öppnar dörrar som annars kan upplevas som slutna, slipar observationsförmågan och är ett förträffligt sätt att lära känna sig själv." Dagboken är i detta fall en integrerad del i den kreativa processen och ställer frågan hur en konstnärers verbalisering av ett motiv kan bidra till konstverkets utformning.

► Ur Gösta Gierows dagbok.

LIDMAN BEHANDLAR SAMMANLAGT tio konstnärers dagboksskrivande, nio män och en kvinna (Madeleine Pyk). Avsnittet om Anders Zorn faller något utanför ramen eftersom Zorn aldrig förde någon

dagbok; däremot gjorde han memoarutkast. En dagbok som fångar fantasin är Göteborgskoloristen Ragnar Sandbergs systematiskt förda dagböcker, som han påbörjade vid 42 års ålder och sedan förde fram till sin död. De återger inte bara dagarnas händelser utan innehåller även utförliga konstfilosofiska reflexioner som uppenbarligen står i samband med hans verksamhet som professor vid Konsthögskolan i Stockholm på fyrtio- och femtio-talet. De utgör självklart ett centralt dokument för den som vill följa Sandbergs utveckling som konstnär.

De flesta dagböcker har ursprungligen privat karaktär, men blir förr eller senare om de bevaras offentliga. Genom de så kallade sociala medierna har gränsen mellan privat och offentligt upplöst. Bloggvärlden öppnar för en hämningslös självexponering där huvudsyftet tycks vara att markera den egna existensen. Den yngste konstnären, som Lidman tar upp, är serie-tecknaren Simon Gärdenfors (född 1978). Här har dagboken blivit konstverket, vars föremål är det egna livet. I Gärdenfors uttalanden om sin tecknarverksamhet förnimmer man starkt tidens längtan efter det autentiska – upphävandet av spänningen mellan inre och yttre värld, att inte behöva dölja något. "Jag vill att mina anteckningar och bilder skall vara så sanna som möjligt", säger Gärdenfors. Genom att exponera sig själv, *warts and all*, blir dagboken en form av självterapi. Vill man uttrycka det dramatiskt kan man säga att i en värld där den gudomliga nåden har försvunnit, blir dagboken en form av bikt som genom sin ärlighet förväntas få offentlig absolution och på så sätt skapa självacceptans.

EN DAGBOK KAN fylla flera funktioner. "Vises i min nästa roman", hotade Strindberg sina vedersakare. En del har på ett liknande sätt använt dagboken som ett maktinstrument. Den framstående landskapsmålaren Karl Nordström lät det göra bekant att han förde dagbok och det gjorde honom fruktad. Nordströms fall belyser också det faktum att krig och oordning tenderar att öka viljan att föra dagbok. Det var först 1914 vid 59 års ålder som Nordström började att systematiskt föra dagbok.

Lidmans bok är något av ett pionjärbete som ger intressanta inblickar i en typ av källor som inte tidigare varit föremål för närmare utforskning. Däremot visar det sig svårt att dra några entydiga generaliserande slutsatser om den visuella dagboken som konstgenre. Varje dagbok har sin egenart.

► Alf W. Johansson är professor emeritus i historia vid Södertörns högskola och senior editor på *Respons*.

HISTORIA

Jenny Jansson

*Manufacturing Consensus
The Making of the Swedish Reformist
Working Class*ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
296 S. | ISBN 9789155484538

Många medlemmar gav reformism

Under 1920-talet var öppna arbetskonflikter vanligare i Sverige än i kanske något annat land. Klasskampen hade fysisk realitet. Varför blev svensk fackföreningsrörelse ändå så markant reformistisk? I en doktorsavhandling i statsvetenskap i Uppsala, *Manufacturing Consensus – The Making of the Swedish Reformist Working Class*, undersöker Jenny Jansson en förbisedd möjlig förklaring.

Från 1917 var LO internt splittrad mellan socialdemokrater och vänstersocialister (senare kommunister). Syndikalisterna var en konkurrerande fackföreningsrörelse. Vänstergrupperna erkände inga spelregler i den fackliga kampen och drev arbetsmarknaden i riktning mot anarki, på samma sätt som i andra länder. I början av 1920-talet lade LO-ledningen upp en strategi för att skola in medlemmarna i en kollektiv, reformistisk identitet, främst genom information, studiecirkel och kurser i samarbete med ABF. Författaren anser att "the missing link for understanding the cohesive and reformist union movement in Sweden is the formation of a coherent self-image". Hon hävdar att identitet i en klassorganisation inte är en produkt av sociala strukturer utan något som skapats av medvetna aktörer, i detta fall LO:s landssekreterariat (styrelsen).

DET CENTRALA I boken är en välgjord undersökning av hur LO-ledningen förverkligade sin avsikt genom upplysning och facklig skolning. Ett av de första besluten var att starta tidningen *Fackföreningsrörelsen* hösten 1920 med Sigfrid Hansson (bror till Per Albin) som redaktör. Han personifierade den reformistiska linjen inom LO. Jenny Janssons litteraturförteckning upptar mer än femtio titlar av honom. Han var en ledande LO-strateg bakom Saltsjöbadsavtalet 1938.

Författaren har haft ett bra källmaterial om själva strategin och om påverkande budskap och spridningskanaler, men hon är inte lika lyckosam när det gäller att påvisa effekter i form av antal studiecirkel och annan aktivitet bland medlemmarna. Statistiken är inte tillräckligt differentierad, och man vet inte hur många cirkeldeltagare som också var fackligt aktiva. En

undersökning av facket i Skutskär visade tre gånger fler deltagare i esperanto-cirklar än i cirklar med fackligt innehåll. Upplagesiffror för *Fackföreningsrörelsen* saknas.

Författarens slutsats är emellertid entydig: "I claim that the construction of a cohesive collective identity was the result of strategic action." Hon hävdar inte att LO-ledningens målmedvetna insats var den enda orsaken till att reformismen segrade, men boken ger intrycket att den var en nödvändig förutsättning.

JAG TROR ATT Jenny Jansson har missat två viktiga faktorer. Den ena är den exceptionellt stora medlemstillväxten under 1920-talet. När åtta industriarbetare av tio tillhörde facket blev det svårt för militanta aktivister att gripa makten på arbetsplatserna. När medlemmarna är en minoritet är de mest klassmedvetna och oppositionella överrepresenterade.

De talrika arbetskonflikterna skapade motiv för både arbetare och företag att söka skydd och ekonomiskt understöd hos sina organisationer. Företagen svarade på lokala strejker genom att gå med i Saf och bands då av branschens kollektivavtal. Enligt en kompromiss mellan Saf och LO 1906 var kollektivavtal alltid en garanti för arbetarnas föreningsrätt, vilket gjorde det lättare för facket att organisera de anställda. Sådan avtalad föreningsrätt fanns knappast utanför Skandinaviern. Till skillnad från Jenny Jansson tror jag att en speciell struktur – den höga organisationsgraden – väsentligt stärkte reformismen.

Den andra faktorn var politisk. Arbetarrörelsen var reformistisk nästan från begynnelsen och lierad med liberalerna. Det innebar ett skydd mot antifacklig lagstiftning (från 1905) och samtidigt ett tvång för parterna på arbetsmarknaden att reglera den inbördes intressekampen genom frivilliga överenskommelser. Just detta var kärnan i den fackliga reformismen bakom Saltsjöbadsavtalet.

De anarkistiska inslagen på 1920-talets arbetsmarknad var ett problem för Socialdemokraterna. Stripakonflikten 1926, som leddes av syndikalister, tvingade bort partiet från regeringsmakten. Valnederlaget 1928 hade sin bakgrund inte minst i arbetskonflikterna. Bengt Schüllerqvist har i *Från kosackval till kohandel* (1992) visat hur Per Albin Hansson och Gustav Möller övertalade LO-ledningen att gå i närmkamp med kommunisterna. LO-kansliet förstärktes med fyra ombudsmän (bland dem Ragnar Casparsson och Valter Åman) med huvudsakligen politiska uppgifter. Per Albin Hansson gav kommunisterna störst skuld för tragedin i Ådalen 1931. I en talarhandbok skrev partiet: "Socialdemokraterna måste skoningslöst göra upp räkningen

med de bolsjevikiska marodörerna." Reformismen var i grunden politisk och gemensam för rörelsens två grenar.

DEN SVENSKA FACKFÖRENINGSRÖRELSEN brukar skildras som om den hade format sig själv. Men det särpräglade i Sverige var samspelet med arbetsgivarna och med den politiska miljön där parterna hade att verka. Jenny Janssons avhandling är i den delen traditionell.

► Svante Nycander är författare.

KONSTARTERNA & MEDIER

Tobias Bromander

Politiska skandaler! Behandlas kvinnor och män olika i massmedia?

LINNAEUS UNIVERSITY PRESS

297 S. | ISBN 9789186983932

Kvinnor döms hårdare i medierna

En skandal är en normöverträdelse som blir känd och väcker allmän kritik. Skandalerna ger uttryck för ett samhälles värdegrund, ofta i form av förutfattade meningar och hyckleri men också som mer genomtänkta hänvisningar till en värdegemenskap. De är därtill den effektivaste formen för att lyfta fram obekväma sanningar om maktthavare, således ett viktigt instrument i utövandet av den granskningssmakt som pressfriheten ger.

I sin avhandling *Politiska skandaler! Behandlas kvinnor och män olika i massmedia?* har Tobias Bromander undersökt hur 92 politiska skandaler mellan åren 1997 och 2010 behandlats i *Aftonbladet*, *Expressen*, *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Till 4345 artiklar har ställts 55 frågor, med åtskilliga undermoment, för att belysa den forskningsfråga som anges i underrubriken: Skiljer sig tidningarnas behandling av kvinnor och män, och, om så är fallet, vilka kan orsakerna vara?

Svaret på avhandlingens fråga är ja, det är skillnad på hur män och kvinnor behandlas i politiska skandaler – men det finns också stora likheter. Den mest framträdande skillnaden är att kvinnornas skandaler ges större nyhetsvärde än männens. Det skrivs mer om dem (i genomsnitt 65 artiklar per skandal mot männens 35), de väcker mer upprörda känslor, hållningen hos medierna är mer kritisk och dömande. De kvinnliga huvudpersonernas överträdelser sker i större utsträckning i den privata rollen än i den yrkesmässiga. Rapporteringen gäller oftare juridiska frågor, medan männens skandaler mer faller inom en moralisk sfär. Politiskt ansvar i form av avgång utkrävs i större utsträck-

ning av kvinnorna än av männen, starkare fokus riktas mot huvudpersonen än i männens skandaler, där det skrivs mer om vad skandalen handlar om än vem den gäller.

Författaren utvecklar en teori om mediernas makt över dagordningen: vilka politiska skandaler som ska anses viktiga att skildra, hur mycket utrymme de ska få och hur länge rapporteringen skall pågå. Makt verkar dock ofta vara ett för starkt ord för mediernas insats. I en av de större skandalerna, utrikesminister Leila Freivalds agerande för att stänga ned Sverigedemokraternas nätplats, spelade mediernas inflytande över dagordningen en begränsad roll. Politiska instanser, som konstitutionsutskottet och Freivalds själv, satte i huvudsak agendan, det vill säga såg till att det fanns dramatiskt stoff att rapportera.

Även när det gäller mediernas "gestaltningssmakt" tycks Bromander laborera med ett väl entydigt perspektiv. Medierna har "makt" att ange "vad som är problemet", hävdar han, att fastställa "varför huvudpersonen har begått den aktuella överträdelserna", om agerandet är moraliskt eller juridiskt rättfärdigt och vilka konsekvenser det får. Naturligtvis försöker medierna skildra och förstå dessa omständigheter och får därmed ett inflytande över hur de ter sig. Men de är beroende av källor och av att behandla källorna enligt tämligen strikta kutymmer. Makten framstår som rätt kringskuren.

BROMANDER FÖRESLÅR EN rad förklaringar till de framkomna skillnaderna. Huvudtanken är att stereotypa bilder av mäns och kvinnors uppträdande i hög grad existerar omedvetet och inte bara hos de skrivande journalisterna. En relevant genusteoretisk förklaring till avhandlingens resultat är att kvinnors privata sfär oftare hamnar i offentligheten därför att de i högre grad än män tvingas hantera tillvarons två arenor. Män tillåts hålla sig till yrkeslivet och resolut avvisa frågor om det privata. Den stereotypa bilden av kvinnor är också att de har högre moral och är mer empatiska än män. Bryter de mot förväntan blir fördömandet hårt.

Kanske förklaras skillnaderna av att kvinnor och män faktiskt beter sig olika? Forskning har visat att kvinnor mer än män ber om ursäkt, att de har lättare att erkänna fel och brister, är artigare och har ett mindre säkert språkbruk än män. Det är lättare att tvivla på den som uttrycker sig trevande än på den myndigt bestämde. "Resultatet kan bli", säger Bromander, "att kvinnor tvingas balansera mellan stereotypa kvinnliga respektive manliga sätt att uttrycka sig på och hur de än gör kan de komma att kritiseras för sitt sätt att tala politik."

VILKET INFLYTANDE HAR då medierna genom skandalrapporteringen över det politiska beslutsfattandet? De har i praktiken fått en alltför stor "avskedandemakt", hävdar Bromander. Visserligen är det regering och riksdag som formellt skiljer politiska befattningshavare från deras ämbeten, men medierna kan genom sin intensiva bevakning periodvis göra normal politisk verksamhet svår att vidmakthålla. Pressen på de inblandade att träda åt sidan blir stark. Det visar sig att kvinnor avgår i större utsträckning än män, sannolikt därför att detta krävs i medierapporteringen. Mediernas gestaltning av politiska skandaler kan därför göra det svårare att rekrytera kvinnor till politiska uppdrag. Därför är det ett demokratiskt problem att kvinnorna avkrävs större personligt ansvar för sina överträdelser än männen.

Här kommer också en krasst kommersiell aspekt in. Att kvinnor betar sig mer skandalöst än män är en bild som lätt uppstår genom sättet att rapportera. I varje fall innebär medielogiken – baserad på äldre stereotyper – att det är intressantare att följa en kvinna som betar sig fel. Den moraliska fallhöjden och därmed dramatiken är större. Kvinnliga skandaler blir därför lättare att sälja till läsarna. Medieforskningen kan här tjäna till att öppna våra ögon för att det är dags att mönstra ut gamla rollmönster så att även de manliga politikerna fullt ut ställs till svars för sina tillkortakommanden.

► Lars Grahn är senior editor på Respons och har tidigare varit universitetslektor i massmedieretorik vid Journalisthögskolan i Stockholm.

FILSOFI & PSYKOLOGI

Lennart Nordenfelt (red.)

Filosofi och medicin

– Från Platon till Foucault

THALES | 263 S. | ISBN 9789172350915

Diskutabelt urval av tänkare

Filosofisk reflektion över läkekonst och medicinsk vetenskap har fått ett stort uppsving under de tre senaste årtiondena, enligt bokens redaktör Lennart Nordenfelt. Boken inleds stilenligt med ett kapitel om Platon, som ägnade stort intresse åt själens hälsa. Den är beroende av de grekiska kardinaldygderna: vishet, mod, måttfullhet och rättrådighet. Det bästa sättet att "rena och återställa kroppen är att sätta den i rörelse med gymnastiska övningar", medan man skall vara försiktig med renande droger, som bör användas i undantagsfall. Detta gäller väl även 2400 år senare.

Det är ändå lite förvånande att Platon ägnas ett helt kapitel i denna bok, till skillnad från Aristoteles och Hippokrates. Läkarsonen Aristoteles gjorde biologiska iakttagelser och var mer induktionist, vilket har haft större betydelse för medicinen. Medan Platon var deduktionist och preformist hade Aristoteles en mer modern uppfattning om människans uppkomst, man kanske kan säga epigenetisk. Hippokrates betraktas som läkekonstens fader. Han avvisade prästernas mysticism och filosofernas teoretiserande.

Galenos, född i Pergamon år 129 e.Kr., är väl i första hand en efterföljare till Aristoteles och kapitlet om honom av Lennart Nordenfelt är i högsta grad läsvärt. Galenos är mest känd för humoralteorin, som levde kvar fram till 1800-talet. Ohälsa beror på en obalans mellan kroppsaftarna blod, slem, gul och svart galla. Standardbehandlingen blev därför åderlätning.

HUR DET HELLENISTISKA arvet övertogs av islam genom Avicenna är intressant. Men varför finns inte läkaren och filosofen Maimonides med, som förenade det hellenistiska tänkandet med det judiska och muslimska? Han föddes i Cordoba år 1135 och introducerade Aristoteles filosofi under medeltiden. Dessutom inspirerade han Spinoza, som poängterade emotionernas betydelse. Detta är ett tema som diskuteras av Antonio Damasio i hans aktuella bok *Looking for Spinoza*. Men Spinoza är också bortglömd i den här boken.

Den vetenskapliga revolutionen behandlas styvmoderligt. Det är väl ändå intressant att notera att flera av de ledande astrofysikerna också studerat medicin, såsom Kopernicus och Galilei. Sambandet mellan stjärnskådning och läkekonst var ju uppenbart. Det finns en parallell mellan utvecklingen av kikaren och mikroskopet. Vesalius genombrott med sin bok *De humani corporis fabrica* (Den mänskliga kroppens fabrik) och Harveys upptäckt av blodomloppet omkullkastade Galenos läror och utgjorde ett paradigmskifte. Dessa vetenskapsfilosofiskt intressanta genombrott belystes betydligt bättre av den legendariske fysiologiprofessorn Torgny Sjöstrand i *Medicinsk vetenskap* 1980).

Kapitlet om Rudolf Virchow av Henrik Lerner är intressant. Virchow ligger ju bakom cellteorin vilken naturligtvis var ett genombrott. Han förespråkade att forskningen om sjukdomar skulle vara empirisk och reduktionistisk. Han var politiskt aktiv och genomdrev uppbyggnaden av ett vattenavlopps- och kloaksystem i Berlin med början år 1873.

I FLERA KAPITEL kritiseras medikaliseringen av hälsan, läkarnas tolkningsföre-

träde etcetera. Fredrik Svenaeus skriver om Gadamer, som är teknikfientlig och skeptisk mot den moderna medicinen och den makt som läkare och vetenskapsmän åtnjuter när det gäller tolkningen av livet. Kvantitativ mätning av livskvalitet ifrågasätts. Det kunde ha blivit ett intressant kapitel men det känns förlegat.

Michel Foucault är väl mest känd för sin bok *Vansinnets historia*, vilken inte godtogs som akademisk avhandling i Uppsala, där han var verksam omkring år 1960. Han åkte därför hem till Frankrike där han så småningom blev professor vid Collège de France. Som läkare kanske man bäst känner till hans efterföljare, den skotske psykiatern Ronald Laing, som menade att de psykotiska patienterna egentligen är friskare än de som inte är psykotiska. Detta har ju skildrats dråpligt i filmen *Gökboet*.

Foucault betraktas som föregångare till postmodernismen. Hans idéer har levt vidare i Frankrike genom Lacan och Kristeva. Men i den anglosachsiska världen har postmodernismen avfärdats som fashionabelt nonsens efter att Alan Sokal författat en pastich som accepterades som en seriös artikel i en ledande tidskrift.

DET SKULLE VARA betydligt mer relevant i denna bok att kommentera den franske filosofen Paul Ricoeur. Hans samtal med hjärnforskaren Jean-Pierre Changeux refereras i boken *Ce qui nous fait penser la nature et la règle* (Odlie Jacob 1998, eng. översättning: *What Makes Us Think?*). Den tar upp den fundamentala frågan om människans medvetande. Det gäller också klassikern *The Self and its Brain* av Karl Popper och John Eccles. Neurofilosofer som John Searle, Jean-Pierre Changeux, David Chalmers och Christof Koch hör också hemma i en bok om medicin och filosofi. De ägnar stort intresse åt de fundamentala frågorna om kropp och själ, ett av Descartes huvudteman. Men det verkar dock inte intressera så många svenska filosofer och det är symboliskt att Descartes tankar förefaller vara närmast utfrusna i den här boken.

► Hugo Lagercrantz är senior professor vid Karolinska institutet.

► Sjukhus, illumination från 1200-talet.

KONSTARTERNA & MEDIER

Richard Wagner

*Judendomen i musiken**(Das Judentum in der Musik)*ÖVERS. INGEMAR SCHMIDT-LAGERHOLM
NYA DOXA | 132 S. | ISBN 9789157805966

Förbise inte Wagners antisemitism

Om "det samtida" inom musikdramatiken helt enkelt är det som för tillfället ofta framförs världen över, då finns det ingen mer samtida tonsättare än Richard Wagner. I år, när Wagner skulle ha fyllt 200 år, är det tätare mellan speltillfallen än någonsin.

Man skulle kunna tro att den svenska utgåvan av Richard Wagners *Judendomen i musiken* är ett försök att skapa misstämning under jubileet. Men utgivaren, översättaren och kommentatorn Ingemar Schmidt-Lagerholm är alls ingen Wagnerhatare. Tvärtom visar han att det är fullt möjligt att försöka lysa upp de mest dunkla irrgångarna i Wagners tänkande, samtidigt som uppskattningen av verken bibehålls.

Om man håller sig till ytskiktet av musikdramerna är det fullt möjligt att separera den epokgörande tonsättaren från den antisemitiska skribenten. Det finns hos honom ingen motsvarighet till Shakespeares Shylock som kräver bearbetningar, strykningar eller försök att i uppsättningen skapa en kritisk reflektion. Visst är Kundry i Parsifal en gestalt som kan sägas vara en kvinnlig Ahasverus. Men det krävs en misstankens hermeneutik och en god inblick i den kulturella miljön under 1800-talet för att utläsa de antisemitiska karikatyrerna i Albrecht och Mime (*Nibelungens ring*), eller ett tidsavstämt öra för den musikaliska parodin på synagogesång i Beckmessers framträdande (*Mästersångarna*).

Här blir den pamflettartade artikeln *Das Judentum in der Musik* – först tryckt i två nummer av *Neue Zeitschrift für Musik* 1850 under pseudonym, sedan reviderad och utvidgad 1869 – en otvetydig påminnelse om vilket slags ideologi Wagner stod för. Antisemitismen och rasismen är ett ledtema i Wagners författarskap, med en kulmen i de sista årens omplantering av Darwins evolutionstänkande på de mänskliga "raserna". Det går alldeles utmärkt att göra en tolkning av *Parsifal* som ett drama om hotet mot arierna. Gestalten Parsifal förlöser Förlossaren och blir en arisk Kristus.

Men artikeln från 1850 är ändå att betrakta som ett centralt dokument. Den skrevs nämligen efter att Wagner misslyckats med att etablera sig som operatonsättare i Paris, och han attackerade den komponist han uppfattade som sin förtryckande

konkurrent – Giacomo Meyerbeer, dominant på operorna vid den här tiden och av judisk börd – utan att ens bevärdiga honom att nämnas vid namn. Wagners egna försök i den populära genren grand opéra var inga mästerverk fast ändå inte oävna, men nederlaget blev sprängbrådan mot en ny konception av den antika tragedin, nämligen *das Gesamtkunstwerk*. Just vid den här tiden lade Wagner grunden till det som skulle bli *Nibelungens ring*.

ARTIKELN ÄR SKRIVEN i affekt. Den cirklar kring ett slags instinktiv motvilja mot det judiska, beskrivet i termer av en omedveten känsla och med elakartade utfall mot det Wagner uppfattar som det judiska sättet att tala tyska. Raskt uppkommer en rad dikotomier byggda på grundmotsättningen mellan germanskt och judiskt: instinktivt/intellektuellt, framåtblickande/tillbakablickande, ursprungligt/övertaget, lidelsefullt/känslökallt, folkligt/elitistiskt.

Attacken mot Meyerbeer föregås av en mycket kritisk diskussion kring Mendelssohn, och i den undergräver Wagner den öppning som han annars tycks vara beredd till mot de judar som kan tänka sig att avsvärja sig sin judiskhet: Mendelssohn-Bartholdy hade fått ett protestantiskt dop vid sju års ålder och var utan tvekan kyrklig, men sågs av Wagner alltså som en representant för det judiska folket, om än med en synnerlig begåvning. Och i en av artikelns mest vedervärdiga passager beskriver Wagner hur han tänker sig att judar tar sig an den tyska kulturen: "Först när den inre döden hos en kropp är uppenbar, vinner de utanför liggande elementen kraft att bemäktiga sig den, men bara för att ha isär den. Sedan löser sig väl köttet i denna kropp upp i en vimlande mångfald av maskar: vem vill vid denna anblick anse att kroppen själv alltså är vid liv." Strax därpå attackerar Heinrich Heine.

Slutordet har blivit ökänt. Wagner hävdar att judarna han finner omkring sig endast har en möjlighet, och det är genom förlösning. En sådan förlösning kan bara "tillämpas genom svett, nöd och en mängd av lidande och smärta". Det enda utväg som finns är den Ahasverus hade: "Undergången!"

Varje läsning av den här artikeln är skakande. Den för läsaren längre och längre bort från möjligheten att återkomma till Wagners verk, hur omvälvande de än är, hur kraftfulla. Eller just därför.

KRITIK AV WAGNERS antisemitism är ingenting nytt. Nietzsches spefulla, våldsamma attacker var bara början, och sedan 1980-talet har det blivit något av en egen genre inom Wagnerlitteraturen. I sina kommentarer till översättningen pekar

Schmidt-Lagerholm på en rad av de viktiga böckerna. En referenslista (dock utan förlag och förlagsort angivna) visar att han är välorienterad, men däremot lyckas han inte orientera läsaren. Det blir korta referenser i stället för försök att systematisera.

En viss kritik kan riktas mot översättningen på de punkter där den tyska grammatiken slår igenom i svenskan, men det finns faktiskt anledning att som Schmidt-Lagerholm försöka återge den svindlande syntaxen i Wagners meningar. Det visar hur tanken irrar, vrider sig, förvrids. Att han valt 1850 års version är förklarligt, eftersom den senare publiceringen tagit bort vissa av de mest stötande formuleringarna – däremot är det märkligt att den tyska versionen, som är tryckt intill översättningen, inte utgår från originaltexten, utan en lätt modernisering utförd av Tibor Kneiff 1976.

Allvarligare är hur Schmidt-Lagerholm i sina kommentarer handskas med personer som han misstänker vara nazister eller antisemiter. Att Hans Pfitzner, den tyska romantikens sista utpost, kallas för nazist är inte korrekt: hans skrifter innehöll antisemitiska utfall men han var långt ifrån programmatisk och framför allt var han aldrig en del av den nationalsocialistiska rörelsen. Schmidt-Lagerholm pekar vidare med all rätt på att Wagners högst problematiska sidor mycket länge förtegs i Sverige, likaså att antisemitismen var utbredd i det musikaliska läget, men i sin drift att hitta lik i garderoben begår han misstag. Så misstänkliggör han Wilhelm Stenhammar på grund av att denne komponerat två operor med viss Wagneranknytning och blivit entusiastisk över Carl Friedrich Glasenapps underdåniga Wagnerbiografi. Stenhammar var frihetligt sinnad (han försökte bli invald som liberal i Stockholms stadsfullmäktige), stod nära Oscar Levertin och hade Georg Brandes i sin bokhylla. Misstänkliggörandet är taget helt ur luften och helt oacceptabelt.

Sådana missgrepp måste tas upp. Samtidigt måste också Ingemar Schmidt-Lagerholms bedrift att väcka liv i diskussionen om Wagners antisemitism mötas med erkännanshet. Med denna svarta volym, prydd av titeln i frakturstil, uppstår obehag i jubelfirandet. Det är väsentligt.

► Erik Wallrup disputerade på en avhandling om affektiv stämning i musiken, *Musical Attunement* (2013), vid Stockholms universitet och Roms universitet "La Sapienza". Har bland annat givit ut långessän *Nietzsches tredje öra*.

